

Priekšvārds

P

olicijas darbinieki ir vieni no pirmajiem, nereti arī vienīgie, kuri komunicē ar noziedzīgos nodarījumos cietušajiem. Līdz ar to policijas darbinieku attieksme pret cietušajiem, zināšanas un prasmes darbā ar cietušajiem, būtiski ietekmēs to, kā cietušais jutīsies, sadarbojoties ar policiju pēc noziedzīga nodarījuma. Policijas darbinieks ar savu rīcību var gan pasliktināt cietušā stāvokli, gan arī var būt tā persona, kas liek cietušajam sajūst atbalstu un sapratni, nonākot šādā situācijā.

Ņemot vērā, ka personas cieš no dažādiem noziedzīgiem nodarījumiem, dažādas ir arī sekas, ko cietušais var izjust. Tāpat jāņem vērā, ka no noziedzīgiem nodarījumiem cieš dažādu dzimumu un vecumu personas, kā arī cilvēki ar funkcionāliem traucējumiem. Tā kā cietušie tiek pakļauti dažādiem noziedzīgiem nodarījumiem un viņi pieder konkrētai cietušo grupai, tiem, vērstoties policijā, ir noteiktas vajadzības. Lai veiksmīgi veidotu komunikāciju ar cietušajiem, policijas darbiniekiem ir jābūt zināšanām par cietušo vajadzībām, noziedzīga nodarījuma rezultātā cietušajiem radītajām sekām, kā arī par dažādām cietušo grupu īpatnībām. Turklāt policijas darbiniekiem ne tikai jāpārzina vadlīnijas komunikācijai ar cietušajiem, bet arī jāmaks tās izmantot praksē.

Policijas darbiniekiem ir jānovērš un jāatklāj noziedzīgi nodarījumi un citi likumpārkāpumi, un jābūt arī profesionāļiem, komunicējot ar cietušajiem. Svarīgi atcerēties, ka cietušais ir nevis līdzeklis noziedzīga nodarījuma atklāšanā, bet gan sadarbības partneris. Policijas darbinieks ir atbalsts cietušajam, nevis cietušais policijas darbiniekam.

Policijas darbinieka rokasgrāmata darbam ar cietušajiem ir veidota ar mērķi sniegt policijas darbiniekiem zināšanas, kas nepieciešamas veiksmīgai un kvalitatīvai komunikācijai ar cietušajiem.

Grāmatas autori

Dace Landmane, *Dr. psych., klīniskā psiholoģe, sertificēta tiesu psiholoģijas eksperte personas psiholoģiskā stāvokļa izpētē.*

Eiropas Komisijas īpašās programmas „Krimināltiesības” projekta „Atkārtotas viktimizācijas novēršana Valsts policijā” eksperte.

2011. gadā ieguvusi psiholoģijas doktora zinātnisko grādu sociālajā psiholoģijā un ir ar 14 gadu ilgu psihologa darba pieredzi.

Kopš 2007. gada strādā Valsts policijas Rīgas reģiona pārvaldes Kriminālpolicijas pārvaldē par vecāko inspektori – psihologu. Galvenie darba uzdevumi – veikt nepilngadīgo nopratināšanas un psiholoģiskās izpētes, sniegt psiholoģisko atbalstu smagos un sevišķi smagos noziedzīgos nodarījumos cietušajiem, kā arī konsultēt policijas darbiniekus par kriminālprocesuālo darbību psiholoģiskajiem aspektiem.

Vada profesionālās pilnveides kursus par juridiskās psiholoģijas tēmām dažādiem speciālistiem un ir vairāku publikāciju autore. Piedalījies vairākos starptautiskos projektos kā eksperte.

Andis Rinkevics, *Mg. polit.*

Eiropas Komisijas īpašās programmas „Krimināltiesības” projekta „Atkārtotas viktimizācijas novēršana Valsts policijā” vadītājs.

Valsts policijā strādā kopš 2004. gada, ieņemot dažādus amatus. Galvenie pienākumi – koordinēt un nodrošināt Valsts policijas sadarbību ar ārvalstīm, veikt informācijas apmaiņu un kontaktu uzturēšanu, kā arī analizēt konkrētas rīcībpolitikas plānošanas jomas, izstrādāt iespējamus attīstības virzienus, mērķus un to sasniegšanas veidus.

Izstrādāt priekšlikumus par nepieciešamajiem pasākumiem ar mērķi uzlabot problēmjomu analīzi Valsts policijā. Veidot saskaņotu iestādes ārējās komunikācijas stratēģiju, informācijas pēctecību un nodrošināt krīžu komunikācijas pasākumus.

Kaspars Eināts, *Mg. psych., klīniskais psihologs, ģimenes mediators.*

Eiropas Komisijas īpašās programmas „Krimināltiesības” projekta „Atkārtotas viktimizācijas novēršana Valsts policijā” eksperts.

No 2006. gada strādā Valsts policijā Galvenajā kriminālpolicijas pārvaldē. Patlaban – galvenais inspektors. Līdztekus darbam policijā no 2006. gada darbojas Krīzes centrā „Skalbes” – sākotnēji kā krīzes telefona konsultants, šobrīd kā psihologs, ģimenes mediators, krīzes komandas dalībnieks.

Ilggadēja pieredze Latvijas Sarkanajā Krustā, veicot dažādus pienākumus un piedaloties dažādās nacionālās un starptautiskās aktivitātēs, tajā skaitā Starptautiskās Sarkanā Krusta Federācijas starptautiskajā ārkārtējo situāciju komandā. Sarkanajā Krustā veic operatīvo vienību psiholoģiskā atbalsta un glābšanas un meklēšanas darbu instruktora funkcijas.

No 2009. gada līdz 2013. gadam strādāja par lektoru Sarkanā Krusta medicīnas koledžā.

2010. gadā kā eksperts psihologs strādājis Valsts probācijas dienesta projektā „Par dzimumnoziegumiem notiesāto personu uzvedības korekcijas sistēmas attīstīšana Latvijā”.

Saturs

1. Cietušais policijas darbā

1.1. Cietušo mērķgrupas raksturojums	7
1.2. Cietušo vajadzības	9
1.3. Policijas darbinieku zināšanas un prasmes darbā ar cietušajiem	13

2. Policijas darbinieku komunikācija ar cietušajiem

2.1. Pamatnostādnes policijas darbinieku komunikācijai ar cietušajiem	19
2.2. Vadlīnijas policijas darbinieku komunikācijai ar cietušajiem	20
2.2.1. Sagatavošanās sarunai	20
Apkārtējās vides un situācijas izvērtējums	20
Cietušā novērtējums	22
2.2.2. Kontakta izveidošana	22
2.2.3. Informācijas iegūšana	26
Brīvais stāstījums	26
Jautājumu uzdošana	28
Vajadzību noskaidrošana	32
Informācijas apkopojums	33
2.2.4. Sarunas nobeigums	33
Informācijas sniegšana	33
Atvadīšanās	34

3. Cietušajiem noziedzīga nodarījuma rezultātā radītās sekas

3.1. Cietušajiem noziedzīga nodarījuma rezultātā radītās	
īslaicīgās un ilglaicīgās sekas	35
3.1.1. Cietušajiem noziedzīga nodarījuma rezultātā radītās īslaicīgās sekas	38
3.1.2. Cietušajiem noziedzīga nodarījuma rezultātā radītās ilglaicīgās sekas	39
3.2. Noziedzīgi nodarījumi pret īpašumu	44
3.2.1. Zādzībā cietušie	44
3.2.2. Krāpšanā cietušie	47
3.3. Noziedzīgi nodarījumi pret personu	50
3.3.1. Laupīšanā cietušie	50

3.3.2. Noziedzīgos nodarījumos pret personas veselību cietušie	54
Cietušie, kam nodarīti miesas bojājumi	54
No draudiem izdarīt slepkavību vai nodarīt smagus miesas bojājumus cietušie	58
3.3.3. Nonāvēšana	63
3.3.4. Noziedzīgos nodarījumos pret tikumību un dzimumneaizskaramību cietušie	68
Noziedzīgos nodarījumos pret tikumību un dzimumneaizskaramību cietušie pieaugušie	69
Noziedzīgos nodarījumos pret tikumību un dzimumneaizskaramību cietušie nepilngadīgie	74
3.3.5. No vardarbības ģimenē cietušie	79
No vardarbības ģimenē cietušie pieaugušie	80
No vardarbības ģimenē cietušie nepilngadīgie	85

4. Cietušo grupu raksturojums

4.1. Nepilngadīgie	95
4.1.1. Bērni līdz 3 gadu vecumam	96
4.1.2. Pirmsskolas vecuma bērni	100
4.1.3. Sākumskolas vecuma bērni	104
4.1.4. Pusaudži	107
4.2. Veci cilvēki	110
4.3. Cilvēki ar funkcionāliem traucējumiem	114
4.3.1. Cilvēki ar redzes traucējumiem	116
4.3.2. Cilvēki ar dzirdes traucējumiem	121
4.3.3. Cilvēki ar kustību traucējumiem	126
4.3.4. Cilvēki ar garīgu atpalcību	131
4.3.5. Cilvēki ar psihiskiem un uzvedības traucējumiem	138
4.4. Cietušie, kuriem noziedzīgs nodarījums izraisījis agresīvu uzvedību	144

5. Pielikums

5.1. Emocionālā intelekta faktori un apakšfaktori	149
5.2. Atsauces	151

1.1. Cietušo mērķgrupas raksturojums

Kā

liecina Integrētās iekšlietu informācijas sistēmas dati, 2012. gadā Valsts policijā reģistrēti 206 217 notikumi. Šie notikumi, kuru risināšanā ir jāiesaistās Valsts policijai, pārsvarā tiek risināti trīs veidos. Pirmkārt, izvērtējot, vai ir noticis noziedzīgs nodarījums, otrkārt, vai ir veikts administratīva rakstura pārkāpums, treškārt, ja attiecīgā jautājuma risināšana nav Valsts policijas kompetencē, tā pēc piekritības tiek nodota citai institūcijai. Iekšlietu ministrijas Informācijas centra kriminālās statistikas dati liecina, ka 2012. gadā ir reģistrēti 49 905 noziedzīgi nodarījumi. Tas nozīmē, ka tikai aptuveni 25 % Valsts policijā reģistrēto notikumu ir saskatāmas Krimināllikumā norādītās noziedzīga nodarījuma pazīmes un personu, iespējams, var atzīt par cietušo kriminālprocesā.

Neatkarīgi no tā, ka gandrīz 75 % gadījumu no kopējo Valsts policijā reģistrēto notikumu skaita nav juridiska pamata uzsākt kriminālprocesu un atzīt personu par cietušo, šīs personas var būt pārliecinātas un justies tā, it kā pret viņu noziedzīgs nodarījums ir veikts. Tas nozīmē, ka neatkarīgi no tā, vai persona ir cietusi no noziedzīga nodarījuma vai subjektīvi uzskata, ka ir cietusi, šo personu vajadzības, vērsties Valsts policijā, ir līdzīgas. Tādēļ komunikācijas prasmes, kuras policijas darbiniekam ir jāizmanto darbā ar personām, kuras ir cietušas no noziedzīga nodarījuma (25 % gadījumu no reģistrēto nodarījumu skaita), ir izmantojamas arī darbā ar tām personām, kuras veido pārējos 75 % no reģistrēto notikumu skaita.

Ikvienam Valsts policijas darbiniekam, lai veiksmīgi pildītu savas dienesta funkcijas, ir jābūt labām zināšanām un prasmēm darbā ar cietušajiem, tādējādi nodrošinot efektīvu komunikāciju ar cietušajiem. Īpaši svarīga šo zināšanu un prasmju lietošana ir pirmā kontakta laikā ar cietušo. Turklāt cietušo personu loks ir ļoti daudzveidīgs. Tās var būt personas ar speciālām vajadzībām (piemēram, redzes traucējumiem, dzirdes traucējumiem, garīgu atpalcību), kā arī veci cilvēki un bērni.

Kriminālprocesa likuma 370. pants nosaka, ka kriminālprocesu var uzsākt, ja pastāv reāla iespēja, ka noticis noziedzīgs nodarījums. Kriminālprocesu var uzsākt arī tad, ja persona sniedz informāciju par iespējamu notikušu noziedzīgu nodarījumu un to ir iespējams pārbaudīt tikai ar kriminālprocesa līdzekļiem un metodēm. Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 95. panta pirmo daļu cietušais kriminālprocesā var būt fiziska vai juridiska persona, kurai ar noziedzīgu nodarījumu radīts kaitējums, proti, morāls aizskārums, fiziskas ciešanas vai mantisks zaudējums.

Tādējādi personai, kura sākotnēji vērsusies Valsts policijā pēc palīdzības, ja arī pret viņu ir veikts noziedzīgs nodarījums, cietušā statuss vēl nebūs piemērots. Tieši tādēļ šajā policista rokasgrāmatā cietušā jēdziens tiek skatīts daudz plašāk, nekā tas definēts Kriminālprocesa likuma 95. panta pirmajā daļā. Policista rokasgrāmatā **cietušais ir persona, kura vērsusies Valsts policijā un uzskata, ka pret viņu ir veikts nodarījums, kura rezultātā radīts kaitējums, proti, morāls aizskārums, fiziskas ciešanas vai mantisks zaudējums (turpmāk – cietušais).**

1.2. Cietušo vajadzības

Cietušajam ir vairākas vajadzības, kuras radušās noziedzīga nodarījuma rezultātā. Policijas darbiniekiem ir jāpārzina cietušā vajadzības, lai atbilstīgi savai kompetencei spētu tās kvalitatīvi nodrošināt. Tas ļaus cietušajam ātrāk atgūties no noziedzīga nodarījuma radītajām sekām, bet policijas darbinieks iegūs cietušo kā sadarbības partneri.

Tiesību aizsardzības jomu eksperti, apzinot cietušo vajadzības, kas radušās nodarījuma rezultātā, ir identificējuši septiņas galvenās vajadzības. Tās ir vajadzība pēc drošības, vajadzība pēc atbalsta, vajadzība pēc informācijas, vajadzība pēc pieejamības, vajadzība pēc nepārtrauktības, vajadzība tikt sadzirdētam, vajadzība pēc taisnīguma,^[1] īpaši akcentējot trīs vajadzības pirmā kontakta laikā ar policiju: vajadzību pēc drošības, vajadzību pēc atbalsta un vajadzību pēc informācijas.^[2] Cietušā galvenās vajadzības norādītas 1. tabulā.

1. tabula. **Cietušā galvenās vajadzības**^[1;2]

<p>Vajadzība pēc drošības</p>	<p>Vajadzība pēc drošības ir viena no būtiskākajām cietušā vajadzībām. Noziedzīga nodarījuma rezultātā tiek traumēta cietušā iekšējā drošības sajūta. Cietušais var justies bezpalīdzīgs, neaizsargāts un nobijies. Cietušais ir pārliecināts, ka noziedzīgs nodarījums, kas ar viņu ir noticis vienu reizi, var arī atkārtoties. Tādēļ cietušajam ir nepieciešama aizsardzība no turpmāka apdraudējuma, kas palīdzēs viņam atgūt drošības sajūtu. Policijas darbiniekam šī sajūta ir jārada jau sarunas laikā ar cietušo, kas nodrošinās cietušā uzticību un vēlēšanos sadarboties arī turpmākajā izmeklēšanas laikā.</p>
<p>Vajadzība pēc atbalsta</p>	<p>Kad persona ir kļuvusi par cietušo, tai ir nepieciešams atbalsts kā no policijas darbinieku, tā citu iestāžu darbinieku puses. Cietušais nodarījuma rezultātā var izjust kaunu, dusmas, bailes, vainot sevi vai noliegt notikušo, piemēram: „Es nespēju noticēt, ka tas ir noticis ar mani.” Personai ir svarīgi, lai tās izjūtas tiktu pieņemtas un stāstītais tiktu uztverts bez aizspriedumiem. Lai cietušais varētu brīvāk sazināties ar policijas darbinieku un sniegt pilnvērtīgāku informāciju par notikušā apstākļiem, policijas darbiniekam ir jāpalīdz cietušajam atpazīt un paust savas emocijas. Šāds atbalsts cietušajam ļaus mazināt spriedzi, dusmas u. c. emocionālās reakcijas.</p>

Vajadzība pēc informācijas	Cietušajam ir nepieciešamība zināt savas tiesības un tikt informētam par izmeklēšanas gaitu, kā arī saņemt informāciju par iespējām vērsties pēc palīdzības citās institūcijās un organizācijās, jo tas palīdz mazināt cietušā raizes. Jāņem vērā, ka daļai cietušo tiesību aizsardzības sistēma ir sveša, līdz ar to viņi nespēj bez policijas darbinieku palīdzības orientēties informācijā. Vajadzība pēc informācijas cietušajam ir jānodrošina, jo pretējā gadījumā cietušais var domāt, ka policija neko nedara, un nožēlot savu lēmumu vērsties pēc palīdzības policijā.
Vajadzība pēc pieejamības	Policijas komunikācijai ar cietušo ir jābūt viņam skaidri saprotamā un vienkāršā valodā, turklāt būtiska ir arī vides pieejamība noteiktām cietušo grupām, piemēram, cilvēkiem ar kustību, redzes un dzirdes traucējumiem.
Vajadzība pēc nepārtrauktības	Policijai un citu iesaistīto dienestu rīcībai konkrētā cietušā problēmjautājuma risināšanā jābūt koordinētai, ātrai un ar vienotu mērķi. Šo nepārtrauktību var panākt tikai ar dienestu efektīvu sadarbību.
Vajadzība tikt sadzirdētam	Cietušajam ir svarīgi, ka pret viņu vērstais pāridarījums netiek ignorēts un viņa problēma no policijas darbinieka puses tiek sadzirdēta. Policijas darbinieki var veicināt un iedrošināt cietušo runāt par notikušo nenosodot, bet uzklausot.
Vajadzība pēc taisnīguma	Vislabākais veids, kā panākt taisnīguma iestāšanos, ir policijas darbinieku un citu tiesībsargājošo iestāžu darbinieku kopīgs darbs, lai sauktu likumpārkāpēju pie atbildības.

Cietušā galvenās vajadzības ir savstarpēji saistītas, tādēļ, nodrošinot vienu galveno vajadzību, daļēji tiek nodrošinātas arī citas galvenās vajadzības. Policijas darbiniekam, lai nodrošinātu cietušā galvenās vajadzības, jāievēro 2. tabulā norādītie ieteikumi.

2. tabula. Ieteikumi policijas darbiniekiem cietušo vajadzību nodrošināšanā

Cietušā vajadzība pēc drošības
<ul style="list-style-type: none"> • Iepazīstiniet ar sevi, nosaucot savu vārdu, uzvārdu un ieņemamo amatu. • Noskaidrojiet cietušā vārdu un uzvārdu. • Informējiet par kontaktēšanās iemeslu un mērķi (gadījumos, kad cietušais vērsās pie policijas darbinieka, – noskaidrojiet cietušā kontaktēšanās iemeslu un mērķi). • Izskaidrojiet cietušajam, kādas darbības pašlaik Jūs veiksiet (piemēram, pieņemsiet iesniegumu). • Informējiet cietušo, ka patlaban viņš ir drošībā. • Izmantojiet neverbālo komunikāciju (piemēram, māšanu ar galvu, acu skatienu, atvērtu ķermeņa pozu, mierīgu balsis toni), lai nodibinātu ar cietušo kontaktu un radītu viņam sajūtu, ka Jums var uzticēties.

- Novērtējiet cietušā fizisko stāvokli un noskaidrojiet, vai cietušajam nav nepieciešama medicīniskā palīdzība.
- Piedāvājiet cietušajam iespēju sazināties ar ģimeni, draugiem, atbalsta personu vai krīžu centru.
- Nodrošiniet, ka sarunu ar cietušo nedzird citas personas, turklāt sarunu veiciet cietušajam drošā vidē.
- Uzdodiet cietušajam vienkāršus jautājumus, kuri ļautu viņam uzreiz reaģēt un atbildēt. Tādā veidā cietušais var atgūt kontroles sajūtu pār situāciju, piemēram: „Vai vēlaties glāzi ūdens?“, „Kā Jūs vēlaties, lai es Jūs uzrunāju?“.
- Izvērtējiet, vai cietušais ir pakļauts turpmākam apdraudējumam. Konstatējot iespējamo apdraudējuma risku, pārrunājiet ar cietušo „drošības plānu“.
- Sniedziet cietušajam Valsts policijas kontaktinformāciju, kur vērsties, ja ir kādi papildu jautājumi vai atkārtots apdraudējums.

Cietušā vajadzība pēc atbalsta

- Izvairieties no cietušā pārtraukšanas, kad viņš emocionāli stāsta.
- Novērtējiet cietušā neverbālo komunikāciju. Tas var palīdzēt Jums saprast cietušā emocijas.
- Informējiet cietušo, ka viņa pašreizējās izjūtas attiecīgajā situācijā ir atbilstošas.
- Paskaidrojiet cietušajam, ka viņš nav vainojams notikušajā.
- Esiet ieinteresēts cietušā stāstījumā.
- Ļaujiet cietušajam izteikties par notikušo, uzdodot viņam atvērtus jautājumus, piemēram: „Pastāstiet man, lūdzu, kas notika!“
- Atspoguļojiet cietušajam viņa emocijas, piemēram, „Es saklausīju, ka Jūs jūtaties vainīga par notikušo“, un izmantojiet trīsdalīgus izteicienus, piemēram: „Es redzu, ka Jūs jūtaties izmisusi, jo vīrs Jums iesita.“

Cietušā vajadzība pēc informācijas

- Informējiet par kontaktēšanās iemeslu un mērķi (gadījumos, kad cietušais vērsas pie policijas darbinieka, – noskaidrojiet cietušā kontaktēšanās iemeslu un mērķi).
- Informējiet un izskaidrojiet cietušajam, ko Jūs pašlaik darīsiet (piemēram, pieņemsiet iesniegumu).
- Informējiet un izskaidrojiet cietušajam viņa tiesības un pienākumus.
- Informējiet un izskaidrojiet cietušajam par viņa jautājuma tālāko virzību.
- Informējiet cietušo par viņa jautājuma iespējamo risināšanu vai palīdzības saņemšanu arī citās institūcijās un organizācijās.
- Butiskāko informāciju (piemēram, kontaktinformāciju) ieteicams sniegt cietušajam rakstveidā.
- Noskaidrojiet, vai cietušajam par konkrēto notikumu nav kādi jautājumi Jums kā policijas darbiniekam.

Lielbritānijā veiktajā noziedzības aptaujā „Kādu atbalstu vēlas cietušie” tika noskaidrotas cietušo vajadzības saskarsmē ar policijas darbinieku atkarībā no noziedzīga nodarījuma veida.

Tika atklāts, ka zādzībās cietušajiem galvenā vajadzība ir saņemt informāciju un praktisku palīdzību. No vardarbības ģimenē cietušie galvenokārt vēlas saņemt emocionālu atbalstu. Savukārt personas, kuras cietušas no vardarbības, vēlas saņemt gan emocionālu atbalstu, gan nepieciešamo informāciju. Laupīšanā cietušie lielākoties no policijas sagaida informāciju un tikai pēc tam emocionālu atbalstu.³ Tas apliecina, ka cietušo vajadzības un šo vajadzību prioritāte ir atkarīgas no noziedzīga nodarījuma veida.

Valsts policijas īstenotajā projektā „Atkārtotas viktimizācijas novēršana Valsts policijā” tika veikts pētījums „Cietušo vērtējums: policija cietušo vajadzību nodrošināšanā”. Pētījumā cietušajiem tika lūgts atcerēties savu pirmā kontakta pieredzi komunikācijā ar policijas darbinieku un novērtēt, vai policijas darbinieks nodrošināja cietušā vajadzību pēc drošības, uzklausišanas¹ un informēšanas. Iegūtie cietušo vajadzību rādītāji tika aplūkoti no divu nodarījuma grupu pozīcijām: nodarījuma pret personu (nodarījumi pret personas veselību; nodarījumi pret ģimeni un nepilngadīgajiem; nodarījumi pret personas brīvību, godu un cieņu) un nodarījuma pret īpašumu (zādzība, laupīšana, krāpšana, piesavināšanās, izspiešana, mantas iznīcināšana un bojāšana). Pētījuma rezultāti atklāja, ka policijas darbinieki cietušajiem vajadzību pēc drošības nodrošina 33 % gadījumu, vajadzību pēc uzklausišanas 71 % gadījumu, savukārt vajadzību pēc informācijas 46 % gadījumu. Nodarījumos pret īpašumu policijas darbinieki spēj vajadzību pēc drošības nodrošināt 32 % gadījumu, vajadzību pēc uzklausišanas 80 % gadījumu un vajadzību pēc informēšanas 45 % gadījumu. Kā liecina pētījuma dati, policijas darbinieki neatkarīgi no nodarījuma veida vislabāk spēj nodrošināt vajadzību pēc uzklausišanas, otrajā vietā – vajadzību pēc informēšanas. Savukārt vajadzību pēc drošības policijas darbinieki spēj nodrošināt cietušajiem vismazākajā mērā. Svarīgi piebilst, ka Latvijā veiktajā pētījumā netika vērtēta policijas darbinieka spēja nodrošināt cietušā vajadzību pēc atbalsta. Tika vērtēta policijas darbinieka spēja uz klausīt cietušo, kas neiekļauj cietušā emociju atpazīšanu un šo emociju atspoguļošanu cietušajam.

Parasti pirmā kontakta laikā ar policijas darbinieku cietušajam ir trīs galvenās vajadzības: vajadzība pēc drošības, vajadzība pēc atbalsta un vajadzība pēc informācijas. Šo trīs galveno vajadzību prioritāte variē atkarībā no nodarījuma veida, kurā cietušais ir cietis. Latvijā policijas darbinieki cietušajam vislabāk spēj nodrošināt vajadzību pēc uzklausišanas. Savukārt cietušajam tik būtisko vajadzību pēc drošības policija spēj nodrošināt vismazākajā mērā.

¹ Vajadzība pēc uzklausišanas – policijas darbinieka prasme rūpīgi ieklausīties cietušā sacītajā un izturēties pret viņu ar cieņu.

1.3. Policijas darbinieku zināšanas un prasmes darbā ar cietušajiem

P

olicijas darbiniekam ir jābūt noteiktām zināšanām un prasmēm, lai spētu nodrošināt cietušo galvenās vajadzības. Eksperti^[1] secinājuši, ka policijas darbiniekiem nepieciešamas labi attīstītas efektīvas saskarsmes prasmes, t. sk. empātija.

Efektīvas saskarsmes prasmes, kuras raksturo policijas darbinieku spējas komunikācijā ar cietušo, iekļauj kā verbālo, tā neverbālo komunikāciju. Efektīvas saskarsmes spējas liecina par policijas darbinieka patiesumu un rada cietušajam uzticības sajūtu. Empātija ļauj policijas darbiniekiem izprast, kāpēc cietušā problēmas un bažas viņam ir nozīmīgas.^[1] Policijas darbinieku efektīvas saskarsmes prasmes un empātija ir saistīta ar viņu emocionālo intelektu.

Emocionālais intelekts ir „nekognitīvo spēju, kompetenču un prasmju kopums, kas ietekmē cilvēka spējas gūt sekmes un spējas tikt galā ar apkārtējo apstākļu prasībām un spiedienu”.^[4]

Zināms, ka policijas darbinieki ikdienā saskaras ar stresa pilnām situācijām. Policijas darbiniekam ir nepieciešama nemitīga gatavība, modrība, noteikta uzvedība un izturība. Lai šādos apstākļos efektīvi pildītu savus pienākumus un spētu vadīt konfliktus, policijas darbiniekam ir nepieciešams augsts emocionālais intelekts.

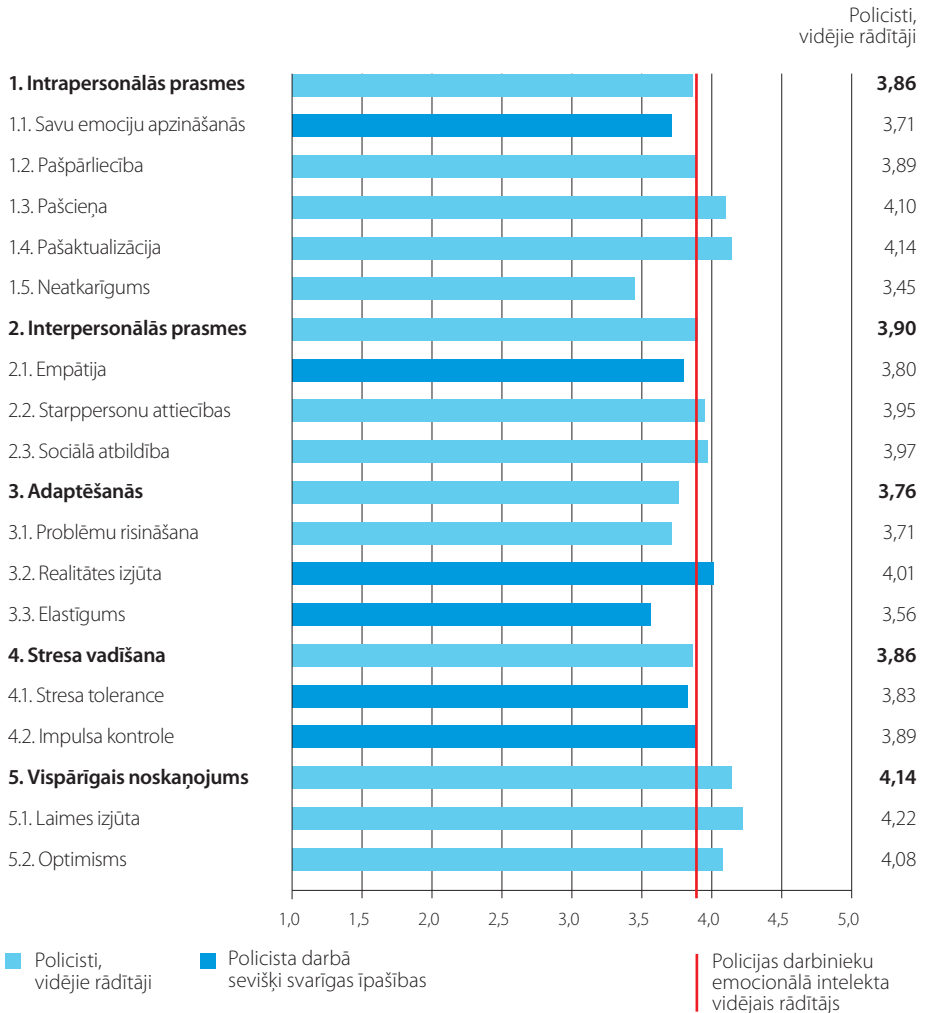
Prakse liecina, ka tie policijas darbinieki, kuriem ir augsts emocionālā intelekta līmenis, uzrāda mazāk psiholoģiska rakstura problēmu nekā darbinieki ar zemāku emocionālā intelekta līmeni. Šie policijas darbinieki labāk pārvalda savas negatīvās emocijas, labāk reaģē uz stresa situācijām, bet konfliktsituācijās spēj atrast labāko risinājumu.^[5]

Emocionālajam intelektam ir plaša un būtiska loma policijas darbā. Un darbā ar cietušajiem policijas darbiniekam jābūt īpaši izteiktām noteiktām emocionālā intelekta sfērām.

- Savu emociju apzināšanās (spēja atpazīt un izprast savas emocijas).
- Empātija (spēja saprast, pieņemt, sajust citu cilvēku emocijas).
- Realitātes izjūta (spēja novērtēt atšķirības starp to, kas ir iekšēji subjektīvi pieredzēts, un to, kas eksistē objektīvi, ārēji).
- Elastīgums (spēja piemērot sajūtas, domas un uzvedību mainīgām situācijām un nosacījumiem).
- Stresa tolerance (spēja izturēt nelabvēlīgas, stresa situācijas un spēcīgas emocionālas situācijas bez panikas, spēja pozitīvi tikt galā ar stresu).
- Impulsu kontrole (spēja pretoties vai noliegt impulsu, vilinājumu darboties, spēja kontrolēt emocijas).

Emocionālo intelektu policijas darbiniekiem var paaugstināt ar speciālu treniņu palīdzību. Pētījumi liecina, ka pēc speciāla treniņa pieaug tādi emocionālā intelekta rādītāji kā empātija un emociju apzināšanās.^[4]

Projekta „Atkārtotas viktimizācijas novēršana Valsts policijā” laikā no 2012. līdz 2013. gadam tika veikts policijas darbinieku emocionālā intelekta novērtējums. Iegūtie emocionālā intelekta rādītāji atklāj, ka policijas darbiniekiem tādi būtiski emocionālā intelekta apakšfaktori kā *elastīgums*, *savu emociju apzināšanās*, *empātija*, *stresa tolerance* un *impulsu kontrole* ir ar zemāku vidējo rādītāju nekā citi emocionālā intelekta apakšfaktori. Tas liecina, ka policijas darbiniekiem ir jāpaaugstina tieši šie emocionālā intelekta rādītāji. Policijas darbinieku emocionālā intelekta rādītāji aprakstīti 3. un 4. tabulā. Savukārt emocionālā intelekta faktoru un apakšfaktoru apraksts sniegts pielikumā.

3. tabula. **Policijas darbinieku emocionālā intelekta rādītāji**

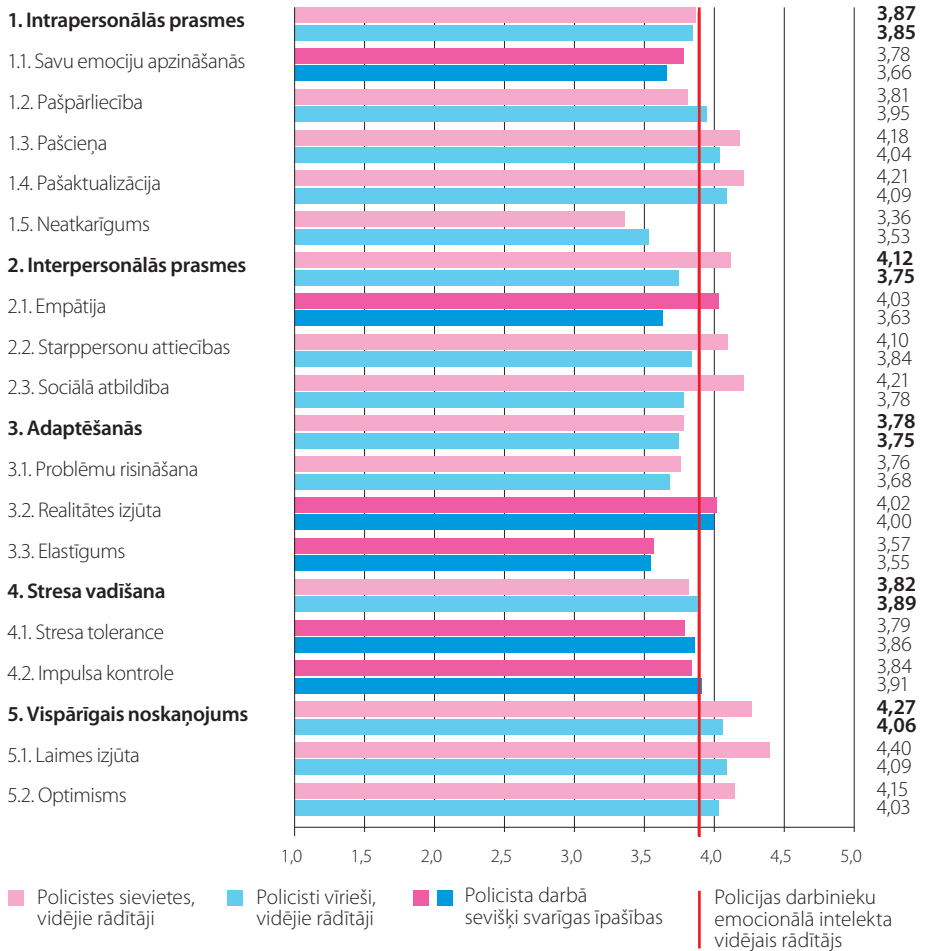
Piezīme. Emocionālā intelekta vidējie rādītāji, kur viens ir zemākā vērtība un pieci – augstākā vērtība. Vidējais Valsts policijas darbinieku emocionālā intelekta rādītājs ir 3,89.

Valsts policijā veiktajā pētījumā tika analizētas arī policijas darbinieku emocionālā intelekta atšķirības starp dzimumiem. Iegūtie emocionālā intelekta rādītāji atklāj, ka pastāv atšķirības starp policijas darbiniekiem vīriešiem un sievietēm tādos apakšfaktoros kā *empātija*, *starppersonu attiecības*, *sociālā atbildība* un *laimes izjūta*. Iegūtie rādītāji liecina, ka policistēm sievietēm iepriekšminētie rādītāji ir izteiktāki, kas liecina, ka viņas spēj labāk saprasties, komunicēt, sadarboties ar citiem, kā arī spēj būt apmierinātākas ar dzīvi, priecāties par sevi un citiem, izteikt pozitīvas emocijas salīdzinājumā ar policistiem vīriešiem.

Analizējot abu dzimumu atšķirības starp Latvijas iedzīvotājiem kopumā, tika atklāts, ka tās eksistē arī stresa pārvaldīšanas faktorā – tajā vīriešiem ir augstāki rādītāji, kas liecina, ka vīrieši spēj izturēt nelabvēlīgas stresa situācijas un spēcīgas emocionālas situācijas bez panikas, spēj pozitīvi tikt galā ar stresu. Savukārt policistu izlasē netika konstatētas atšķirības stresa pārvaldīšanas faktorā, kas norāda, ka policistes sievietes un policisti vīrieši vienlīdz labi spēj tikt galā ar stresu bez panikas vai kontroles zaudēšanas, spēj būt mierīgi, nosvērti un vienlīdz labi spēj strādāt saspringtās situācijās.

4. tabula. **Policijas darbinieku emocionālā intelekta atšķirības starp dzimumiem**

Policistes sievietes un policisti vīrieši, vidējie rādītāji

Piezīme. Emocionālā intelekta vidējie rādītāji, kur viens ir zemākā vērtība un pieci – augstākā vērtība. Vidējais Valsts policijas darbinieces sievietes emocionālā intelekta rādītājs ir 3,95, savukārt Valsts policijas darbinieka vīrieša vidējais rādītājs ir 3,85.

Analizējot iegūtos emocionālā intelekta rādītājus, secināms, ka policijas darbiniekiem kopumā nepieciešamas mācības un treniņš, lai paaugstinātu tādas emocionālā intelekta prasmes kā *elastīgums, savu emociju apzināšanās, empātija, stresa tolerance un impulsu kontrole*. Turklāt, mācot strādāt ar cietušajiem policijas darbiniekus vīriešus, īpaša uzmanība jāpievērš tādu prasmju attīstīšanai kā *empātija, starppersonu attiecības un sociālā atbildība*.

2.1. Pamatnostādnes policijas darbinieku komunikācijai ar cietušajiem

P

olicijas darbinieku efektīvas komunikācijas **mērķis ir:**

- novērst draudus cietušās personas dzīvībai un veselībai;
- noskaidrot cietušā komunikācijas iemeslu ar policiju vai informēt cietušo par policijas darbinieku komunikācijas iemeslu ar cietušo;
- saudzīgā veidā no cietušā iegūt kvalitatīvu informāciju par noziedzīga nodarījuma apstākļiem un / vai citu nepieciešamo informāciju;
- nodrošināt cietušā galvenās vajadzības: vajadzību pēc drošības, vajadzību pēc atbalsta un vajadzību pēc informācijas;
- noskaidrot cietušā individuālās vajadzības un savas kompetences robežās tās nodrošināt.

Efektīvai komunikācijai ar cietušo jāizmanto šādas **zināšanas un prasmes:**

- jāizvērtē drošības riski;
- jāizvērtē apkārtējā vide un situācija;
- jāizvērtē cietušā fiziskais un psihoemocionālais stāvoklis;
- jāizveido kontakts ar cietušo, lai iegūtu cietušā uzticību;
- jāizmanto neverbālās komunikācijas tehnikas;
- jāatpazīst cietušā neverbālā komunikācija;
- jāizmanto aktīvā klausīšanās;
- jāpārzina un jāizmanto pareiza jautājumu uzdošanas tehnika;
- jāsniedz un jāizskaidro saprotamā veidā informācija.

2.2. Vadlīnijas policijas darbinieku komunikācijai ar cietušajiem

E

fektīvā policijas darbinieku komunikācijā ar cietušo ir četri posmi: sagatavošanās, kontakta veidošana, informācijas iegūšana, sarunas nobeigums.

2.2.1. Sagatavošanās sarunai

Pirms policijas darbinieks reaģē uz saņemto informāciju un uzsāk komunikāciju ar cietušo, viņam ir jāsaprotas sarunai konkrētā situācijā, t. i., viņam ir jāveic apkārtējās vides, situācijas un cietušā novērtējums. Ne vienmēr šāda iepriekšēja sagatavošanās ir iespējama. Ir situācijas, kad policijas darbiniekam ir jāreaģē nekavējoties, piemēram, ja tiek apdraudēta cietušā vai citu personu drošība vai veselība. Reaģējot uz konkrēto situāciju, policijas darbiniekam ir jānovērtē iespējamie draudi savai un personu drošībai. Tāpat ir gadījumi, kad apkārtējās vides, situācijas un cietušā novērtējums jāveic sarunas laikā.

Svarīgi, lai policijas darbinieki saprastu, kāpēc nepieciešams sagatavoties sarunai un kādas ir šīs sagatavošanās priekšrocības. Sagatavošanās sarunai konkrētajā situācijā policijas darbiniekam ļaus rīkoties profesionālāk, savukārt cietušajam šīs sarunas laikā tas ļaus mazināt stresu, tā palīdzot koncentrēties nepieciešamās informācijas sniegšanai, kā arī veicinās notikuma atcerēšanos. Turklāt iepriekš sagatavota saruna radīs cietušajam drošības sajūtu un apziņu, ka policijas darbinieku patiesi interesē, kas ar cietušo ir noticis.

Apkārtējās vides un situācijas izvērtējums

1. Izvērtējiet saņemto informāciju par notikumu. Noskaidrojiet iesaistīto personu skaitu un to īsu raksturojumu (piemēram, nepilngadīgie, veci cilvēki), notikuma veidu, laiku un vietu, personu stāvokli (piemēram, persona ir atkarību izraisošu vielu reibumā).

2. Novērtējiet Jums radītos draudus.
 - Personas radītos draudus (piemēram, persona ir psihozē, agresīva vai bruņota). Pamatojoties uz riska faktoriem, ņemiet vērā, ka maksimāli ātri jānovērš cietušā apdraudējums, tajā pašā laikā radot minimālus draudus sev.
 - Vides radītos draudus (piemēram, ķīmisku u. c. vielu, nikna suņa klātbūtne). Īpaši piesardzīgiem jābūt, ja ir informācija par šaujamo raķi klātesamību notikumā. Lai mazinātu apdraudējumu sev, meklējiet iespējamus aizsegus. Ierodoties notikuma vietā, vislielāko bīstamību rada atrašanās durvju un logu ailu priekšā.
3. Novērtējiet Jums pieejamos resursus un ekipējumu. Reaģējot uz akūtiem noziedzīgiem nodarījumiem, svarīgs ir ekipējums – pasīvais aizsargekipējums (bruņuveste, ķivere) un aktīvi izmantojamais ekipējums (piemēram, dienesta šaujamierocis, steks, gāzes baloniņš), kas atbilstoši likuma „Par policiju” regulējumam jāizmanto gadījumos, kad nav citu iespēju atrisināt situāciju.
4. Novērtējiet situāciju: notikuma veidu (piemēram, sadzīves konflikts), notikumā iesaistīto personu savstarpējās attiecības un personu iespējamo statusu (piemēram, aizturamā persona, cietušais).
5. Nošķiriet cietušo no citām personām (liciniekam, iespējamajiem aizdomās turētajiem u. c. personām) ar nosacījumu, ja attiecīgā persona nav cietušā atbalsta persona, kura tādā gadījumā rada viņam drošības sajūtu.
6. Sagatavojiet vidi, kur notiks saruna ar cietušo: runājiet tiešā kontaktā viens pret vienu, nodrošiniet, ka saruna netiek pārtraukta (piemēram, novērsiet atbildēšanu uz telefona zvaniem vai citu personu iejaukšanos sarunā), vēlams, ka policijas darbinieka sarunu ar cietušo nedzird citas personas un ar cietušo runā viens policists.
7. Novērtējiet, no kāda noziedzīga nodarījuma cietušais ir cietis un kādas ir iespējamās noziedzīga nodarījuma radītās īslaicīgās un ilglaicīgās sekas cietušajam.
8. Novērtējiet sarunas laiku (piemēram, tūlīt pēc notikuma), kas var atstāt būtisku ietekmi uz cietušā psihoemocionālo stāvokli.
9. Pieskaņojiet savu taktisko izvietojumu atbilstoši situācijai.
10. Ja situācijā ir pārāk augsts riska faktors, iespējams, jāiesaista speciāli policijas spēki, kas ir atbilstoši ekipēti un trenēti attiecīgo situāciju risināšanā.

Cietušā novērtējums

1. Novērtējiet fiziskā apdraudējuma risku kā cietušajam, tā citām klātesošajām personām. Ja tiek konstatēts, ka cietusi vai kāda cita persona tiek apdraudēta, šie draudi jānovērš nekavējoties.
2. Novērtējiet cietušā fizisko stāvokli (piemēram, cietušais ir atkarību izraisošu vielu reibumā, cietušajam ir konstatēti miesas bojājumi) un noskaidrojiet, vai cietušajam ir nepieciešama medicīniskā palīdzība. Turklāt novērtējiet, vai persona ir spējīga sniegt atbildi uz šo jautājumu, ja nav spējīga, lēmumu par medicīniskās palīdzības nepieciešamību pieņem policijas darbinieks.
3. Novērtējiet cietušā psiholoģisko stāvokli (piemēram, trauksmains, raud, kliedz, klusē). Ja cietušā emocionālais stāvoklis ir sakāpināts, policijas darbinieks sarunā ar cietušo izmanto emociju atspoguļošanu un trīsdalīgo izteicienu.
4. Noskaidrojiet, vai cietušais nevēlas sazināties ar tuviniekiem, draugiem vai aprūpes personu. Turklāt novērtējiet, vai persona ir spējīga sniegt atbildi uz šo jautājumu, ja nav spējīga, lēmumu par tuvinieku, draugu vai aprūpes personu pieaicināšanu un informēšanu pieņem policijas darbinieks.

2.2.2. Kontakta izveidošana

Policijas darbiniekam ir jāpanāk cietušā uzticība. Tas palīdzēs cietušajam atgūt drošības sajūtu, mazinās satraukumu un ļaus vieglāk sniegt informāciju policijas darbiniekam. Lai izveidotu efektīvu komunikāciju ar cietušo, jau kontakta veidošanas laikā policijas darbiniekam jāizmanto kā neverbālā, tā arī verbālā komunikācija.

Neverbālo komunikāciju raksturo policijas darbinieku prasme atpazīt cietušā reakcijas, kas nav izteiktas vārdos. Kontakta veidošanā ar cietušo īpaši tiek izmantota neverbālā komunikācija. Neverbālā komunikācija ietver personīgo telpu un saskarsmes distanci, ķermeņa pozu, žestus, acu kontaktu un balsi (sk. 1. tabulu). Analizējot cietušo neverbālo komunikāciju, tā jāvērtē kopumā. Lai arī, interpretējot cietušo neverbālo komunikāciju, pastāv ierobežojumi, kopumā personas neverbālā komunikācija papildina un paskaidro cietušo verbālo komunikāciju. Neverbālās komunikācijas pārzināšana policijas darbiniekam ļauj iegūt cietušā uzticību un ļauj atpazīt cietušā emocionālo stāvokli.

Savukārt verbālo komunikāciju raksturo policijas darbinieka prasme sniegt informāciju un aktīvās klausīšanās prasmes. Kontakta veidošanas laikā policijas darbinieks cietušajam sniedz šādu informāciju:

- nosauc savu vārdu, uzvārdu un ieņemamo amatu;
- noskaidro cietušā vārdu, uzvārdu;
- informē par kontaktēšanās iemeslu un mērķi (gadījumos, kad cietušais vērsas pie policijas darbinieka, – noskaidro cietušā kontaktēšanās iemeslu un mērķi).

1. tabula. Neverbālās komunikācijas līdzekļu raksturojums

Personīgā telpa un saskarsmes distance

Nosacīti dalot, ir trīs personīgās telpas: primārā, sekundārā un publiskā.^[7] Primārā telpa attiecas uz vietu, kura personai pieder (piemēram, māja, istaba, dzīvoklis, automašīna). Sekundārā telpa ir vieta, kuru persona izmanto un daļa ar citām personām (piemēram, darba kabinets). Publiskā telpa ir teritorija, kura pieejama ikvienam (piemēram, soliņš parkā, sēdvietā sabiedriskajā transportā). Policijas darbiniekam, komunicējot ar cietušo, jāpievērš uzmanība, kurā personīgajā telpā cietušais atrodas un kāda ir viņa personīgā attieksme pret šo telpu. Piemēram, ja policijas darbinieks atrodas cietušā dzīvesvietā, pirms apsēšanās jāpalūdz cietušā atļauja to darīt.

Saskarsmes distancē eksistē četri nosacīti attālumi: intīmais (līdz 0,5 metriem), personiskais (no 0,5 līdz 1,2 metriem), sociālais (no 1,2 līdz 3,5 metriem) un publiskais attālums (no 3,5 līdz 7,5 metriem).^[8] Jums nepieciešamo attālumu ar komunikācijas partneri komunikācijas laikā ietekmēs personas statuss, dzimums, attiecības ar Jums (piemēram, draugs, svešinieks), kā arī attieksme pret Jums (piemēram, patīk, nepatīk). Attālumu ietekmēs arī situācija, kurā personas atrodas.^[8]

Jebkurai personai ir komforta zona, kas ir noteikts attālums ap viņu, kuru persona uzskata par daļu no sevis.^[8] Komunicējot ar cietušo, ņemiet vērā, ka katram cietušajam ir sava komforta zona un daudziem cietušajiem ir nepieciešama fiziska telpa starp viņu un sarunas biedru. Tādēļ, komunicējot ar cietušo, attālumu izvēlieties atkarībā no situācijas. Piemēram, ja cietušais sarunas laikā ar Jums izmanto slēgto ķermeņa pozu un neskatās acīs, respektējiet to un ievērojiet cietušā noteikto distanci.

Ķermeņa poza

Ir slēgtas un atvērtas ķermeņa pozas. Slēgtajai ķermeņa pozai ir raksturīgi, ka persona cenšas aizsegt un aizsargāt savu ķermeni (piemēram, sakrustotas rokas uz krūtīm, sakrustotas kājas, atpakaļ atliekts ķermenis). Slēgtā ķermeņa poza komunikācijā parasti tiek uztverta kā neuzticība, noraidījums, pretošanās, kritika vai pat baiļu un nedrošības izpausme. Tādēļ slēgtā ķermeņa poza tiek interpretēta kā psiholoģiskā diskomforta un saspringuma poza, un tā neveicina saskarsmes veidošanu ar cietušo, bet kavē to.

Atvērtajai ķermeņa pozai raksturīgi, ka personas kājas un rokas ir brīvas un ķermenis ir saliekts uz priekšu. Atvērtā ķermeņa poza parasti tiek interpretēta kā uzticības, piekrišanas un labvēlības izpausme. Tādēļ atvērtā ķermeņa poza ir psiholoģiskā komforta poza un tā veicina komunikācijas veidošanu ar cietušo.

Lai radītu cietušajam sajūtu, ka Jums patiesi interesē viņa sacītais, komunikācijā ar cietušo jālieto atvērtā ķermeņa poza. Policijas darbinieks var ne tikai lietot atvērtu ķermeņa pozu, bet arī rūpīgi vērot, kāda ķermeņa poza ir cietušajam, kas ļauj novērtēt, kā cietušais sarunas laikā jūtas. Cietušā ķermeņa poza var būt atbrīvota vai saspringta. Ja cietušā ķermeņa poza ir saspringta, t. i., tā ir slēgta, policijas darbiniekam kontakta dibināšanai ar cietušo ir jāvelta ilgāks laiks.

Žesti

Žesti ir ķermeņa vai tā daļas (roku, kāju, galvas) kustības, kuras parāda cilvēku domas, jūtas vai situācijas novērtējumu. Žesti ir divējādi. Pirmkārt, žesti, kas akcentē un papildina verbālo informāciju. Otrkārt, žesti, kas aizstāj vārdus vai veselas frāzes. Darbā ar cietušajiem policijas darbinieks var izmantot žestus, kas akcentē un papildina verbālo informāciju. Tomēr tas ir jādara neuzkrītoši. Savukārt žesti, kuri aizstāj veselas frāzes, var palīdzēt sarunās ar cietušajiem, kuriem ir dzirdes traucējumi. Tomēr arī šajās situācijās ieteicams to darīt neuzkrītoši. Lielākoties personas žesti ir saistīti ar sejas izteiksmi, jo personas ķermenis un sejas izteiksme darbojas automātiski un kopā.

Sejas izteiksme

Sejas izteiksme atspoguļo cilvēka emocijas. Galvenās emocijas, ko atspoguļo cilvēka seja, ir prieks, bailes, ciešanas, dusmas, riebums, nīcinājums un interese. Emociju izpausmēs galvenā loma ir uzacīm un sejas rajonam ap muti. Sejas izteiksme policijas darbiniekam var palīdzēt noteikt cietušā emocijas. Ņemiet vērā, ka dažiem cilvēkiem ir tendence ar savu sejas izteiksmi radīt nepareizu priekšstatu par sevi.

Acu kontakts

Acu kontakts ir viens no būtiskākajiem neverbālās komunikācijas līdzekļiem. Acu kontakts norāda uz iespējamās komunikācijas uzsākšanu. Acu skatiens parāda, ka Jūs esat pievērsis uzmanību un Jūs interesē, ko sarunas partneris sacīs. Tiek pieņemts, ka „tas, kurš skatās acīs”, galvenokārt ir uzticams un godīgs, savukārt „tas, kurš neskatās acīs”, ir aizdomīgs un neuzticams. Lai arī acu kontakts pats par sevi ir pozitīvs, tomēr tas var signalizēt arī par negatīvu ziņu. Ieplests acu skatiens var nozīmēt, piemēram, „Atvainojiet!”, vai arī norādīt, ka pastāv draudi. Savukārt ciešs acu skatiens sarunas partnerim var izraisīt negatīvas izjūtas. Daži cilvēki, kuri ir kautrīgi, var baidīties, ka tos novērtēs negatīvi, tāpēc viņiem ir tendence izvairīties no acu kontakta.^[9] Šādos gadījumos secināt, ka persona ir aizdomīga un neuzticama, ir nekorekti.

Vai cietušais izvēlēsies acu kontaktu sarunā ar policijas darbinieku, ir atkarīgs no cietušā personības īpatnībām un nodarījuma rezultātā radītajām sekām. Lai gan acu kontakts palīdz sekmēt efektīvu komunikāciju un paust interesi par personas teikto, tas var būt arī nopietns šķērslis komunikācijā ar cietušo, kurš tieša acu kontakta laikā jūtas neērti. Viena no efektīvākajām pieejām, lai noteiktu tiešu acu kontaktu kritērijus, ir skatīties cietušā galvas virzienā, izvairoties no tieša acu kontakta. Šāda policijas darbinieka rīcība sūta neverbālu signālu cietušajam, ka tieši cietušais nosaka, vai vēlas izveidot acu kontaktu vai nevēlas.^[10]

Balss

Balsi nosaka personas individuālās vokālās īpašības (runas temps un balss skaļums), kas palīdz interpretēt personas verbāli sniegto informāciju un atspoguļo personas izjūtas. Policijas darbiniekam ir ne tikai uzmanīgi jāklausa, ko cietušais saka, bet jānovērtē arī veids, kā viņš to saka. Tas ļaus novērtēt, kā cietušais jūtas konkrētajā situācijā un kāda ir viņa attieksme pret sarunas tēmu.

Raksturojot personas runas tempu, zināms, ka cietušais var runāt lēni, ieturēt pauzes, kas var liecināt, ka cietušajam ir grūti runāt par attiecīgo tēmu un viņš šobrīd var justies nedroši, bailīgi, izjust vainu un kaunu. Policijas darbiniekam būtu jāvēro, kādu verbālu informāciju sniedzot cietušais ietur pauzi, kas varētu atklāt, ka cietušajam ir smagi runāt tieši par šo tēmas daļu. Ja cietušais ietur pauzi, policijas darbiniekam ir jānodod laiks, lai cietušais varētu sagatavoties turpmākajam stāstam. Savukārt, ja pauze ir ietilpusi, policijas darbinieks var izmantot aktīvo klausīšanos, lai rosinātu cietušo turpināt stāstīt. Tāpat cietušais var runāt ļoti ātri, neieturēt pauzes, kas var liecināt, ka cietušais ir satraukts. Šādos gadījumos policijas darbiniekam ieteicams cietušo nepārtraukt. Darbā ar cietušajiem ir svarīgi arī novērtēt cietušā balss skaļumu. Cietušais var runāt klusi, izmantojot lēnu runas tempu. Tāpat cietušais var runāt skaļi, izmantojot ātru runas tempu.

Policijas darbiniekam sarunā ar cietušo ieteicams ieturēt vienmērīgu runas tempu un balss skaļumu, turklāt savs runas temps un balss skaļums pārsvarā jāpieskaņo cietušajam. Par izņēmumiem uzskatāmi gadījumi, kad cietušais ir ar dzirdes traucējumiem, jo šādos gadījumos jārunā skaidri un skaļi. Dažkārt gadās, ka cietušie sarunā ar policijas darbinieku kļiedz. Šādos gadījumos policijas darbiniekam ieteicams ar cietušo runāt mazliet klusāk, nekā to dara cietušais, lai tas, jūtot policijas darbinieka balss skaļumu, samazinātu savējo.

2.2.3. Informācijas iegūšana

Informācijas iegūšanas procesā ir četri būtiski posmi: brīvais stāstījums, jautājumu uzdošana, vajadzību noskaidrošana un informācijas apkopojums.

Brīvais stāstījums

Jebkuras informācijas noskaidrošana sākas ar policijas darbinieka aicinājumu cietušajam pastāstīt, kas ir noticis (piemēram: „Pastāstiet man, lūdzu, kas ir noticis!”). Brīvā stāstījuma laikā policijas darbinieks nepalīdz veidot cietušajam stāstījumu par notikušo, bet gan mudina cietušo stāstīt pašam. Šādā veidā policijas darbinieks iegūst kā kvalitatīvu, tā arī apjomīgu informāciju par notikušo.

Tomēr jāņem vērā, ka cietušie mēdz būt dažādi. Nereti cietušie sniedz ļoti daudz informācijas, kurā grūti orientēties. Turklāt tā nekādi nav saistīta ar notikumu. Šādās situācijās policijas darbiniekam ir jāstrukturē cietušā stāstījums, lai viņš nenovirzītos no sarunas par notikumu. Tas palīdzēs policijas darbiniekam saprast būtiskāko informāciju.

Lai rosinātu cietušo stāstīt par notikušo, policijas darbiniekam ir jāizmanto aktīvā klausīšanās, kas ietver *minimālo iedrošinājumu, parafrāzi, pēdējā vārda vai frāzes atkārtošanu, kopsavilkumu, emociju atspoguļošanu un trīsdalīgo izteikumu*. Ja cietušā emocionālais stāvoklis ir stabils, policijas darbiniekam jāizmanto *minimālais iedrošinājums, parafrāze un kopsavilkums*. Savukārt, ja cietušais atradīsies izteikti saasinātā emocionālā stāvoklī, policijas darbiniekam nāksies izmantot arī *emociju atspoguļošanu un trīsdalīgo izteikumu*. Ja cietušā saasinātais emocionālais stāvoklis netiks normalizēts, iespējams, cietušais nespēs sniegt policijas darbiniekam nepieciešamo informāciju.

Minimālais iedrošinājums tiek izmantots, lai rosinātu cietušo stāstīt par notikušo. Minimālo iedrošinājumu raksturo kā neverbālā komunikācija (piemēram, galvas mājienš, atvērta ķermeņa poza, acu kontakts, atbilstoša sejas izteiksme), tā arī verbāli izteikti aicinājumi turpināt stāstījumu. Verbālo aicinājumu turpināt stāstījumu raksturo tādas frāzes kā: „Mm...”; „Jā...”; „Un tad...”; „Kas notika tālāk?”; „Kas notika pēc tam?”.

Parafrāze tiek izmantota, lai informētu cietušo, cik pareizi vai nepareizi esam viņu sapratuši. Var gadīties, ka, izmantojot parafrāzi, policijas darbinieks atklāj, ka atsevišķas nianšes, ko cietušais ir sacījis, viņš nav sapratis. Šādos gadījumos policijas darbinieks precīzē neskaidro informāciju. Ievadot parafrāzes, parasti tiek izmantoti šādi ievadītājteikumi: „Ja es pareizi Jūs sapratu...”; „Tātad Jūs domājat, ka...”.

Pēdējā vārda vai frāzes atkārtošana tiek izmantota, lai rosinātu cietušo stāstīt par nepieciešamo informāciju, noteiktu tēmu, kuru cietušais ir minējis savā stāstījumā.

Piemēram, cietušais saka: „Nezināms vīrietis man atņēma somiņu”, bet tālāk ietur pauzi, jo viņam ir emocionāli grūti runāt par notikušo. Šādos gadījumos policijas darbiniekam nevajag pārtraukt šo pauzi ar nevietā uzdotiem jautājumiem, bet gan sniegt cietušajam atbalstu, izmantojot *emociju atspoguļošanu*. Piemēram: „Bērziņas kundze, es dzirdu, ka Jums ir grūti runāt par notikušo.” Ja pauze ieilgst, policijas darbinieks var izmantot *pēdējā vārda vai frāzes atkārtošana*, lai rosinātu cietušo turpināt stāstīt. Piemēram, šajā gadījumā policijas darbinieks var teikt: „Bērziņas kundze, nezināms vīrietis Jums atņēma somiņu, kas notika tālāk?” vai arī „Jums atņēma somiņu...” un tad gaidīt, kad cietušais turpina stāstījumu. Šāda pēdējā vārda vai frāzes atkārtošana ļauj cietušajam domās atgriezties pie stāstījuma.

Kopsavilkums ir parafrāze, kas tiek izmantota informācijas iegūšanas beigu posmā un atspoguļo būtiskāko sarunas laikā iegūto informāciju. Parasti tiek lietotas šādas kopsavilkuma frāzes: „No (visa) Jūsu stāstītā izriet, ka...”; „Apkopojot Jūsu stāstīto iznāk, ka...”.

Emociju atspoguļošana tiek izmantota, lai parādītu cietušā emocijas, kas radušās saistībā ar konkrēto nodarījumu, kurā cietušais ir iesaistīts. Emociju atspoguļošana sniedz cietušajam emocionālu atbalstu un labvēlīgi ietekmē sarunu kopumā. Tā var būt īpaši nepieciešama gadījumos, kad cietušajam ir ļoti izteiktas emocijas. Ja šādos gadījumos policijas darbinieks neatspoguļo cietušā emocijas, tas var cietušajam likt justies nesaprastam, turklāt tas var arī atturēt cietušo sadarboties ar policijas darbinieku. Lai policijas darbinieks spētu atspoguļot cietušā emocijas, viņam ir jābūt pietiekami empātiskam, lai jau sākotnēji novērtētu situāciju, kā cietušais jūtas. Tas ir nepieciešams, jo emociju atspoguļošana var notikt tikai gadījumos, kad emocijas ir atpazītas. Izmantojot emociju atspoguļošanu, tiek lietotas šādas ievada frāzes: „Izskatās, ka Jūs esat...”; „Es redzu, ka Jūs esat...”; „Es dzirdu, ka...”.

Emociju atspoguļošanu ir svarīgi sabalansēt ar izteiktās domas saturu. Ļoti efektīvi tas tiek izmantots trīsdaļīgajā izteicienā.

Cietušo pamatemocijas saistībā ar noziedzīgu nodarījumu:

bailes, kauns, vainas izjūta, dusmas, niknums, nožēla, bezpalīdzība, apjukums, uztraukums.

Trīsdalīgais izteiciens sastāv no ievadvārda; vārda, kas atspoguļo izjūtas; satura rezumējuma. Trīsdalīgais izteiciens tiek izmantots, lai palīdzētu cietušajam atpazīt savas emocijas un saistīt tās ar saturu, ja cietušais pats nespēj to izdarīt. Ja policijas darbinieks izmanto trīsdalīgo izteicienu sarunā ar cietušo, viņš palīdz cietušajam definēt savas izjūtas, konkrēti tās nosaucot vārdā, piemēram, vainīgs, apjucis, dusmīgs, satraukts. Turklāt viņš arī palīdz saistīt emocijas ar saturu, t. i., konkrēto emociju izraisītāju. Trīsdalīgā izteiciena lietojums var mazināt cietušā neizpratni un apjukumu, kā arī viņam radīt sajūtu, ka policijas darbinieks viņu saprot. Trīsdalīgā izteiciena piemērs:

- *Ievadvārds.* Piemēram: „Izklausās, ka Jūs jūtaties...”; „Es redzu, ka...”; „Es dzirdu, ka...”.
- *Izjūtu atspoguļotājs jeb emociju vārds.* Piemēram, vainīgs, apjucis, dusmīgs, satraukts.
- *Satura rezumējums.* Piemēram: „... jo vīrs Jums iesita”; „... jo Jums atņēma somiņu, kur bija dokumenti”; „... jo tētis iesita mammai”.

Pilns trīsdalīgā izteiciena piemērs: „Es dzirdu, ka Jūs esat apjukusi, jo vīrs Jums iesita”; „Izklausās, ka Jūs jūtaties bezpalīdzīga, jo Jums atņēma somiņu, kurā bija dokumenti”; „Es redzu, ka Tu esi satraukts, jo tētis iesita mammai”.

Jautājumu uzdošana

Jautājumu uzdošanas mērķis ir paplašināt un precizēt informāciju, ko sniedzis cietušais brīvā stāstījuma laikā. Cietušais brīvā stāstījuma laikā sniedz informāciju par notikušo, tomēr sniegtajā informācijā lielākoties ir cietušajam nozīmīga informācija, bet ne vienmēr informācija, kura nepieciešama policijas darbiniekam. Tas ir saprotams, jo cietušais nezina, kāda ir tieši policijas darbiniekam nepieciešamā informācija. Cietušais var nesniegt policijas darbiniekam nepieciešamo informāciju arī tādēļ, ka par notikumu viņam ir sāpīgas atmiņas, kuras viņš vēlas aizmirst, notikums tiek noliegts, cietušais var justies nobijies un satraukts. Ņemot vērā šos apstākļus, neviena cietušā iztaujāšana nevar notikt bez jautājumu uzdošanas. Lai policijas darbinieks no cietušā saudzīgā veidā iegūtu informāciju, kas būtu kvalitatīva arī izmeklēšanai, viņam ir jāuzdod atbilstoši jautājumi pareizā secībā.

Jautājumi var būt dažādi.

- *Atvērtie jautājumi* (piemēram, jautājumi, kas sākas ar *kas? ko? kā?*), pie kuriem pieder *vispārīgie jautājumi* un *fokusētie jautājumi*.
- *Slēgtie jautājumi* (piemēram, jautājumi, kas sākas ar *vai? kur? kurš? kad?*), pie kuriem pieder jautājumi ar *vairāku atbilžu variantiem*, „*jā – nē*” jautājumi.
- *Uzvedinošie jautājumi* pēc to formulējuma var būt gan atvērti, gan arī slēgti.

Vispārīgie jautājumi

Vispārīgo jautājumu mērķis ir sniegt cietušajam ievirzi sarunas tēmā, par kuru policijas darbinieks vēlas runāt ar cietušo. Piemēram: „Jāni, pastāstiet man, lūdzu, kas ir noticis?” Šāds jautājums rosina cietušo stāstīt par notikušo. Parasti vispārīgie jautājumi tiek izmantoti, uzsākot brīvo stāstījumu, lai rosinātu cietušo atklāt informāciju par notikumu. Tāpat vispārīgie jautājumi var tikt izmantoti jautājumu uzdošanas posmā, lai atklātu informāciju par lietas apstākļiem. Piemēram: „Jāni, Jūs minējāt, ka kopā ar vīrieti, kurš Jūs aplaupīja, atradāties veikalā. Pastāstiet, lūdzu, kas notika veikalā?”; „Jāni, kā izskatījās uzbrucējs?”

Fokusētie jautājumi

Fokusēto jautājumu mērķis ir precizēt cietušā sniegto informāciju brīvā stāstījuma laikā vai precizēt lietai nepieciešamo informāciju, kuru cietušais sarunas laikā nav minējis. Piemēram: „Kāda bija uzbrucēja matu krāsa?”

„Kāpēc?” jautājumi jālieto īpaši uzmanīgi, jo tos cietušais var uztvert kā vainošanu. Ja atbilde uz jautājumu ir mulsinoša vai neapmierinoša, atkārtojot jautājumu, tas ir jāformulē citādi. Ja, atkārtojot jautājumu, tas tiek uzdots tieši tāpat, cietušais to var uztvert kā kritiku no policijas darbinieka puses un uz atkārtotu jautājumu mainīt savu atbildi, domājot, ka policijas darbinieks vēlas dzirdēt ko citu, jo iepriekšējā atbilde viņu nav apmierinājusi.

Jautājumi ar vairāku atbilžu variantiem

Šo jautājumu mērķis ir precizēt cietušā brīvā stāstījuma laikā sniegto pretrunīgo informāciju. Piemēram, stāstījumā cietušais ir minējis, ka vainīgajam bija melni mati, bet arī norādījis, ka mati bija brūni. Šādos gadījumos policijas darbinieks cietušajam uzdod, piemēram, šādu jautājumu: „Jūs minējāt, ka vainīgajam bija brūni mati, savukārt vēlāk norādījāt, ka mati bija melni. Es vēlos precizēt, vai vainīgajam bija melni vai brūni mati?”

Cietušajam nedrīkst uzdot jautājumu ar vairāku atbilžu variantiem, ja jautājumā iekļautie atbilžu varianti ir policijas darbinieka paša izdomāti. Šādos gadījumos ir ļoti liels risks, ka cietušais izvēlēsies atbilžu variantu, kas visvairāk atbilst patiesībai, bet tomēr nav īsti precīzs. Īpaši jāuzmanās šādā veidā formulēt jautājumus maziem bērniem un cilvēkiem ar garīgu atpalcību.

Tāpat ieteicams veidot jautājumus ar diviem atbilžu variantiem, taču nepiedāvājiēt vairāk par trim atbilžu variantiem. Izņēmumi varētu būt tie gadījumi, kad cietušais pats ir sniedzis pretrunīgu informāciju, kas ir bijusi saistīta ar vairāk nekā divām atbildēm.

„Jā – nē” jautājumi

„Jā – nē” jautājumi tiek izmantoti gadījumos, kad atvērtie jautājumi nav produktīvi un citādi informāciju nav iespējams noskaidrot. Turklāt šādus jautājumus cietušajam var uzdot arī tajos gadījumos, kad nākas precizēt notikuma apstākļus. Piemēram: „Vai Tu vēlies, lai es kādam piezvanu?”; „Vai uzbrucējam bija tetovējums?”.

Uzvedinošie jautājumi

Uzvedinošie jautājumi ir jautājumi, kuros jau ir ietverta vēlamā atbilde. Parasti uzvedinošus jautājumus nav ieteicams izmantot. Tos izmanto tikai tajos gadījumos, ja cietušais nesniedz nekādu informāciju par iespējamajiem notikuma apstākļiem. Tad cietušajam sarunas beigās var uzdot arī uzvedinošus jautājumus. Piemēram: „Vai tā ir taisnība, ka tētis tev iesita?” Ja sarunas laikā tiek izmantoti uzvedinoši jautājumi, tas var ietekmēt cietušā liecību par notikumu un, iespējams, likt apšaubīt liecību ticamību.

Jautājumu veidi	Piemēri
Vispārīgie jautājumi	Pastāstiet, lūdzu, kas ir noticis? Jūs minējāt, ka kopā ar vīrieti, kurš Jūs aplaupīja, atradāties veikalā. Pastāstiet, lūdzu, kas notika veikalā?
Fokusētie jautājumi	Kur Tev iesita? Kas Tev iesita? Kur Tu atradies? Kas bija kopā ar Tevi? Kāda bija uzbrucēja matu krāsa?

Jautājumi ar vairākiem atbilžu variantiem	Jūs minējāt, ka vainīgajam bija brūni mati, savukārt vēlāk norādījāt, ka mati bija melni. Es vēlos precizēt, vai vainīgajam bija melni vai brūni mati?
„Jā – nē” jautājumi	Vai vēlaties, lai es kādam piezvanu? Vai uzbrucējam bija tetovējums?
Uzvedinošie jautājumi	Vai tā ir taisnība, ka tētis Tev iesita? Vai tā ir taisnība, ka virs Jūs ir piekāvis arī agrāk?

Svarīgi jautājumu uzdošanu sākt ar vispārīgiem jautājumiem, pārejot pie fokusētiem jautājumiem, jautājumiem ar vairāku izvēļu variantiem un „jā – nē” jautājumiem. Uzvedinošus jautājumus var izmantot gadījumos, ja informāciju no cietušā nevar iegūt brīvā stāstījuma vai jautājuma uzdošanas gaitā. Tomēr policijas darbiniekam jāņem vērā, ka šādai cietušā uzvedībai, ja viņš nav gatavs sniegt policijas darbiniekam informāciju, var būt vairāki citi iemesli, piemēram, policijas darbinieks nav izveidojis uzticības pilnas attiecības ar cietušo.

Jāpatur prātā, ka policijas darbinieks uzdod jautājumu, sagaida atbildi un tikai pēc tam uzdod nākamo jautājumu. Tā ir efektīva pieeja attiecībā pret cietušā atmiņas procesu norisi. Cietušais šādā veidā var koncentrēties uz konkrēto jautājumu un mēģināt atcerēties ar to saistīto informāciju. Ja tiek uzdoti vairāki jautājumi vienlaikus, cietušais apjūk, un viņa atmiņas procesu darbība var tikt traucēta.

Ieteikumi, kā veidot un uzdotot jautājumus cietušajiem

- Jautājumu uzdošanu sāciet ar vispārīgiem jautājumiem, tad uzdodiet fokusētos jautājumus, pēc tam „jā – nē” jautājumus un galējas nepieciešamības gadījumā uzdodiet uzvedinošus jautājumus.
- Uzdodiet vienkārši formulētus un skaidri saprotamus jautājumus.
- Uzdodiet jautājumus, kuros nav abstraktu vārdu un / vai abstraktu ideju.
- Ja cietušais lieto sarežģītus vārdus vai jēdzienus, pārliecinieties, ka viņš izprot šo vārdu vai jēdzienu jēgu. Īpaši tad, ja sarežģītus vārdus vai jēdzienus lieto nepilngadīgie un cilvēki ar garīgu atpalicību.
- Uzdodiet tikai vienu jautājumu. Sagaidiet atbildi un tikai tad uzdodiet nākamo jautājumu.

- Neatkārtojiet to pašu jautājumu, ja cietušais šo jautājumu ar pirmo reizi nav sapratis. Uzdodot jautājumu atkārtoti, formulējiet to citādi.
- Ja neesat sadzirdējis vai sapratis cietušā sacīto, obligāti informējiet, ka Jūs viņa teikto nesadzirdējāt, un lūdziet, lai cietušais savu atbildi atkārtu.

Atcerieties!

- Neveidojiet jautājumus ar dubultu noliegumu. Piemēram: „Anna, Jūs negājāt mājās, jo negribējāt, lai vīrs Jūs piekauj?”
- Neizmantojiet sarežģītus vārdus.
- Neuzdodiet uzvedinošus jautājumus nepiemērotā brīdī.
- Neuzdodiet slēgtos jautājumus nepiemērotā brīdī.
- Neuzdodiet jautājumus ar vairākiem atbilžu variantiem nepiemērotā brīdī.
- Neuzdodiet jautājumus ar vairākiem atbilžu variantiem, ja cietušais nav minējis kādu no jautājumā ietvertajām atbildēm.

Vajadzību noskaidrošana

Cietušo vajadzību noskaidrošana un nodrošināšana ietekmē cietušo apmierinātību ar policijas darbu. Policijas darbinieka kompetencē nav visu cietušo vajadzību nodrošināšana (piemēram, nekavējoties atgūt mantu, nekavējoties sodīt vainīgo). Tieši tādēļ cietušo vajadzību atpazīšanai ir jāvelta īpaša uzmanība.

Vēršoties policijā, cietušajam bez trim galvenajām vajadzībām – drošības, atbalsta un informācijas – var būt arī specifiskas vajadzības, kuras cietušais vēlas, lai policijas darbinieks nodrošinātu. Bez vajadzībām, kas radušās nodarījuma rezultātā, cietušā vajadzības var būt saistītas ar viņa veselības stāvokli (piemēram, kustību traucējumiem).

Policijas darbiniekam sarunā ar cietušo ir jāatpazīst cietušā vajadzības. Lai pārliecinātos, ka policijas darbinieks ir pareizi sapratis, ko tieši cietušais vēlas, vēršoties policijā, jāizmanto aktīvā klausīšanās, ko raksturo parafrāze, pēdējā vārda vai frāzes atkārtošana un kopsavilkums. Tas nepieciešams tādēļ, ka ne vienmēr policijas darbinieka priekšstats par cietušā vajadzībām atbilst cietušā patiesajām vajadzībām.

Piemēram, ja cietušajam ir izkrāpta nauda, viņš var vērsties policijā, lai atgūtu naudu, ko sarunas laikā ar policijas darbinieku cietušais var norādīt. Tādēļ informācijas iegūšanas laikā policijas darbinieks cietušajam var teikt: „Jāni, ja es Jūs pareizi sapratu, Jūs esat vērsies policijā, jo vēlaties atgūt Jums izkrāpto naudu?”

Ja cietušais apstiprina policijas darbinieka teikto, ir jāizvērtē, cik cietušā norādīto vajadzību nodrošināšana atbilst policijas darbinieka kompetencei. Cietušajam jāpaskaidro, ko Jūs kā policijas darbinieks varat un ko nevarat darīt šo vajadzību nodrošināšanā. Nepieciešamības gadījumā cietušajam jāpaskaidro, kuras institūcijas kompetencē ir nodrošināt cietušā vajadzības, piemēram: „Vēlos Jūs informēt, ka mēs uzsāksim izmeklēšanu, kuras mērķis ir noskaidrot vainīgo personu un saukt to pie likumā noteiktās atbildības. Savukārt Jums izkrāpto naudu mēs nekavējoties atdot atpakaļ nevaram. Ja Jums pašlaik ir nopietnas materiālās grūtības, Jūs varat vērsties pašvaldības sociālajā dienestā.”

Informācijas apkopojums

Pirms informācijas fiksēšanas protokolā izmantojiet kopsavilkumu, lai pārlicinātos, vai esat pareizi sapratis cietušā sacīto, piemēram: „Jāni, no Jūsu teiktā es sapratu, ka Jums ir apzagts dzīvoklis, Jums ir nozagta nauda un dārglietas, Jūs esat gatavs rakstīt iesniegumu.” Paskaidrojiet cietušajam, ka viņa teiktais tiks pierakstīts sarunas protokolā. Fiksējot cietušā sacīto, izmantojiet viņa izteiksmes stilu, proti, pēc iespējas saglabājiet lietotos vārdus un teikuma struktūru.

2.2.4. Sarunas nobeigums

Jebkura saruna tiek pabeigta ar nobeigumu, kurā policijas darbinieks:

- cietušajam sniedz informāciju par lietas tālāko virzību un iespējām saņemt palīdzību citās organizācijās un institūcijās;
- atvadās no cietušā.

Informācijas sniegšana

Cietušajam saprotamā valodā ir jāsniedz informācija par to, kas notiks tālāk, kādās darbībās cietušais tiks vai varētu tikt iesaistīts un kad apmēram tas varētu notikt, piemēram: „Jūsu iesniegums tiks izskatīts 30 darba dienu laikā, un šajā laikā Jums tiks sniegta atbilde par tālāko lietas virzību.”

Turklāt ir ļoti svarīgi, lai policijas darbinieks neizsaka minējumus, kas balstīti uz viņa personīgo attieksmi par notikušo, piemēram: „Parasti šī lieta nenonāk līdz tiesai. Nav nekādas jēgas rakstīt iesniegumu!”

Tāpat informējiet cietušo, kā sazināties ar Valsts policiju jautājumos, kas saistīti ar lietas tālāko virzību. Piemēram: „Jūs varat zvanīt uz Valsts policijas iecirkņa telefona numuru, lai iegūtu informāciju par lietas tālāko virzību”; „Ja Jums ir kādi jautājumi, Jūs varat zvanīt uz Valsts policijas iecirkņa telefona numuru...”.

Būtiski ir arī sniegt cietušajam informāciju par iespējām saņemt palīdzību citās institūcijās vai organizācijās, ja tas ir nepieciešams. Piemēram: „Informēju, ka psihoemocionālo palīdzību Jūs varat saņemt, zvanot uz diennakts krīzes tālruni 67222922 (Lattelekom) vai 27722292 (Bite).”

Atvadišanās

Pirms atvadīties no cietušā, pārliecinieties, vai viņam nav kādi jautājumi Jums kā policijas darbiniekam. Piemēram: „Vai Jums ir vēl kādi jautājumi man kā policijas darbiniekam, pirms es dodos prom?”; „Vai Jums ir kādi jautājumi šīs lietas sakarā?”.

Sarunu beidziet ar atvadišanos no cietušā, piemēram: „Uz redzēšanos!”

3.1. Cietušajiem noziedzīga nodarījuma rezultātā radītās īslaicīgās un ilglaicīgās sekas

N

noziedzīgi nodarījumi tiek iedalīti **noziedzīgos nodarījumos pret īpašumu** (piemēram, zādzība, krāpšana) un **noziedzīgos nodarījumos pret personu**, kam raksturīgs vardarbības lietojums pret cietušo (piemēram, laupīšana, noziedzīgi nodarījumi pret tikumību un dzimumneaizskaramību, noziedzīgi nodarījumi pret personas veselību, nonāvēšana).^[11] Kā noziedzīgu nodarījumu pret īpašumu, tā arī noziedzīgu nodarījumu pret personu laikā cietušie izjūt negatīvu stresu, kurš var būt ar dažādu intensitātes pakāpi: no viegla līdz spēcīgam. Lielākoties noziedzīgos nodarījumos pret īpašumu (piemēram, zādzību gadījumā) cietušajiem tiek novērots viegla līdz vidējas pakāpes negatīvs stress. Savukārt spēcīgu negatīvu stresu cietušie visticamāk piedzīvo noziedzīgos nodarījumos, kuri saistīti ar vardarbību (piemēram, dzimumnoziedzumi, miesas bojājumu nodarīšana, laupīšana).

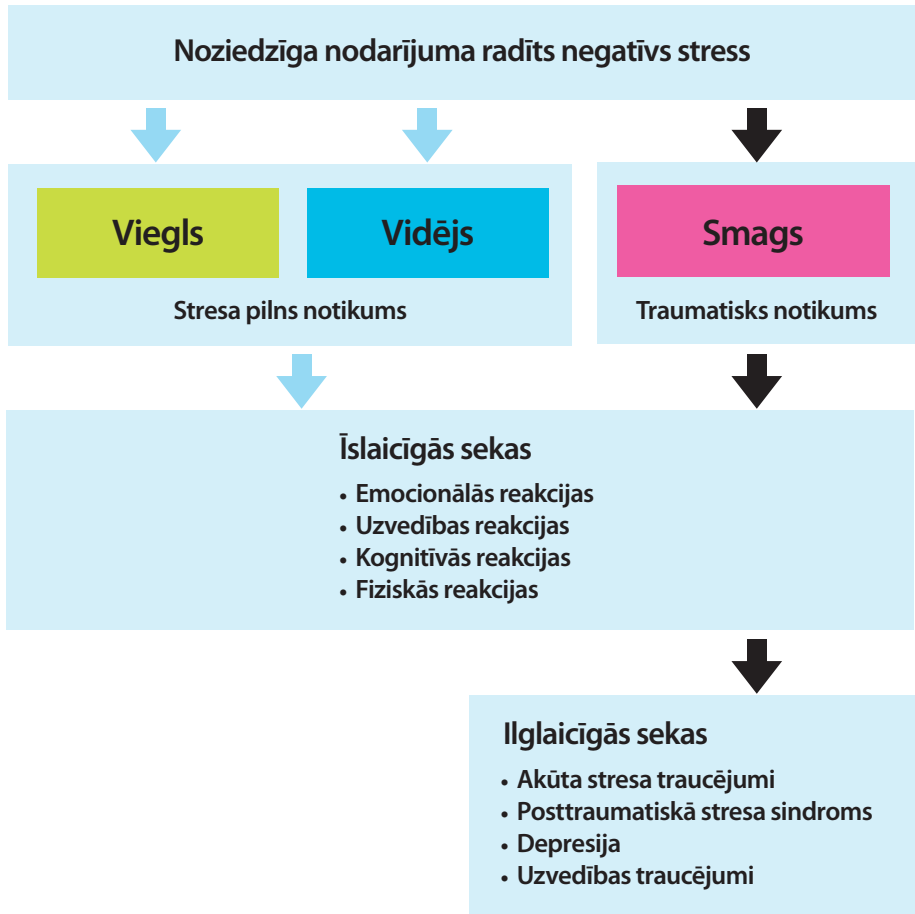
Noziedzīgi nodarījumi, kuri izraisījuši cietušajam viegla līdz vidējas pakāpes stresu, var tikt definēti kā *stresa pilni notikumi*. *Stresa pilns notikums* nav tik cieši saistīts ar psiholoģisku traumu un neizraisa cietušajam ilglaicīgas sekas, kā tas ir traumatisku notikumu gadījumos.^[12]

Ja cietušais noziedzīga nodarījuma laikā ir piedzīvojis spēcīgu negatīvu stresu, šāds noziedzīgs nodarījums tiek definēts kā *traumatisks notikums*. *Traumatiski notikumi* tiek saistīti ne tikai ar cietušajiem, kuri pieredzējuši noziedzīgos nodarījumus, bet arī ar personām, kuras ir liecinieki vai tikuši konfrontēti ar notikumu vai notikumiem, kas saistīti ar nāvi, nāves draudiem vai smagiem ievainojumiem, vai radījuši draudus paša vai citu cilvēku veselībai un dzīvībai.^[13] *Traumatisks notikums* ir saistīts ar psiholoģisku traumu (ietver trauksmi, depresiju, posttraumatisko stresu, disociācijas, opozicionāru uzvedību, suicidālu un paškaitējošu uzvedību, dusmas un agresiju, seksuālus simptomus un vecumam neatbilstošu seksuālu uzvedību)^[14] un var izraisīt ilglaicīgas sekas.

Noziedzīga nodarījuma rezultātā cietušajam var rasties psiholoģiska trauma, kuru raksturo gan īslaicīgās, gan ilglaicīgās sekas. *Īslaicīgās sekas* attiecas uz noziedzīga nodarījuma izdarīšanas brīdi, laiku tūlīt pēc noziedzīga nodarījuma un ilgst līdz trīs mēnešiem pēc nodarījuma. Pētījumi atklāj, ka šajā laika periodā cietušie lielākoties atgūstas no noziedzīga nodarījuma radītām sekām.^[15] Ja psiholoģisko traumu sekas saglabājas ilgāk par trim mēnešiem, tiek novērotas *ilglaicīgās sekas*. Ilglaicīgās sekas lielākoties tiek apskatītas kā uzvedības un psihiska rakstura traucējumi, kas veidojušies uz noziedzīga nodarījuma fona.

Cietušā reakcija uz noziedzīgu nodarījumu ir arī atkarīga no *cietušā individuālajām īpatnībām un noziedzīga nodarījuma raksturojuma*. Cietušā reakciju uz noziedzīgu nodarījumu ietekmē tādi nodarījuma raksturojumi kā *nodarījuma veids* (piemēram, noziegumi pret tikumību un dzimumneaizskaramību vai zādzība); *pastāvīgums* (piemēram, cietušais pakļauts vienam vai vairākiem noziedzīgiem nodarījumiem); *smagums* (piemēram, viegli miesas bojājumi vai smagi miesas bojājumi); *statuss* (piemēram, cietušais vai liecinieks); *attiecības ar vainīgo* (piemēram, svešinieks vai tuvinieks) u. c. noziedzīga nodarījuma īpatnības. Savukārt cietušā reakciju uz noziedzīgu nodarījumu ietekmē tādas cietušā individuālās īpatnības kā *iepriekšējās psihiskas saslimšanas, psihiskas saslimšanas ģimenē, vardarbības pieredze bērnībā, sociālekonomiskais statuss, izglītības līmenis, iepriekšēja traumatiska notikuma pieredze, sociālā atbalsta trūkums un iepriekšēja posttraumatiskā stresa sindroma pieredze*.^[16] Noziedzīga nodarījuma rezultātā radīto seku smagums atspoguļots 1. attēlā.

1. attēls. Noziedzīga nodarījuma rezultātā radītās sekas

3.1.1. Cietušajiem noziedzīga nodarījuma rezultātā radītās īslaicīgās sekas

Piedzīvojot noziedzīgu nodarījumu, cietušajiem var tikt novērotas īslaicīgās sekas, kas izpaužas cietušā emocionālajā, fiziskajā, kognitīvajā un uzvedības sfērā. Cietušā īslaicīgās sekas attiecas uz periodu noziedzīga nodarījuma laikā un ilgst līdz trim mēnešiem pēc noziedzīga nodarījuma. Cietušajiem biežāk sastopamās reakcijas uz noziedzīgu nodarījumu aprakstītas 1. tabulā.

1. tabula. **Cietušajiem biežāk sastopamās reakcijas uz noziedzīgu nodarījumu**^[17]

Cietušo emocionālās reakcijas Bailes / fobijas, dusmas / niknums, apmulsums, depresīvas izjūtas, skumjas, vainas izjūta, kauns, grūtības kontrolēt emocijas, apātija, pazemināts pašvērtējums	Cietušo kognitīvās reakcijas Uzmācīgas atmiņas, zema pašefektivitāte, piesardzība, atmiņas „uzplaiksnījumi”, apjukums / grūtības koncentrēties, disociācijas
Cietušo uzvedības reakcijas Izvairīšanās, atsvešināšanās, izmaiņas attiecības ar cilvēkiem	Cietušo fiziskās reakcijas Nelabums, kuņģa problēmas, trauksme, muskuļu sasprindzinājums, miega traucējumi

Emocionālās reakcijas uz noziedzīgu nodarījumu. Cietušajiem, kuri piedzīvojuši traumatisku notikumu (piemēram, seksuālu vardarbību, fizisku vardarbību, ceļu satiksmes negadījumu, saslimšanu, ievainojumus), tai skaitā noziedzīgu nodarījumu, galvenokārt tiek novērotas tādas emocionālas reakcijas kā bailes, kauns, vainas izjūta, dusmas un skumjas. Bailes parasti tiek novērotas kā sākotnēja emocionāla reakcija uz traumatisku notikumu, savukārt kauns, vainas izjūta, dusmas un skumjas kļūst izteiktākas tieši pēc noziedzīga nodarījuma.^[18] Bez bailēm noziedzīga nodarījuma laikā cietušajiem tiek novērotas arī tādas emocionālās reakcijas kā bezpalīdzība un šausmu izjūta.^[19]

Fiziskās reakcijas uz noziedzīgu nodarījumu. Cietušie noziedzīga nodarījuma laikā, kā arī pēc noziedzīga nodarījuma piedzīvo spēcīgu negatīvu stresu.^[17] Ja negatīvs stress ir ilgstošs, rodas organisma funkciju pārmaiņas – paaugstinās asinsspiediens, rodas bezmiegs, notiek pārmērīga kuņģa sulas izdalīšanās un veģetatīvi traucējumi. Turklāt spēcīgs negatīvs stress atkarībā no tā ilguma un stipruma var izraisīt psihiskas un fiziskas slimības.^[20]

Kognitīvās reakcijas uz noziedzīgu nodarījumu. Kognitīvās reakcijas uz traumatisku notikumu izpaužas kā domāšanas, atmiņas, uzmanības un uztveres traucējumi. Noziedzīga nodarījuma laikā, cietušajiem piedzīvojot spēcīgas bailes un negatīvu stresu, var tikt traucēta kognitīvo procesu darbība (domāšana, uztvere, uzmanība, atmiņa), kas rada situāciju, ka cietušie nav pilnībā uztvēruši ar noziedzīgu nodarījumu saistītos apstākļus.^[21] Cietušie noziedzīga nodarījuma laikā var piedzīvot arī disociācijas. Savukārt pēc noziedzīga nodarījuma cietušajiem var tikt novērotas tādas kognitīvo procesu izmaiņas kā domāšanas un atmiņas traucējumi, koncentrēšanās grūtības un apjukums. Cietušajiem tiek novērotas arī tādas kognitīvās reakcijas kā atkārtotas un uzmācīgas domas un atmiņas par traumatisko notikumu,^[22] kā arī atmiņas „uzplaisnījumi” par notikumu.

Uzvedības reakcijas uz noziedzīgu nodarījumu. Noziedzīga nodarījuma laikā kā sākotnējā reakcija var tikt novērots sastingums. Savukārt pēc noziedzīga nodarījuma cietušajiem var veidoties tādas uzvedības izmaiņas kā izvairīšanās no stimuliem, kas atgādina par notikumu. Cietušie var kļūt noslēgti un atsvešināties no apkārtējiem, var mainīties viņu attiecības ar cilvēkiem.^[17] Cietušie var arī samazināt kontaktēšanos ar cilvēkiem, īpaši svešiniekiem, ierobežot savas ikdienas aktivitātes un palielināt drošības pasākumus (piemēram, iegādāties suni).^[23]

3.1.2. Cietušajiem noziedzīga nodarījuma rezultātā radītās ilglaicīgās sekas

Ja cietušajiem noziedzīga nodarījuma radītās sekas saglabājas ilgāk par trim mēnešiem, cietušais piedzīvo ilglaicīgās sekas. Ilglaicīgās sekas galvenokārt raksturo tādi psihiskie un uzvedības traucējumi kā *depresija*, *posttraumatiskā stresa sindroms* un *atkarību izraisošu vielu lietošana*. Nepilngadīgajiem ilglaicīgās sekas var arī izpausties kā *uzvedības traucējumi*. Pastāv arī izņēmumi. Ilglaicīgās sekas raksturo arī *akūta stresa traucējumi*, kuri parādās un samazinās pirmā mēneša laikā pēc traumatiskā notikuma.

Akūta stresa traucējums ir trauksmes radīts traucējums, kam raksturīgi disociatīvi un trauksmes simptomi. Akūta stresa traucējumi parādās un samazinās pirmā mēneša laikā pēc traumatiskā notikuma. Ja akūta stresa traucējuma simptomi saglabājas ilgāk nekā vienu mēnesi, akūta stresa traucējumus nomaina posttraumatiskā stresa sindroms.^[13] Akūta stresa traucējumu simptomi aprakstīti 2. tabulā.

2. tabula. **Akūta stresa traucējumu diagnostikas kritēriji**^[13]

Cilvēks ir piedzīvojis traumatisku notikumu, kura laikā:

- cilvēks pats ir pieredzējis, bijis liecinieks vai ticis konfrontēts ar notikumu vai notikumiem, kas saistīti ar nāvi, nāves draudiem vai smagiem ievainojumiem vai radījuši draudus paša vai citu cilvēku veselībai un dzīvībai;
- cilvēka reakcija uz traumatisku notikumu ir spēcīgas bailes, bezpalīdzība, šausmu izjūta.

Cilvēkam tiek novēroti šādi disociatīvi simptomi:

- sastinguma, atsvešinātības izjūta vai emocionāls nejutīgums;
- samazināta spēja uztvert apkārt notiekošo (piemēram, apmulsums);
- derealizācija (izjūta, ka apkārtējā pasaule ir nereāla);
- depersonalizācija (pastāvīga vai periodiska atsvešinātības izjūta no sevis un sava ķermeņa);
- disociatīva amnēzija (nespēja atcerēties būtiskus traumatiskā notikuma aspektus).

Traumatiskais notikums tiek nemitīgi atkārtoti piedzīvots vismaz vienā no šādiem veidiem:

- atkārtotas un uzmācīgas domas par traumatisko notikumu;
- sajūtas, ka traumatiskais notikums atkārtojas;
- negatīvs stress, reaģējot uz traumatiskā notikuma atmiņām.

Pastāvīga izvairīšanās no stimuliem, kas saistīti ar traumatisko notikumu (piemēram, domas, sajūtas, sarunas, aktivitātes, vietas, cilvēki).

Paaugstināti trauksmes simptomi (piemēram, miega traucējumi, uzbudināmība, grūtības koncentrēties, pārlielu liela aktivitāte, pārspīlētas bailu reakcijas, nemiers).

Posttraumatiskā stresa sindroms ir trauksmes radīts traucējums, kas attīstās pēc piedzīvota traumatiska notikuma. Traumatisks notikums var būt dabas katastrofas (piemēram, ugunsgrēks, zemestrīces, plūdi), kā arī nelaimes gadījumi (piemēram, autoavārija) vai arī noziedzīgi nodarījumi pret personu. Posttraumatiskā stresa sindroms var veidoties pēc tādiem noziedzīgiem nodarījumiem kā dzimumnoziegumi, tīši miesas bojājumi, laupīšana, nolaupīšana, turēšana gūstā, spīdzināšana, terorakts. Savukārt lieciniekiem var veidoties posttraumatiskā stresa sindroms, ja viņi ir redzējuši nopietnus ievainojumus vai personas pret dabisku nāvi, kuru izraisījis vardarbīgs uzbrukums vai negadījums.^[13] Posttraumatiskā stresa sindroma simptomi aprakstīti 3. tabulā.

3. tabula. **Posttraumatiskā stresa sindroma diagnostikas kritēriji**^[13]

Cilvēks ir piedzīvojis traumatisku notikumu, kura laikā:

- cilvēks pats ir pieredzējis, bijis liecinieks vai ticis konfrontēts ar notikumu vai notikumiem, kas saistīti ar nāvi, nāves draudiem vai smagiem ievainojumiem vai radījuši draudus paša vai citu cilvēku veselībai un dzīvībai;
- cilvēka reakcija uz traumatisku notikumu ir spēcīgas bailes, bezpalīdzība, šausmu izjūta. Taču jāņem vērā, ka bērni var reaģēt arī ar uzbudināmību vai dezorganizētu uzvedību.

Traumatisks notikums tiek nemitīgi atkārtoti piedzīvots vienā vai vairākos veidos:

- atkārtotas un uzmācīgas domas par traumatisko notikumu. Bērni var atkārtoti izspēlēt traumatisko notikumu;
- atkārtoti negatīvu stresu izraisoši sapņi par notikumu. Bērniem var būt sapņi ar dažādu biedējošu saturu;
- sajūta, it kā traumatiskais notikums atkārtotos (ietver notikuma atkārtotu izdzīvošanu, ilūzijas, halucinācijas un disociatīvus atmiņas „uzplaiksnījumus”). Bērni traumatisko notikumu var izspēlēt lomās;
- fizioloģiskas reakcijas uz jebkuru simbolisku vai reālu traumatiska notikuma atgādinājumu.

Pastāvīga izvairīšanās no stimuliem, kas saistīti ar traumatisku notikumu un vispārējo sastingumu, kas netika novērots pirms traumatiskā notikuma:

- izvairīšanās no domām, sajūtām un sarunām, kas saistītas ar traumatisku notikumu;
- izvairīšanās no darbībām, vietām vai cilvēkiem, kuri atsauc atmiņā traumatisku notikumu;
- nespēja atcerēties svarīgus traumatiska notikuma aspektus;
- ievērojami samazināta interese par nozīmīgiem dzīves notikumiem un izvairīšanās no tiem;
- atstumtības sajūta vai nošķiršanās no citiem;
- ierobežotas emocijas;
- ierobežota nākotnes perspektīvas izjūta.

Pastāvīgi paaugstināti trauksmes simptomi, kuri netika novēroti pirms traumatiska notikuma:

- grūtības aizmigt vai gulēt;
- uzbudināmība vai dusmu lēkmes;
- grūtības koncentrēties;
- pārlieku liela aktivitāte;
- pārspīlētas baiļu reakcijas.

Depresija ir garstāvokļa traucējums, kam raksturīgs pastāvīgi nomākts garstāvoklis un intereses vai prieka zudums par dažādām dzīves aktivitātēm. Depresijas simptomi aprakstīti 4. tabulā. Depresija izraisa klīniski nozīmīgu spēcīgu negatīvu stresu un pasliktināšanos sociālajā, profesionālajā vai citā nozīmīgā darbības sfērā.^[13]

4. tabula. **Depresijas diagnostikas kritēriji**^[13]

Depresijai raksturīgi papildu simptomi, kurus cietušajam var novērot ikdienā:

- lielāko dienas daļu nomākts garstāvoklis, par ko liecina paša cilvēka novērojumi (piemēram, jūtas nomākts vai iztukšots) vai citu cilvēku novērojumi (piemēram, liekas bēdīgs). Piezīme: bērniem var novērot uzbudināmību;
- ievērojams interešu vai dzīvesprieka zudums (par ko liecina paša cilvēka vai citu cilvēku novērojumi);
- samazināta vai palielināta apetīte. Neievērojot diētu, ievērojams svara zudums vai arī svara pieaugums. Piezīme: bērniem nespēja pieņemt svarā atbilstoši savam vecumam;
- bezmiegs vai miegainība;
- psihomotorais uzbudinājums vai kavēšana (tā kā persona pati vienmēr neapzinās savu nemiera sajūtu vai lēnīgumu, par to liecina citu cilvēku novērojumi);
- nogurums vai enerģijas zudums;
- nevērtības izjūta vai vainas izjūta;
- koncentrēšanās, domāšanas grūtības vai neizlēmība (par ko liecina paša cilvēka novērojumi vai citu cilvēku novērojumi);
- domas par pašnāvību vai pašnāvības mēģinājums.

Uzvedības traucējumi ir pastāvīgs uzvedības modelis, kuru raksturo citu cilvēku pamattiesību vai galveno vecumam atbilstošo vispārpieņemto uzvedības normu vai noteikumu pārkāpumi. Uzvedības traucējumus var iedalīt četrās galvenajās grupās: agresija pret cilvēkiem un / vai dzīvniekiem, īpašuma bojāšana un / vai iznīcināšana, melošana un / vai zagšana un nopietni vispārpieņemto uzvedības normu vai noteikumu pārkāpumi. Uzvedības traucējumu simptomi aprakstīti 5. tabulā. Uzvedības traucējumi sākas bērnībā un pusaudžu vecumā. Turklāt uzvedības traucējumi izraisa kliniski nozīmīgu pasliktināšanos sociālajā, akadēmiskajā vai profesionālajā sfērā.^[13]

5. tabula. **Uzvedības traucējumu diagnostikas kritēriji**^[13]

Agresija pret cilvēkiem un / vai dzīvniekiem:

- bieži draud vai iebiedē citus;
- bieži uzsāk kautiņu;
- ir izmantojis ieročus, kuri var radīt nopietnus ievainojumus citiem (piemēram, nūju, ķieģeli, stikla pudeles lauskas, nazi, ieroci);
- ir bijis fiziski cietsirdīgs pret citiem cilvēkiem;
- ir bijis fiziski cietsirdīgs pret dzīvniekiem;
- ir laupījis;
- ir piespiedis kādu personu uz seksuālām darbībām.

Īpašuma bojāšana un / vai iznīcināšana:

- ir apzināti izraisījis ugunsgrēku, lai radītu nopietnus bojājumus;
- ir apzināti iznīcinājis cita īpašumu (neizmantojot dedzināšanu).

Melošana un / vai zagšana:

- ir ielauzies kādā mājā, ēkā vai auto;
- bieži melo, lai iegūtu mantu, pakalpojumus vai izvairītos no saistībām;
- ir zadzis.

Nopietni vispārpieņemto uzvedības normu vai noteikumu pārkāpumi:

- jau pirms 13 gadu vecuma sasniegšanas bieži naktīs palicis ārpus mājas, ignorējot vecāku aizliegumu;
- vismaz divas reizes aizbēgot ir pavadījis nakti ārpus vecāku mājām vai aprūpes centra (vai aizbēdzis vienu reizi, neatgriežoties ilgāku laiku);
- jau pirms 13 gadu vecuma sasniegšanas bieži kavējis skolu.

3.2. Noziedzīgi nodarījumi pret īpašumu

3.2.1. Zādzībā cietušie

V

ispārīgais raksturojums

Zādzība izpaužas kā kustamas mantas slepena vai atklāta nolaupīšana (zādzība) (KL 175. pants). Zādzības ir viens no izplatītākajiem noziedzīgajiem nodarījumiem. Iekšlietu ministrijas Informācijas centra kriminālās statistikas dati atklāj, ka par zādzībām (KL 175. pants) 2012. gadā uzsākti 14 276 procesi, savukārt par zādzībām, krāpšanu un piesavināšanos nelielā apmērā (KL 180. pants) – uzsākti 10 151 procesi.

Zādzību rezultātā cietušajiem galvenokārt tiek nodarīts mantisks zaudējums. Tomēr papildus cietušajiem tiek novērotas arī sekas viņu psiholoģiskajā, retāk psihiskajā veselībā. Faktori, kas nosaka, kā cietušais reaģēs uz zādzību un kādas būs iespējamās sekas, ir šādi:

- veids, kā izdarīta zādzība: kustamas mantas slepena¹ vai atklāta nolaupīšana² (zādzība);
- vieta, kur veikta zādzība: zādzība izdarīta, iekļūstot telpā³ vai ārpus telpas;
- mantas materiālā vērtība: zādzība izdarīta lielā apmērā⁴ vai nelielā apmērā.⁵

¹ Par slepenu mantas zādzība ir atzīstama tad, ja tā tiek izdarīta, kad nav klāt īpašnieks vai citi aculiecinieki.^[24]

² Par svešas kustamas mantas atklātu zādzību jāuzskata tīša, prettiesiska un bezatlīdzības svešas kustamas mantas paņemšana, lai rīkotos ar to, kā ar savu, ja tā izdarīta mantas īpašnieka vai citas personas klātbūtnē, kura saprot mantas paņēmēja darbību noziedzīgo raksturu, bet mantas paņēmējs apzinās, ka rīkojas – atklāti – aculiecinieka klātbūtnē, taču ignorē šo apstākli.^[24]

³ Zādzība ar iekļūšanu telpā izpaužas kā iekļūšana dzīvokli vai citā telpā, ja tā izdarīta no glabātavas vai ietaises, kas savieno glabātavas, vai no transportlīdzekļa.^[24]

⁴ Zādzība lielā apmērā ir, ja nozagto priekšmetu kopējā vērtība tās izdarīšanas brīdī nav bijusi mazāka par piecdesmit Latvijas Republikā noteikto minimālo mēnešalgu kopsummā, t. i., sasniedz šo summu.^[24]

⁵ Zādzība nelielā apmērā ir, ja vainīgais ieguvis mantu (priekšmetu), kuras vērtība nodarījuma izdarīšanas brīdī nepārsniedz vienu tajā laikā Latvijas Republikā noteikto minimālo mēnešalgu.^[24]

Svarīgi piebilst, ka cietušā psiholoģiskās sekas var noteikt arī tādi faktori kā:

- nozagtās mantas materiālā vērtība attiecībā pret cietušā materiālo nodrošinājumu vai ieņēmumiem;
- nozagtās mantas emocionālā vērtība.

Pastāv uzskats, ka zādzības rezultātā cietušajam var rasties sekas psiholoģiskajā veselībā, bet šīs sekas nav ilglaicīgas. Zināms, ka īpašu ietekmi uz cietušo atstāj zādzības, kas izdarītas, iekļūstot telpā, izdarītas lielā apmērā un gadījumos, kad nozagtajām mantām ir liela emocionālā vērtība. Savukārt zādzības, kas veiktas ārpus telpas, nelielā apmērā un kurām nav lielas emocionālas vērtības, neatstāj uz cietušo ilglaicīgu ietekmi. Zādzību radīto seku simptomu intensitāte samazinās un parasti atgriežas normas līmenī pāris mēnešu laikā pēc nodarījuma.

Cietušajiem radītās sekas

Cietušie, kuri piedzīvojuši zādzību, iekļūstot telpā (piemēram, mājā, dzīvoklī), norāda, ka pēc zādzības izjūti dusmas (72 % gadījumu), šoku (55 % gadījumu), raizes (43 % gadījumu), bailes (39 % gadījumu), bezpalīdzību (22 %), vainas izjūtu vai kaunu (7 % gadījumu).^[25] Tieši bailes daudziem cietušajiem (piemēram, bailes atstāt savu māju vai bailes palikt mājās; bailes palikt naktīs vieniem mājās) saglabājas vēl ilgi pēc zādzības. Cietušajiem no zādzības, iekļūstot telpā (piemēram, mājā, dzīvoklī), vēl tiek novērotas tādas reakcijas kā aizvainojums un drošības sajūtas zaudēšana, kā arī neaizsargātība, neuzticēšanās un apjukums.

Cietušie norāda, ka pēc zādzības ir novērojuši sev tādas veselības izmaiņas kā miega traucējumi (57 % gadījumu), depresīvas izjūtas un trauksme (35 % gadījumu), ēšanas traucējumi (8 % gadījumu), raudulība (26 % gadījumu), paaugstināta agresija (26 % gadījumu), paaugstināta atkarību izraisošu vielu lietošana (7 % gadījumu).^[25] Turklāt cietušajiem, kuri piedzīvojuši zādzību, palielinās arī somatiskie simptomi, tie tiek novēroti ilgākā laikā pēc zādzības.^[26] Tāpat cietušajiem tiek konstatētas tādas reakcijas kā uzmācīgas domas par notikumu, aizdomīgums un piesardzība.^[27] Zādzībās cietušajiem tiek novērots arī paškontroles zaudējums. Sarunājoties ar zādzībā cietušo, jāņem vērā, ka cietušais var piedzīvot kādu no iepriekš minētajām īslaicīgajām sekām.

Zādzībās cietušajiem radītās īslaicīgās sekas

Cietušo emocionālās reakcijas Dusmas, šoks, raizes, bailes, bezpalīdzība, vainas izjūta, kauns, aizvainojums, drošības sajūtas zaudējums, neaizsargātības sajūta, depresīvas izjūtas	Cietušo kognitīvās reakcijas Uzmācīgas domas par notikumu, paškontroles zaudējums, apjukums
Cietušo uzvedības reakcijas Raudulība, paaugstināta agresija, paaugstināta atkarību izraisošu vielu lietošana, aizdomīgums, piesardzība, neuzticēšanās	Cietušo fiziskās reakcijas Somatiskas saslimšanas, miega traucējumi, ēšanas traucējumi, trauksme

Lai arī trūkst pierādījumu, ka zādzībās cietušajiem tiktu izraisītas ilglaicīgās sekas, tomēr speciālisti norāda, ka daļai cietušo tiek konstatētas posttraumatiskā stresa sindroma pazīmes.

Ieteikumi, kā komunicēt ar zādzībā cietušajiem

- Izvairieties no jebkurām norādēm, kuras varētu ietvert paša cietušā vainošanu, pat tad, ja cietušais ar savu rīcību vai bezdarbību ir atvieglojis vai veicinājis zādzību.
- Ja cietušais nozagtajām vai sabojātajām lietām piešķir augstu emocionālo vērtību, ņemiet vērā, ka cietušā emocionālās reakcijas var būt arī saasinātas.
- Ja vienlaikus ar cietušā iztaujāšanu tiek veiktas citas procesuālas darbības (piemēram, vietas apskate), policijas darbiniekam cietušajam jāpaskaidro to mērķis un nepieciešamība, īpaši, ja procesuālās darbības ir saistītas ar cietušā personīgās telpas vai lietu aizskaršanu.
- Ja zādzība ir radījusi risku turpmākai īpašuma drošībai (piemēram, nozagta dzīvokļa vai transportlīdzekļa atslēga), pārrunājiet ar cietušo, vai viņš apzinās šos riskus, un pārrunājiet, kā tos novērst.
- Informējiet cietušo par nepieciešamību ziņot attiecīgajām institūcijām par dokumentu (piemēram, transportlīdzekļa tehniskās pases, īpašuma dokumentu, kredītkartes vai kodu kartes) zādzības faktu, lai novērstu nelikumīgu to izmantošanu un zaudējuma palielināšanos.
- Ja zādzība cietušajam ir radījusi nozīmīgas materiālas grūtības vai riskus izdzīvošanai (piemēram, nozagti medikamenti, malka vai citi iztikas nodrošināšanai nepieciešamie

priekšmeti), varat sniegt cietušajam informāciju, kur viņš varētu vērsties pēc palīdzības, piemēram, pašvaldības sociālajā dienestā.

- Izvairieties paust attieksmi vai dot solījumus par iespējamo / neiespējamo mantas atrašanu.
- Rosiniet cietušo izvērtēt drošības pasākumus, lai turpmāk pasargātu savu mantu.

3.2.2. Krāpšanā cietušie

Vispārīgais raksturojums

Krāpšana izpaužas kā svešas mantas vai tiesību uz šādu mantu iegūšana, ļaunprātīgi izmantojot uzticēšanos⁶ vai viltu⁷ (*KL 177. pants.*) Iekšlietu ministrijas Informācijas centra kriminālās statistikas dati atklāj, ka par krāpšanu (*KL 177. un KL 177.1 pants*) 2012. gadā uzsākti 1 514 kriminālprocesi, savukārt par zādzībām, krāpšanu un piesavināšanos nelielā apmērā (*KL 180. pants*) uzsākti 10 151 procesi.

Mantas iegūšana krāpšanas ceļā izpaužas tādējādi, ka vainīgais apmāna cietušo, kura īpašumā vai valdījumā atrodas manta, un apmānītais, būdams maldināts, mantu vai arī tiesības uz mantu šai personai atdod labprātīgi, uzskatot, ka tā viņam pienākas.^[24] Krāpšanas rezultātā cietušajam galvenokārt tiek nodarīts mantisks zaudējums. Tomēr papildus tam tiek radītas sekas cietušā psiholoģiskajā un psihiskajā veselībā. Kā cietušais reaģēs uz krāpšanu un kādas būs iespējamās sekas, nosaka izkrāptās mantas materiālā vērtība: krāpšana izdarīta lielā apmērā vai nelielā apmērā. Svarīgi piebilst, ka krāpšanā cietušā seku smagumu var noteikt arī attiecības ar vainīgo personu (paziņa vai svešinieks), kā arī cietušā materiālais nodrošinājums attiecībā pret izkrāpto mantu.

⁶ Ļaunprātīga uzticības izmantošana – persona, lai iegūtu svešu mantu, izmanto līgumiskas vai citādas tiesiskas attiecības, kas pamatotas uz savstarpēju uzticēšanos, un tā rezultātā vainīgais cietušā uzticību izmanto pretēji viņa interesēm.^[24]

⁷ Viltus kā krāpšanas veids ir raksturīgs ar to, ka persona vai nu paziņo nepatiesas ziņas, vai arī noslēpj faktus, kurus viņai vajadzēja paziņot mantas ieguvējam.^[24]

Cietušajiem radītās sekas

Krāpšanā cietušie norāda uz vairākām grūtībām, kas radušās šī noziedzīgā nodarījuma rezultātā. 54 % krāpšanā cietušie norāda, ka piedzīvo materiālas grūtības, 40 % cietušo norāda, ka zaudējuši uzticību citiem cilvēkiem un sev, bet 12 % cietušo norāda, ka ir piedzīvojuši laulības vai attiecību problēmas. Turklāt 43 % krāpšanā cietušo norāda uz emocionālajām grūtībām.^[28] Pēc nozieguma krāpšanā cietušie saskaras ar tādām emocijām kā vainas izjūta, kauns, neticība, nodevības izjūta, dusmas, depresīvas izjūtas un uzticēšanās zaudēšana.^[28] Tieši kauns un vainas izjūta (piemēram, par to, ka ir ļāvis sevi apkrāpt) ir dominējošās emocionālās reakcijas. Turklāt krāpšanā cietušos bieži vaino arī apkārtējie (piemēram, par to, ka nav spējuši pasargāt savu mantu; par to, ka cietušais ir uzvedies vieglprātīgi un pats ir ļāvis sevi apkrāpt) un viņi izjūt apkārtējo dusmas, skepsi un nicinājumu. Tas rada sekas, ka apkārtējie turpmāk neuzticas šim cietušajam. Tādēļ daļa cietušo par notikušo nestāsta tuviniekiem un neziņo tiesībsargājošām institūcijām, jo baidās no apkārtējo nosodījuma par notikušo. Šāda negatīva attieksme pret cietušo palielina kaunu un vainas izjūtu. Tieši tādēļ krāpšanā cietušo vainošana notikušajā nav pieļaujama. Ja materiālais zaudējums ir lielāks, tas liek domāt, ka cietušais vērsīsies policijā, savukārt, ja materiālais zaudējums mazāks, tiek prognozēts, ka piedzīvotais kauns cietušajam traucēs vērsties pēc palīdzības policijā.

Krāpšanā cietušajiem radītās īslaicīgās sekas

Cietušo emocionālās reakcijas Vainas izjūta, kauns, neticība, dusmas, depresīvas izjūtas, nodevības izjūta, ticības zaudēšana, bailes no apkārtējo nosodījuma	Cietušo kognitīvās reakcijas Domas par suicīdu, zaudēta ticība spējai pieņemt lēmumus
Cietušo uzvedības reakcijas Attiecību problēmas, zaudēta uzticība citiem cilvēkiem, zaudēta ticība sev, izolēšanās	Cietušo fiziskās reakcijas Fiziskās veselības pasliktināšanās

Krāpšanā cietušā uzticēšanās savai spējai pieņemt lēmumus tiek sagrauta.^[30] Turklāt krāpšanā cietušajiem tiek sagrauta arī materiālās drošības un neatkarības sajūta. Ja cietušais ir vecs cilvēks, cilvēks ar funkcionāliem traucējumiem vai cietušajam ir fiksēti ienākumi, viņam var trūkt iespēja atgūt zaudēto mantu – tas padziļina cietušajam radītās psiholoģiskās sekas.^[31]

Lai gan krāpšanas radītās ilglaicīgās sekas uz cietušās personas psihisko veselību nav plaši pētītas, tomēr veiktie pētījumi liecina, ka krāpšana cietušajam 45 % gadījumu var izraisīt vispārēju trauksmi, 29 % gadījumu – depresiju un 7 % gadījumu tiek izteiktas domas par suicīdu.^[32] Būtiski, ka sākotnējais mantiskais zaudējums var turpināt ietekmēt cietušo (piemēram, viņa nespēja nomaksāt kredītu, dzīvojamās platības zaudējums), tādēļ krāpšanas rezultātā radītās psihiskās veselības problēmas nemazinās, bet var pat pastiprināties.

Krāpšanā cietušajiem radītās ilglaicīgās sekas

Trauksme,
depresija

Ieteikumi, kā komunicēt ar krāpšanā cietušajiem

- Izvairieties no jebkurām norādēm, kuras varētu ietvert paša cietušā vainošanu notikušajā pat tad, ja cietušais ar savu rīcību vai bezdarbību ir atvieglojis vai veicinājis krāpšanu.
- Ja cietušais izkrāptajām lietām piešķir augstu emocionālo vērtību, ņemiet vērā, ka cietušā emocionālās reakcijas var būt intensīvas.
- Informējiet cietušo par nepieciešamību ziņot attiecīgajām institūcijām par dokumentu (piemēram, īpašuma dokumentu, kredītkartes vai kodu kartes u. tml.) krāpšanas faktu, lai novērstu nelikumīgu to izmantošanu un zaudējuma palielināšanos.
- Ja krāpšana cietušajam ir radījusi nozīmīgas materiālas grūtības vai cietušais ir palicis bez dzīvojamās platības, varat sniegt cietušajam informāciju, kur viņš varētu griezties pēc palīdzības, piemēram, pašvaldības sociālajā dienestā.
- Izvairieties paust attieksmi vai dot solījumus par iespējamo / neiespējamo mantas atgūšanas faktu.
- Rosiniet cietušo izvērtēt turpmākos drošības pasākumus, lai pasargātu savu mantu.

3.3. Noziedzīgi nodarījumi pret personu

V

ispārīgais raksturojums

3.3.1. Laupīšanā cietušie

Laupīšana ir svešas kustamas mantas nolaupīšana, ja tā saistīta ar vardarbību⁸ vai vardarbības piedraudējumu⁹ (*KL 176. pants*). Iekšlietu ministrijas Informācijas centra kriminālās statistikas dati liecina, ka par laupīšanu (*KL 176. pants*) 2012. gadā uzsākti 964 kriminālprocesi.

No visām laupīšanām 946 kriminālprocesi tikuši uzsākti par svešas kustamas mantas nolaupīšanu, ja tā saistīta ar vardarbību vai vardarbības piedraudējumu (*KL 176. panta pirmā daļa*), kas ir visizplatītākais laupīšanas veids. Savukārt 37 kriminālprocesi uzsākti par laupīšanu, ja tā izdarīta, lietojot šaujamočus vai sprāgstošas vielas, vai ja tā saistīta ar smagu miesas bojājumu nodarīšanu cietušajam, vai ja tā izraisījusi citas smagas sekas (*KL 176. panta ceturtā daļa*), kas ir vismazāk izplatītais laupīšanas veids. Laupīšanas rezultātā cietušajam tiek nodarīts mantisks zaudējums, bet vienlaikus laupīšana ir vērsta arī pret personas veselību un dzīvību. Faktori, kas nosaka, kā cietušais reagēs uz laupīšanu un kādas būs iespējamās sekas, ir atkarīgi no:

- veida, kā veikta laupīšana: laupīšana saistīta ar vardarbību vai vardarbības piedraudējumu;
- veida, kā izdarīta laupīšana: laupīšana izdarīta, lietojot šaujamieroci / sprāgstošas vielas¹⁰, vai laupīšana veikta, neizmantojot šaujamieroci / sprāgstošas vielas;

⁸ Vardarbība laupīšanā var būt gan tāda, kas sagādā cietušajiem fiziskas sāpes, gan tāda, kas sāpes nesagādā.^[24]

⁹ Vardarbības piedraudējums – laupīšanas izpratnē jāsaprot cietušā psihiska ietekmēšana, kas izpaužas vainīgā izteiktā vai citādi demonstrētā gatavībā lietot vardarbību (piekaut, sist, nodarīt miesas bojājumus u. tml).^[24]

¹⁰ Ar šaujamoču vai sprāgstošu vielu lietošanu jāsaprot ne tikai šaujamoča vai sprāgstošas vielas tieša darbības izraisīšana (šāviena izdarīšana, sprādziena radīšana), bet arī reāli draudi tos lietot, t. i., vainīgais izteicis draudus, demonstrējot ieroci vai citādu gatavību lietot attiecīgus priekšmetus vai vielas tiem paredzētajā veidā.^[24]

- personu skaita, kuras veikušas laupīšanu: laupīšanu veikusi viena persona vai personu grupa;
- vietas, kur veikta laupīšana: laupīšana veikta, iekļūstot dzīvoklī / citā telpā, vai laupīšana veikta ārpus dzīvokļa / citas telpas;
- miesas bojājuma smaguma pakāpes: laupīšanas rezultātā personai ir vai nav radīti miesas bojājumi;
- mantas materiālās vērtības: laupīšana izdarīta lielā vai nelielā apmērā.

Svarīgi piebilst, ka cietušā psiholoģiskās sekas var ietekmēt arī nozagtās mantas materiālās vērtības attiecība pret cietušā materiālo nodrošinājumu vai ieņēmumiem.

Psihologi ir pievērsuši īpašu uzmanību bruņotās laupīšanās cietušo seku atpazīšanai. Zināms, ka īpašu ietekmi uz cietušo atstāj laupīšanas, kuras izdarītas, lietojot šaujamieroci vai sprāgstošas vielas. Tomēr būtisku ietekmi uz cietušo var atstāt arī laupīšana, kas veikta personu grupā un / vai radījusi smagus miesas bojājumus. Tā kā laupīšana ir saistīta ar vardarbību un vardarbības piedraudējumu, tas ļauj prognozēt, ka cietušajam laupīšana var radīt kā īslaicīgās, tā ilglaicīgās sekas psiholoģiskajā un psihiskajā veselībā.

Cietušajiem radītās sekas

Vairāk nekā 90 % cietušo pēc laupīšanas uzrāda tādus simptomus kā bailes, neuzticēšanos, agresivitātes pieaugumu un depresīvas izjūtas. Savukārt 67 % laupīšanā cietušo norāda uz hronisku nervozitāti, bezmiegu un galvassāpēm.^[33]

Laupīšanas rezultātā cietušajiem radītās īslaicīgās sekas

Cietušo emocionālās reakcijas Bailes, bezpalīdzība, šausmu izjūta, depresīvas izjūtas	Cietušo kognitīvās reakcijas Disociācijas
Cietušo uzvedības reakcijas Neuzticēšanās, agresivitātes pieaugums, naidīgums, jūtīgums starppersonu komunikācijā	Cietušo fiziskās reakcijas Hroniska nervozitāte, bezmiegs, galvassāpes, trauksme, miega traucējumi, somatiskas saslimšanas

Cietušie, kuri pieredzējuši laupīšanu bankā, norāda, ka laupīšanas laikā izjutuši bezpalīdzību (38 % gadījumu) un nāves draudus (16 % gadījumu). Turklāt laupīšanas laikā piedzīvotā bezpalīdzības izjūta un izjustie nāves draudi cietušajiem rada tādas sekas kā trauksme, disociācijas, naidīgums, jūtīgums starppersonu komunikācijā, miega traucējumi un somatiskas saslimšanas.^[34] Savukārt, ja laupīšana izdarīta, lietojot šaujameroci vai sprāgstošas vielas (bruņota laupīšana), daudzi cietušie piedzīvo ne tikai bezpalīdzību un nāves draudus, bet arī šausmu izjūtu.^[34; 35] Kā tika norādīts, tieši šie cietušā uzrādītie simptomi (nāves draudi, bezpalīdzība, šausmu izjūta) laupīšanas laikā ir pamats akūta stresa traucējumu attīstībai un posttraumatiskā stresa sindromam. Tieši pēc piedzīvotās bruņotās laupīšanas 25 % cietušo uzrāda akūta stresa traucējumus.^[34] Savukārt 39 % cietušo tiek konstatēts posttraumatiskā stresa sindroms.^[36] Novērtējot cietušo sekas tieši trīs mēnešus pēc bruņotas laupīšanas, 2 % cietušo tika konstatēts posttraumatiskā stresa sindroms, 6 % cietušo – depresija, savukārt posttraumatiskā stresa sindroma un depresijas kombinācija tika konstatēta 8 % cietušo.^[37]

Kopumā cietušajiem, kuri laupīšanas laikā izjutuši nāves draudus, bezpalīdzības vai šausmu izjūtu, pēc piedzīvotās laupīšanas var attīstīties akūta stresa traucējumi, posttraumatiskā stresa sindroms vai / un depresija. Lielāks šo traucējumu risks ir tieši bruņotu laupīšanu piedzīvojušiem. Svarīgi ievērot, ka laupīšanas mēģinājums cietušajam var radīt tādas pašas sekas, kā īstenotas laupīšanas gadījumā.^[38]

Laupīšanas rezultātā cietušajiem radītās ilglaicīgās sekas

Akūta stresa traucējumi,
posttraumatiskā stresa sindroms,
depresija

Ja laupīšanas laikā cietušajiem radīti miesas bojājumi, skatīties sadaļu – cietušie, kam nodarīti miesas bojājumi.

Ja cietušajiem laupīšanas laikā izteikti draudi izdarīt slepkavību vai nodarīt smagus miesas bojājumus, skatīties sadaļu – no draudiem izdarīt slepkavību vai nodarīt smagus miesas bojājumus cietušajiem.

Ieteikumi, kā komunicēt ar laupīšanā cietušajiem

- Novērtējiet personas fizisko veselības stāvokli. Nepieciešamības gadījumā izsauciet mediķus vai nogādājiet personu medicīnas iestādē vai / un ekspertīžu centrā. Izskaidrojiet, kas notiks ekspertīžu centrā.
- Novērtējiet personas psihoemocionālo stāvokli (grūtības koncentrēties, atmiņas zudumi, apjukums). Ja cietušais atrodas sakāpinātā psihoemocionālā stāvoklī, veltiet laiku kontakta nodibināšanai un uzticības izveidošanai. Sniedziet atbalstu un rādiat drošības sajūtu, t. i., izmantojiet emociju atspoguļošanu un trīsdaļīgo izteikumu.
- Ja cietušais vērš savu emociju izpausmes pret policijas darbinieku (piemēram, vaino notikušajā, uzvedas aizskaroši, pieprasa nevajadzīgas vai neiespējamās darbības), jāsiglabā savaldība un korekta profesionālā uzvedība (piemēram, neiesaistīties strīdā, neattaisnoties, vajadzības gadījumā norādīt uz nepieļaujamu uzvedību, pārtraucot to, brīdinot par likumā paredzētām sekām, piemēram: „Ja Jūs turpināsīt..., es būšu spiests...”
- Jāizvairās no jebkurām norādēm, kuras ietver cietušā vainošanu notikušajā. Aplieciniet, ka atbildība par laupīšanu nav jāuzņemas cietušajam, jo nevienam nav tiesības uzbrukt un aplaupīt.
- Kopā ar cietušo jāizvērtē pašreizējie drošības apstākļi. Ņemot vērā laupīšanas vietu (publiska vieta vai personas dzīvesvieta u. c.), būtu lietderīgi rosināt, lai cietušā persona izskatītu iespēju pieaicināt atbalsta personu drošības sajūtas atjaunošanai, t. i., pēc notikuma nedoties mājās vienatnē vai neatrasties mājās kādu laiku bez atbalsta personas klātbūtnes.
- Nav pieļaujams tūlīt pēc aplaupīšanas rosināt cietušo izvērtēt, kā uzlabot drošību nākotnē, lai novērstu laupīšanas atkārtošanās (piemēram, neiet vienam tumsā, neiet caur nepārredzamu vietu). Šāda izvērtēšana iespējama tikai pēc drošības sajūtas atjaunošanas, pretējā gadījumā trauma apziņā tiek psiholoģiski nostiprināta.
- Informējiet cietušo par nepieciešamību ziņot attiecīgajām institūcijām par dokumentu (transportlīdzekļa tehniskās pases, īpašuma dokumentu, kredītkartes vai kodu kartes u. tml.) laupīšanas faktu, lai novērstu nelikumīgu to izmantošanu un zaudējuma palielināšanos.
- Informējiet cietušo par iespējām saņemt psihoemocionālo palīdzību, bet ļaujiet cietušajam pašam pieņemt lēmumu vērsties pēc tās vai nē (piemēram, diennakts krīzes tālrunis 67222922 (Lattelekom), 27722292 (Bite)).

3.3.2. Noziedzīgos nodarījumos pret personas veselību cietušie

Noziedzīgus nodarījumus pret personas veselību iedala divās grupās:

- 1) visi miesas bojājumi;
- 2) noziedzīgi nodarījumi, kas vērtējami kā bīstami veselībai un / vai dzīvībai.

Šo nodarījumu tiešais apdraudējuma objekts ir cilvēka veselība – organisma dabiskais stāvoklis, cilvēka ķermeņa orgānu un audu normāla funkcionēšana. Taču ar cilvēka veselību saprot ne tikai tīri fizioloģisko organisma stāvokli, bet arī personas sociālo un sabiedrisko nozīmīgumu.^[24]

Cietušie, kam nodarīti miesas bojājumi

Vispārīgais raksturojums

Miesas bojājumu¹¹ nodarīšana ir prettiesisks kaitējums citas personas veselībai.^[24] Iekšlietu ministrijas Informācijas centra kriminālās statistikas dati liecina, ka 2012. gadā par tīšu vieglu, tīšu vidēji smagu un tīšu smagu miesas bojājumu izdarīšanu uzsākti 1 218 kriminālprocesi. Visvairāk kriminālprocesu (647) ir uzsākti par tīšu vieglu miesas bojājumu izdarīšanu (*KL 130. pants*), bet par tīšu vidēji smagu (*KL 126. pants*) miesas bojājumu izdarīšanu uzsākti 358 kriminālprocesi. Savukārt par tīšu smagu (*KL 125. pants*) miesas bojājumu izdarīšanu uzsākti 204 kriminālprocesi.

Faktori, kas nosaka, kā cietušais reaģē uz miesas bojājumiem un kādas būs iespējamās sekas, ir šādi:

- miesas bojājuma smaguma pakāpe: smagi, vidēji smagi vai viegli miesas bojājumi;
- personu skaits, kuras veikušas miesas bojājumus: miesas bojājumus izdarījusi viena persona vai personu grupa;

¹¹ Par miesas bojājumiem atzīst cilvēka organisma audu, orgānu un sistēmu anatomiskus bojājumus vai funkcionālus traucējumus, kas radušies fizikālu – mehānisku, termisku, elektrisku, akustisku, radiācijas, ķīmisku, bioloģisku un psihisku iedarbību rezultātā.^[24]

- darbību raksturojums: darbības, kurām ir bijis mocišanas¹²/ spīdzināšanas¹³ raksturs vai šādas darbības nav tikušas izmantotas;
- miesas bojājumu nodarīšanas veids: tīšs vai aiz neuzmanības.

Zināms, ka radītie miesas bojājumi cietušajam var pasliktināt vispārīgo veselības stāvokli, piemēram, agrāko slimību paasināšanos, izraisīt miesas bojājumu komplikācijas, kas radušās gadījuma apstākļu, organismu individuālo īpatnību vai ārstēšanas kļūdu dēļ. Cietušajiem no miesas bojājumiem var pasliktināties arī finansiālais stāvoklis, piemēram, cietušajam ir nepieciešami materiālie resursi ārstēšanās un atveseļošanās procesam. Neatgriezeniski miesas bojājumi ietekmē arī cietušā profesionālo darbību, piemēram, tiek mainīta profesija, jo cietušais nevar vairs veikt agrāk veiktos profesionālos pienākumus. Miesas bojājumi izraisa arī sekas cietušā psiholoģiskajā un psihiskajā veselībā.

Cietušajiem radītās sekas

Cietušie no miesas bojājumiem norāda, ka uzbrukuma laikā un neilgi pēc uzbrukuma izjutuši bailes, bezpalīdzību un šausmu izjūtu. Neilgi pēc uzbrukuma cietušajiem var parādīties arī agresija pret vainīgo. 40 % cietušo uzbrukuma laikā izjutuši, ka viņu dzīvība ir apdraudēta (izjūt nāves draudus), 21 % izjutuši, ka viņi ir nonākuši briesmās un ka viņiem, iespējams, var tikt nodarīti nopietni miesas bojājumi. Turklāt cietušie uzbrukuma laikā var piedzīvot arī disociācijas.^[39] Ja cietušais uzbrukuma laikā izteikti izjutis nāves draudus vai draudus, ka viņam var tikt nodarīti nopietni miesas bojājumi, ir lielāka iespēja, ka cietušais norādīs arī uz piedzīvotajām disociācijām.^[40]

Kad cilvēki jūtas apdraudēti, viņi arī piedzīvo nozīmīgu apziņas sašaurināšanos un uzmanību orientē uz galvenajām notikuma detaļām. Šāda apziņas sašaurināšanās var izraisīt personai amnēziju (atmiņas zudumu) par visu notikumu vai kādu notikuma daļu.^[41] Tādēļ policijas darbiniekiem svarīgi ņemt vērā, ka cietušais var neatcerēties visus ar notikumu saistītos apstākļus, jo viņš uzbrukuma brīdī ir juties apdraudēts (piemēram, izjutis nāves draudus), un tas izraisījis pilnīgu vai daļēju atmiņas zudumu par notikumu.

¹² Mocišanai raksturīga cietušā turēšana apstākļos, kas ir bīstami tā dzīvībai vai var izraisīt smagu saslimšanu.^[24]

¹³ Spīdzināšanu raksturo vairākkārtēja vai ilgstoša fiziska iedarbība uz cietušo, nodarot viņam sāpes un ciešanas.^[24]

Miesas bojājumu rezultātā cietušajiem radītās īslaicīgās sekas

Cietušo emocionālās reakcijas Bailes (piemēram, bailes no nāves, bailes iegūt nopietnus miesas bojājumus), bezpalīdzība, šausmu izjūta	Cietušo kognitīvās reakcijas Disociācijas, apziņas sašaurināšanās, pilnīgs vai daļējs atmiņas zudums par notikumu, sašaurināta uzmanība un uztvere
Cietušo uzvedības reakcijas Agresija pret vainīgo	Cietušo fiziskās reakcijas Miesas bojājumi, trauksme

Cietušā uzbrukuma laikā izjustie nāves draudi un bailes iegūt nopietnus miesas bojājumus, kā arī piedzīvotās disociācijas norāda, ka cietušajam pēc uzbrukuma var parādīties akūta stresa traucējumi, posttraumatiskā stresa sindroms, kā arī trauksme un depresija. Vienu līdz divu nedēļu laikā pēc uzbrukuma 24 % cietušo tika konstatēti akūta stresa traucējumi, savukārt vēl 21 % cietušo tika konstatētas dažas no akūtā stresa traucējumu pazīmēm.^[42] Četrus nedēļu laikā pēc notikuma 31 % cietušo tika konstatēts posttraumatiskā stresa sindroms un 41 % cietušo – depresija un trauksme. Savukārt 4 līdz 16 nedēļu laikā pēc notikuma cietušo skaits, kam uzrādīts posttraumatiskā stresa sindroms, palielinās līdz 35 %, tāpat cietušo, kuri uzrāda depresiju un trauksmi, skaits palielinās līdz 46 %.^[39] Tā kā pastāv risks, ka cietušajiem no miesas bojājumiem var attīstīties ilglaicīgās sekas, t. i., psihiskās veselības problēmas, policijas darbiniekiem, komunicējot ar cietušo, ir jāpievērš uzmanība ne tikai cietušajam radīto miesas bojājumu smaguma pakāpei, bet arī viņa psihoemocionālajam stāvoklim.

Kopumā cietušajiem, kam nodarīti miesas bojājumi, ir liels risks saslimt ar akūtiem stresa traucējumiem, posttraumatiskā stresa sindromu, trauksmi un depresiju. To, vai cietušais saslims ar kādu no šiem traucējumiem, lielā mērā nosaka, kā cietušais ir novērtējis pašu uzbrukuma faktu, t. i., vai viņš uzbrukuma laikā ir izjutis nāves draudus un / vai izjutis draudus, ka viņam var tikt nodarīti miesas bojājumi. Tāpat būtiski, vai cietušais uzbrukuma laikā vai īsi pēc tā demonstrējis disociācijas simptomus, kas palielina iespēju saslimt ar akūtiem stresa traucējumiem, posttraumatiskā stresa sindromu, trauksmi un depresiju.

Miesas bojājumu rezultātā cietušajiem radītās ilglaicīgās sekas

Akūta stresa traucējumi,
posttraumatiskā stresa sindroms,
depresija,
trauksme

Ieteikumi, kā komunicēt ar cietušajiem, kam nodarīti miesas bojājumi

- Novērtējiet personas fizisko veselības stāvokli. Nepieciešamības gadījumā izsauciet mediķus vai nogādājiet personu medicīnas iestādē vai / un ekspertīžu centrā. Izskaidrojiet, kas notiks ekspertīžu centrā.
- Atcerieties, ka cietušais var nespēt izvērtēt savu fizisko veselības stāvokli (atrodas šokā) un atbildēt uz jautājumu par medicīniskās palīdzības nepieciešamību. Šādos gadījumos medicīniskās palīdzības nepieciešamība jāizvērtē policijas darbiniekam.
- Novērtējiet personas psihoemocionālo stāvokli (grūtības koncentrēties, atmiņas zudumi, apjukums). Ja cietušais atrodas sakāpinātā psihoemocionālā stāvoklī, veltiet laiku kontakta nodibināšanai un uzticības izveidošanai. Sniedziet atbalstu un radiet drošības sajūtu, t. i., izmantojiet emociju atspoguļošanu un trīsdaļīgo izteikumu.
- Novērtējiet, vai cietušais nav jāizved prom no notikuma vietas vai jānovieto tā, lai konkrētā vieta neatgādinātu par notikušo, kas varētu uzturēt cietušajam spriedzi.
- Jāizvairās no jebkurām norādēm, kuras ietver cietušā vainošanu notikušajā. Aplieciniet, ka atbildība par miesas bojājuma izdarīšanu nav jāuzņemas cietušajam, jo nevienam nav tiesības uzbrukt un nodarīt miesas bojājumus.
- Informējiet cietušo par iespējām saņemt psihoemocionālo palīdzību, bet ļaujiet cietušajam pašam pieņemt lēmumu vērsties pēc tās vai nē (piemēram, diennakts krīzes tālrunis 67222922 (Lattelekom), 27722292 (Bite)).

No draudiem izdarīt slepkavību vai nodarīt smagus miesas bojājumus cietušie

Vispārīgais raksturojums

Draudi izdarīt slepkavību vai nodarīt smagu miesas bojājumu (turpmāk – draudi), vērtējumi kā veselībai un / vai dzīvībai bīstami, jo rada reālus draudus¹⁴ kaitējuma nodarīšanai.^[24] Kā liecina Iekšlietu ministrijas Informācijas centra kriminālās statistikas dati, 2012. gadā par draudiem izdarīt slepkavību vai nodarīt smagus miesas bojājumus (*KL 132. pants*) uzsākti 105 kriminālprocesi. Savukārt lielākā daļa personu, kuras vērsušās policijā par draudu izteikšanu, kriminālprocesā par cietušajiem netiek atzītas, jo draudi netiek novērtēti kā reāli.

Cietušo psihiskā attieksme pret izteiktajiem draudiem tiek izvērtēta, ņemot vērā:

- draudu saturu un to izteikuma veidu;
- draudu izteikšanas motīvus;
- draudu izteikšanas apstākļus (vieta, laiks, ieroča demonstrēšana, cietušā izsekošana, personas iepriekšējā rīcība pirms draudu izteikšanas);
- cietušā rīcībā esošās ziņas par vainīgo personu (vainīgā vardarbīgu orientāciju, iepriekšējām sodāmībām par vardarbīgiem noziedzīgiem nodarījumiem, atkarību izraisīšu vielu lietošana utt.).^[24]

Ārvalstīs tiek lietots termins „stalkings”, kuru latviski var tulkot „vajāšana”. Vajāšana tiek definēta kā uzvedības modelis, kurā viena persona attiecībā pret citu personu veic atkārtotas, nevēlamas darbības un komunikāciju, kas cietušajam liek izjust bailes par savu drošību.^[43]

Pārsvarā vajāšanas gadījumi notiek pēc partnerattiecību pārtraukšanas, darba vidē, starp draugiem, bet vismazāk vajāšana notiek savstarpēji nepazīstamu personu starpā. Visbiežāk no vajāšanas cieš sievietes, savukārt vīrieši pārsvarā ir tie, kuri to veic. Ļoti liels skaits no vajāšanas cietušo ir tieši jaunas sievietes (pusaudžu vecumā vai ap 20 gadu vecumu). Savukārt personas, kuras veic vajāšanu, var būt jebkurā vecumā, tomēr pārsvarā tie ir ap 30 gadus veci vīrieši.^[44]

¹⁴ Draudi var tikt izteikti mutvārdos, rakstveidā, ar žestiem, mīmiku, demonstrējot ieroci, tie var tikt izteikti cietušajam tieši vai pastarpināti, izmantojot trešo personu vai komunikācijas līdzekļu starpniecību.^[43]

Vajāšana var izpausties dažādi. Pārsvārā vajāšana izpaužas kā personas aizvainošana vai iebiedēšana; personas izsekošana, uzrašanās cietušā dzīvesvietā vai darbavietā; telefona zvānu veikšanā; dažādu priekšmetu vai vēstuļu atstāšana vietās, kurās cietušais ikdienā uzturas; kā arī īpašuma bojāšana un vandālisms. Visbiežāk vajāšana izpaužas kā personas aizvainošana vai iebiedēšana, kuras izpausmes veidi var būt šādi:

- atkārtoti telefona zvāni, vēstuļu vai e-pastu sūtīšana;
- nevēlamu dāvanu sūtīšana (ziedi u. c.);
- uzrašanās cietušā dzīvesvietā vai darbavietā;
- vēstuļu vai e-pasta korespondences pārtveršana;
- cietušā izsekošana, novērošana;
- foto un video materiālu vākšana par cietušo;
- sazināšanās ar cietušā ģimeni, darba devēju, kolēģiem;
- cietušā ģimenes locekļu, draugu vai mājdzīvnieku iebiedēšana;
- cietušā transportlīdzekļa vai īpašuma bojāšana;
- uzbrukums cietušajam (emocionāls, seksuāls, fizisks);
- cietušā nolaupīšana vai turēšana gūstā.^[45]

Tāpat draudi izdarīt slepkavību vai nodarīt smagu miesas bojājumu var būt arī kā vienreizēja darbība, savukārt vajāšana var izpausties dažādi, t. sk., izsakot arī draudus.

No tā, kā cietušais uztvers izteiktos draudus un vajāšanas faktu, ir atkarīgas arī iespējamās sekas pēc izteiktajiem draudiem un vajāšanas. Cietušā subjektīvā draudu un vajāšanas fakta uztvere ne vienmēr sakrīt ar objektīvajiem faktiem. Ja cietušais uzskata, ka draudi ir reāli, bet objektīvie fakti par to neliecina, cietušā reakcijas uz draudiem būs tādas pašas kā gadījumos, kad objektīvie fakti liecina par draudu realitāti, t. i., cietušais jūtas apdraudēts.

Cietušajiem radītās sekas

Cietušie, kuriem izteikti draudi un / vai viņi tiek vajāti, izjūt nenoteiktības (cietušais bieži nezina, kurš viņu vajā), nedrošības (cik nopietna ir un var kļūt šī vajāšana) un laika ziņā neierobežotu nolemtības sajūtu (vai tas kādreiz beigsies).^[44] Zināms, ka cietušie izmanto dažādas aktivitātes, lai sevi aizsargātu. 93 % cietušo norāda, ka vērsušies pēc palīdzības pie sociālo un garīgo veselības nozaru speciālistiem, 89 % cietušo vērsušies policijā, 45 % – tiesā. Tomēr daļa cietušo norāda, ka šāda vērsšanās pēc palīdzības nav sniegusi vēlamo rezultātu, jo ir saskārušies ar neticību un bezspēcību no policijas darbinieku puses, kā arī neprofessionalitāti un neefektivitāti no sociālo un garīgo veselības nozaru speciālistu puses. Lielākā daļa cietušo secina, ka vienīgais, kas vajāšanas situācijā spētu palīdzēt, ir viņš pats. Liela daļa cietušo maina telefona numuru (81 % gadījumu), maina atrašanās vietu (44 % gadījumu), „aiziet pagrīdē” (40 % gadījumu), aiziet no darba vai samazina savas profesionālās aktivitātes (39 % gadījumu), maina darbu (21 % gadījumu), atceļ sociālās aktivitātes (63 % gadījumu), veic papildu drošības pasākumus (65 % gadījumu) vai pat uzbrūk vajātājam (19 % gadījumu). Turklāt cietušie norāda, ka daudzi viņu veiktie drošības pasākumi nav snieguši vēlamos rezultātus. Daudziem cietušajiem „šķiet, ka nekas no tā nedarbojas”.^[46] Pat tad, kad cietušais zina vajātāja identitāti vai arī viņam ir pamatotas aizdomas, kurš tas varētu būt, cietušais parasti uzskata, ka nekādi nespēj ietekmēt vajātāja rīcību.

Draudu un vajāšanas rezultātā cietušajiem radītās īslaicīgās sekas

Cietušo emocionālās reakcijas

Nenoteiktības izjūta, nedrošības izjūta, laika ziņā neierobežota nolemtības izjūta, bezpalīdzība, dusmas, bailes, zaudējuma izjūta, kauns, pārlietu liela emocionalitāte, sevis vainošana

Cietušo kognitīvās reakcijas

Disfunkcionāla kognitīvā interpretācija, uzmācīgas domas, atmiņu „uzplaisnījumi”, domas par suicīdu

Cietušo uzvedības reakcijas

Atsvešināšanās, izolācija, neuzticēšanās, piesardzība, aizdomīgums, paranoja, nervozitāte, izvairīšanās no komunikācijas ar apkārtējiem, agresivitātes pieaugums, suicīda mēģinājums

Cietušo fiziskās reakcijas

Paaugstināta trauksme, hroniski miega traucējumi, pārmērīgs nogurums vai nespēks, ēšanas traucējumi, biežas galvassāpes, pastāvīgs nelabums, slikts pašreizējais veselības stāvoklis, hroniskas slimības, ievainojumi, atkarību izraisošu vielu lietošana

Ņemot vērā minētos apstākļus, cietušajiem tiek novērotas dažādas īslaicīgās un ilglaicīgās sekas. Vajāšanā cietušās sievietes norāda uz tādām emocionālām reakcijām kā bezpalīdzība, dusmas, bailes, zaudējuma izjūta, kauns, pārlieku liela emocionalitāte un sevis vainošana.

Tāpat cietušās sievietes norāda, ka piedzīvo tādas vajāšanas sekas savā uzvedībā kā atsvešināšanās, izolācija un neuzticēšanās.^[47] Vajāšanas rezultātā 73 % cietušo kļūst piesardzīgi, 44 % aizdomīgi, 39 % paranoiski, 31 % nervozi, 37 % mazāk komunicē ar apkārtējiem, 10 % kļūst agresīvāki.^[48; 49]

Vajāšana ietekmē arī cietušo kognitīvo funkcionēšanu. 55 % cietušo norāda uz uzmācīgām domām un atmiņu „uzplaisnījumiem”, bet 24 % cietušo norāda, ka ir domājuši vai mēģinājuši izdarīt suicīdu.^[47] Vajāšanas dēļ arī cietušo kognitīvā interpretācija var kļūt disfunkcionāla (piemēram, cilvēks domā, ka kāda persona uz ielas vēlas viņam uzbrukt un šādus uzbrukuma draudus uztver kā reālus, taču objektīva pamata šādam uzbrukumam nav).

Vajāšanā cietušie ziņo par šādām fiziskās veselības problēmām: 83 % cietušo ir paaugstināta trauksme, 74 % cietušo hroniski miega traucējumi, 55 % norāda uz pārmērīgu nogurumu vai nespēku, 48 % sūdzas par ēšanas traucējumiem, 47 % – par biežām galvassāpēm, 30 % – par pastāvīgu nelabumu.^[46] Cietušajiem no draudiem un vajāšanas salīdzinājumā ar personām, kuras nav piedzīvojušas draudus un vajāšanu, ir izteiktāks slikts pašreizējais veselības stāvoklis, hroniskas slimības, ievainojumi, depresijas simptomi un raksturīga atkarību izraisošu vielu lietošana. Tie, kuri piedzīvo lielākas bailes no draudiem un vajāšanas, no iepriekš minētiem simptomiem cieš smagāk.^[50]

Zināms, ka gadījumos, kad vajāšanu raksturo izsekošana, mantu bojāšana un zādzība, cietušajiem raksturīgas smagākas sekas. Smagākas sekas cietušajiem ir arī gadījumos, ja vajātāja uzvedību raksturo vismaz sešas (vai vairāk) šādas darbības: telefona zvani, vēstulju sūtīšana, cietušo novērošana mājās, izsekošana, nelikumīga iekļūšana mājās, mantu bojāšana / zādzība, draudi, fiziski uzbrukumi u. c. Turklāt cietušajiem raksturīgas smagākas sekas, ja vajāšana notikusi regulāri, t. i., katru dienu vai vajāšanas intensitāte nesamazinās.^[46]

Personām, kas cietušas no vajāšanas, tiek konstatētas tādas ilglaicīgās sekas kā trauksmes simptomi, depresija, atkarību izraisošu vielu lietošana un posttraumatiskā stresa sindroms.^[51; 52] 37 % vajāšanā cietušo uzrāda posttraumatiskā stresa sindromu. Lielāks risks parādīties posttraumatiskā stresa sindromam ir cietušajiem, kuri piedzīvojuši tādu vajāšanas veidu kā fizisku uzbrukumu vai tos vajājis bijušais partneris.^[46]

Cietušajiem tiek novērotas ilglaicīgās sekas, ja izteiktajiem draudiem ir vajāšanas pazīmes (piemēram, novērošana, izsekošana, zvanišana, mantas bojāšana, uzbrukums), nevis tie ir vienreizēja rakstura. Tas izskaidrojams ar to, ka vajāšana ir ilgstošs un mokošs process, kuram ir pakļauts cietušais. Policijas darbiniekiem jāņem vērā, ka draudu un / vai vajāšanas rezultātā iegūtās ilglaicīgās sekas nevar tikt pilnībā novērstas, ja cietušā pakļaušana vajāšanai turpinās.

Draudu un vajāšanas rezultātā cietušajiem radītās ilglaicīgās sekas

Trauksmes simptomi,
posttraumatiskā stresa sindroms,
depresija,
atkarību izraisošu vielu lietošana

Ieteikumi, kā komunicēt ar cietušajiem no draudiem vai vajāšanas

- Novērtējiet personas psihoemocionālo stāvokli (grūtības koncentrēties, atmiņas zudumi, apjukums). Ja cietušais atrodas sakāpinātā psihoemocionālā stāvoklī, veltiet laiku kontakta nodibināšanai un uzticības izveidošanai. Sniedziet atbalstu un radiet drošības sajūtu, t. i., izmantojiet emociju atspoguļošanu un trīsdalīgo izteikumu.
- Uztveriet nopietni cietušā bailes par iespējamo draudu īstenošanu.
- Rūpīgi izvērtējiet situāciju kopumā un neizdariet pārsteidzīgus secinājumus par draudu patiesumu / nepatiesumu.
- Neskaidrību gadījumā precizējiet personas teikto, bet ārēji neizrādiet savas šaubas par sniegtās informācijas patiesumu.
- Rosiniet cietušo izvērtēt savu drošību.
- Informējiet cietušo par iespējām saņemt psihoemocionālo palīdzību, bet ļaujiet cietušajam pašam pieņemt lēmumu vērsties pēc tās vai nē (piemēram, diennakts krīzes tālrunis 67222922 (Lattelekom), 27722292 (Bite)).

3.3.3. Nonāvēšana

Vispārīgais raksturojums

Nonāvēšana ir noziedzīgs nodarījums pret dzīvību, un tā var būt slepkavība (tiša nonāvēšana), nonāvēšana aiz neuzmanības un novešana līdz pašnāvībai.^[24] Kā norāda Iekšlietu ministrijas Informācijas centra kriminālās statistikas dati, 2012. gadā uzsākti 115 kriminālprocesi par slepkavību izdarīšanu (KL 116., 117., 118., 119., 120., 121., 122. pants), 10 kriminālprocesi par nonāvēšanu aiz neuzmanības (KL 123. pants) un 4 kriminālprocesi par novešanu līdz pašnāvībai (KL 124. pants). Par ceļu satiksmes noteikumu un transportlīdzekļu ekspluatācijas noteikumu pārkāpšanu, ja to izdarījusi persona, kas vada transportlīdzekli, un ja tās rezultātā cietušajam nodarīts smags miesas bojājums vai tā izraisījusi cilvēka nāvi, 2012. gadā uzsākti 154 kriminālprocesi (KL 260. panta otrā daļa). Šie kriminālās statistikas dati sniedz ieskatu, cik daudz policijas darbiniekiem jākomunicē ar mirušo personu tuviniekiem, taču šie dati reālo situāciju pilnībā neatklāj: policijas darbinieki komunicē arī ar nelaimes gadījumos un no suicīda mirušo personu tuviniekiem.

KPL 95. panta trešā daļa nosaka, ja persona mirusi, cietušais kriminālprocesā var būt pārdzīvojušais laulātais, kāds no mirušā augšupejošiem vai lejupejošiem radniekiem, adoptētājs, pirmās pakāpes sānu līnijas radnieks.

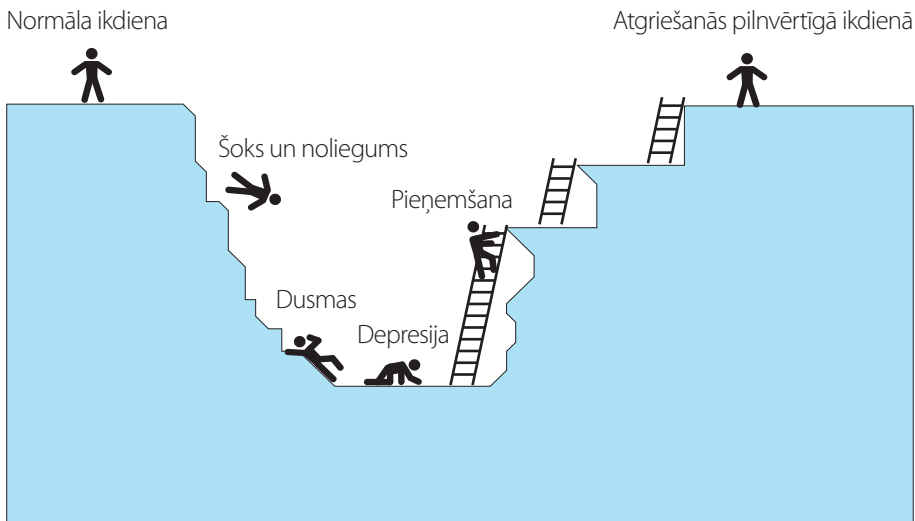
Policijas darbiniekiem jākomunicē ar to personu tuviniekiem, kas miruši no suicīda, slepkavības vai gājuši bojā nelaimes gadījumos. Policijas darbinieks var būt pirmā persona, kura paziņo tuviniekam par cilvēka nāvi. Policijas darbinieks var būt tieši tā persona, kura tuviniekiem uzrāda atpazīšanai mirušo personu. Abos gadījumos policijas darbiniekam nākas saskarties ar mirušās personas tuvinieku dažādām reakcijām.

Faktori, kas nosaka, kā tuvinieks reaģēs uz personas nāvi un kādas būs iespējamās sekas, ir šādi:

- nāves cēlonis (pašnāvība, slepkavība vai nelaimes gadījums);
- tuvinieka attiecības ar mirušo personu;
- tuvinieks ir redzējis personas nāvi vai atradis personu mirušu;
- tuvinieks vienlaikus ir piedzīvojis vairāku personu nāvi;
- persona ir ilgu laiku bezvēsts pazudusi, bet nav apstiprinājuma par tās nāvi.

Tuvinieks īpaši saasināti reaģē uz personas nāvi, ja viņam ar bojāgājušo ir bijušas tuvas emocionālās attiecības (piemēram, bojā gājis bērns). Tuvinieks, saskaroties ar personas nāvi, ir pakļauts bēdu procesam, kas attēlots 2. attēlā.

2. attēls. Bēdu process

Cietušajiem radītās sekas

Negaidītu, pēkšņu un vardarbīgu nāvi parasti raksturo viens no trīs pretdabiskiem nāves veidiem: suīcīds, slepkavība vai nelaiemes gadījums.^[53] Tipiskā reakcija, ko tuvinieki izjūt, saņemot paziņojumu par pretdabisku personas nāvi, ir šoks. Personas pretdabiska nāve tuviniekiem var izraisīt „smagu zaudējumu”¹⁵, kas saistīts ar skumju / bēdu / sēru izjūtu. Tuvinieki var izjust tādu emocionālo reakciju kā citu vainošana personas nāvē. Tuvinieks vēlas noskaidrot, kurš ir atbildīgs par notikušo vai kurš ir vainīgs personas nāvē. Tuviniekam tiek novērota arī sevis vainošana (piemēram, tuvinieks var vainot sevi, ka viņš nav darījis pietiekami, lai pasargātu mirušo personu; tuvinieks var vainot sevi, ka pats ir izdzīvojis, bet persona gājusi bojā). Tuviniekiem, kas vaino sevi personas nāvē un uzskata, ka varēja kaut ko darīt, lai izglābtu sev tuvo cilvēku, var parādīties posttraumatiskā stresa sindroms, depresija un ilglaicīgi bēdu

¹⁵ Smags zaudējums (*bereavement*) ir tuvinieku atbildes reakcija uz tiem nozīmīgas personas nāvi.^[13] Smags zaudējums var tuviniekam izraisīt ilglaicīgas bēdas.

traucējumi. Tāpat jānorāda, ka gadījumos, kad tuvinieks uzskata – nāvi varēja novērst, viņam var parādīties dusmas un rūgtums, kas saistīts ar zaudējumu.

Pēc personas pretdabiskas nāves tuviniekiem var parādīties miega traucējumi, pārdomas par nāvi (piemēram, kas izraisīja nāvi; vai nāvi varēja novērst) un grūtības izskaidrot zaudējuma jēgu.^[54] Pēc personas pretdabiskas nāves tuviniekiem var attīstīties šādas ilglaicīgās sekas: ilglaicīgās bēdas¹⁶, depresija, posttraumatiskā stresa sindroms, alkohola atkarība un domas par suicīdu.^[54]

Tuviniekiem personas nāves izraisītās īslaicīgās sekas

<p>Tuvinieku emocionālās reakcijas</p> <p>Šoks, skumjas, bēdas, sāpes, sevis un citu vainošana, kauns, bezpalīdzība, dusmas, depresīvas izjūtas, smaga zaudējuma izjūta</p>	<p>Tuvinieku kognitīvās reakcijas</p> <p>Pārdomas par nāvi, grūtības izskaidrot zaudējuma jēgu, domas par suicīdu</p>
<p>Tuvinieku uzvedības reakcijas</p> <p>Attiecību konflikti</p>	<p>Tuvinieku fiziskās reakcijas</p> <p>Miega traucējumi, somatizācija</p>

Tuvinieka reakcija uz personas pretdabisko nāvi ir atkarīga no personas nāves iemesla. Tika atklāts, ka tuviniekam, kuru radnieks ir noslepkavots, ir spēcīgākas ilglaicīgās bēdas un posttraumatiskā stresa sindroms nekā tiem, kuru radnieki gājuši bojā nelaimes gadījumā vai no suicīda. Savukārt tiem tuviniekiem, kuru radnieks izdarījis suicīdu, bieži raksturīga augtāka skumju intensitāte, kauna un vainas izjūta, kā arī raksturīgs, ka cietušie var slēpt tuvinieka patieso nāves iemeslu.^[54]

¹⁶ Ilglaicīgās bēdas (*Prolonged Grief Disorder*) izraisa traumatisks zaudējums, kuru raksturo tuviniekiem nozīmīgas personas nāve. Ilglaicīgo bēdu simptomi:

- spēcīgs negatīvs stress (uzmācīgas domas, kas saistītas ar zaudētām attiecībām; intensīvas jūtas vai emocionālas sāpes, skumjas, bēdas, kuras saistītas ar zaudētām attiecībām; ilgas pēc zaudētās personas);
- kognitīvie, emocionālie un uzvedības simptomi, piemēram, identitātes apjukums par savu lomu dzīvē; pazemināta pašapziņa; izjūta, ka līdz ar aizgājušo ir nomirusi kāda daļa no paša; grūtības pieņemt zaudējumu; izvairīšanās no atgādinājumiem par zaudējuma realitāti; nespēja uzticēties citiem; sarūgtinājums vai dusmas par zaudējumu; grūtības turpināt savu dzīvi, piemēram, iegūt jaunus draugus, īstenot savas intereses; nejutīgums (emociju trūkums); sajūta, ka dzīve pēc zaudējuma ir nepiepildīta, tukša un bezjēdzīga; sastinguma un apmulsuma sajūta vai šoks par zaudējumu;
- ilgums (vismaz seši mēneši no spēcīga negatīva stresa sākuma);
- pasliktināšanās (izraisa klīniski nozīmīgu spēcīgu negatīvu stresu vai pasliktina sociālo, profesionālo vai citas nozīmīgas funkcionēšanas sfēras, piemēram, atbildību par pienākumiem mājās).^[59]

Tuvinieka reakcija uz personas pretdabisko nāvi ir atkarīga arī no tuvinieka attiecībām ar mirušo. Bēdas ir spēcīgākas tiem tuviniekiem, kuriem ar suicidā bojāgājušo radinieku ir bijušas ciešākas attiecības (laulātajiem, bērniem, vecākiem), salīdzinājumā ar tiem tuviniekiem, kuriem nav bijušas tik ciešas attiecības ar bojāgājušo.^[55] Tuvinieka ciešās attiecības ar pretdabiskā nāvē bojāgājušo (īpaši vecākiem – bērna zaudējums) palielina ilglaicīgo bēdu iespēju.^[55; 56; 57]

Vecāki, kuri zaudējuši bērnu pretdabiskā nāvē, posttraumatiskā stresa sindromu uzrāda gan divus gadus pēc bērna nāves (21 % mātes un 14 % tēvi), gan arī piecus gadus pēc bērna nāves (28 % mātes un 12,5 % tēvi).^[58] Tādēļ policijas darbiniekiem jāņem vērā, ka, komunicējot ar pretdabiskā nāvē bojāgājušo tuvinieku, kuram ir bijušas emocionāli tuvas attiecības ar bojāgājušo, neatkarīgi no laika, kad notiek komunikācija, tuvinieks var reaģēt ļoti saasināti.

Kā papildu apstākļi, kas tiek analizēti saistībā ar personas nāvi, ir tuvinieka klātbūtne attiecīgajā brīdī, proti, vai tuvinieks ir redzējis radinieka nāvi, atradis radinieku mirušu, gaidījis radinieka nāves apstiprināšanos, kā arī ir iespējams, ka tuvinieks ir piedzīvojis vienlaikus vairāku radinieku nāvi. Ja tuvinieks ir redzējis personas nāvi, šis apstāklis ir viens no būtiskiem priekšnosacījumiem posttraumatiskā stresa sindroma attīstībai. Turklāt atrast radinieku mirušu, piemēram, redzot radinieka ķermeņa daļas vai asinis (piemēram, asinis uz sienas pēc pašnāvības ar šaujameroci) arī ir saistīts ar posttraumatiskā stresa sindromu, bet ne ilglaicīgām bēdām.^[60]

Tuviniekiem īpaši saspringts process ir gaidīt personas nāves apstiprināšanu, turklāt tas var aizkavēt vai pagarināt sērošanas procesu.^[56] Tuviniekiem, kuri neatgūst radinieka ķermeni, šis fakts var izraisīt bēdas, bezpalīdzības izjūtu, depresīvas izjūtas, somatizāciju un attiecību konfliktus.^[61] Dabas katastrofās vai nelaimes gadījumos ir iespējams zaudēt vairākus ģimenes locekļus vienlaikus. Tomēr zināms, ka nevis ģimenes locekļu skaits nosaka tuvinieka pārdzīvojumu smagumu, bet gan attiecību ciešums ar mirušo tuvinieku.^[54]

Personas nāves rezultātā tuviniekiem radītās ilglaicīgās sekas

Posttraumatiskā stresa sindroms,
depresija,
ilglaicīgas bēdas,
alkohola atkarība

Ieteikumi, kā paziņot tuviniekiem par personas nāvi

- Informējiet tuviniekus par personas nāvi personīgi, t. i., „aci pret aci”.
- Pirms nāves fakta paziņošanas pārliecinieties par tuvinieka identitāti.
- Informēt par nāves faktu ieteicams doties diviem policijas darbiniekiem, bet kontaktu ar tuvinieku veido tikai viens policijas darbinieks. Otrs policijas darbinieks ir atbalsts savam kolēģim, kā arī vēro tuvinieka reakciju, lai nepieciešamības gadījumā sniegtu palīdzību (piemēram, tuviniekam ģībstot, neļauj viņam nokrist).
- Pirms tiek veikts paziņojums, jābūt pilnīgi pārliecinātiem par personas nāvi. Saņemot sēru vēstis, tuviniekiem ir tendence šo faktu noliegt, tādēļ Jums var jautāt papildu informāciju (piemēram, „Kā Jūs zināt, ka bojāgājušais ir mans radnieks?”).
- Ja informācija ir pārbaudīta, policijas darbiniekam tā jāpaziņo tuviniekam pēc iespējas ātrāk.
- Informācijai jābūt vienkāršai un godīgai.
- Nesteidzieties, dodiet tuviniekiem pietiekami daudz laika, lai aptvertu notikušo un tiktu galā ar sākotnējo šoku.
- Esiet gatavi dažādām tuvinieku reakcijām (piemēram, var mēģināt kaitēt sev, aizbēgt, uzbrukt personai, kura paziņojusi sliktās ziņas).
- Neatstājiet tuvinieku vienu, ja neesat pārliecināti par viņa psihoemocionālo stāvokli. Ja nepieciešams, lūdziet viņu Jūsu klātbūtnē sazināties ar kādu atbalsta personu.
- Informējiet tuvinieku par iespējām saņemt psihoemocionālo palīdzību, bet lēmumu vērsties pēc tās vai nē ļaujiet tuviniekam pieņemt pašam (piemēram, diennakts krīzes tālrunis 67222922 (Lattelekom), 27722292 (Bite)). Kontakttālruni sniedziet rakstveidā.

3.3.4. Noziedzīgos nodarījumos pret tikumību un dzimumneaizskaramību cietušie

Vispārīgais raksturojums

Kā liecina Iekšlietu ministrijas Informācijas centra kriminālās statistikas dati, 2012. gadā uzsākti 433 kriminālprocesi par noziedzīgiem nodarījumiem pret tikumību un dzimumneaizskaramību (*KL 159.–166. pants*). 107 kriminālprocesi tika uzsākti par nepilngadīgu un mazgadīgu personu pavešanu netiklībā (*KL 162. pants*), kas ir visaugstākais uzsāktu kriminālprocešu rādītājs nodarījumos pret tikumību un dzimumneaizskaramību. 75 kriminālprocesi uzsākti par vardarbīgu dzimumtieksmes apmierināšanu (*KL 160. pants*). Savukārt par izvarošanu (*KL 159. pants*) uzsākti 60 kriminālprocesi.

Svarīgi piebilst, ka augsts latentās noziedzības skaits ir noziedzīgos nodarījumos pret tikumību un dzimumneaizskaramību. Tieši policijas darbinieku un citu profesionāļu pozitīvā un saprotošā attieksme pret šajos noziedzīgajos nodarījumos cietušajiem var mazināt latentās noziedzības skaitu valstī.

Cietušā reakciju uz noziedzīgu nodarījumu pret tikumību un dzimumneaizskaramību nosaka vairāki faktori.

1. Faktori, kas saistīti ar cietušo: cietušā vecums; cietušā dzimums; cietušā iepriekšējā vardarbības pieredze.
2. Faktori, kas saistīti ar noziedzīgu nodarījumu: veids (fizisks seksuāls kontakts vai bez tieša fiziska kontakta); biežums; daudzums; publiskums (par nodarījumu zina dažas personas vai nodarījums ir publiski pieejams daudzām personām, piemēram, nodarījuma fiksēšana ar fotokameru un fotogrāfiju ievietošana interneta vidē).
3. Faktori, kas saistīti ar vardarbības veicēju: attiecības ar vardarbības veicēju (svešinieks vai pazīstams cilvēks); attiecību raksturojums ar vardarbības veicēju (emocionāli tuvas attiecības vai nav emocionāli tuvas attiecības ar vardarbības veicēju); vardarbības veicēju skaits u. c.

Noziedzīgus nodarījumus pret tikumību un dzimumneaizskaramību psihologi iedala vairākās grupās: tie ir noziegumi, kas veikti pret pieaugušu personu (piemēram, izvarošana¹⁷, vardarbīga dzimumtieksmes apmierināšana¹⁸), un noziegumi, kas veikti pret nepilngadīgām un mazgadīgām personām (piemēram, pavešana netiklībā¹⁹, pamudināšana iesaistīties seksuālās darbībās²⁰, izvarošana). Šāds iedalījums tiek pamatots gan ar pašu noziedzīgā nodarījuma raksturu, gan arī ar iespējamām seku izpausmēm cietušajam.

Noziedzīgos nodarījumos pret tikumību un dzimumneaizskaramību cietušie pieaugušie

Pieaugušie cietušie lielākoties tiek pakļauti tādiem noziedzīgiem nodarījumiem pret tikumību un dzimumneaizskaramību kā izvarošana un vardarbīga dzimumtieksmes

¹⁷ Izvarošana ir noziedzīgs nodarījums, kas vērsts pret sievietes dzimumbrīvību, bet, ja cietusī ir mazgadīga vai nepilngadīga persona, – tiek apdraudēta tās dzimumneaizskaramība, normāla un fiziska attīstība. Izvarošana ir aktīva rīcība, kad vīrietis izdara dzimumaktu ar sievieti pret viņas gribu vai bez viņas ziņas, pielietojot vardarbību, tās draudus vai izmantojot cietušās bezpalīdzības stāvokli. Vardarbība ir cietušā fiziska ietekmēšana, kas var izpausties gan ar fizisku sāpju vai miesas bojājumu nodarīšanu, gan bez tās.

Vardarbības piedraudējums – cietušās personas psihiska ietekmēšana, kas izpaužas vainīgā izteiktā vai citādā veidā demonstrētā gatavībā nenovēršami lietot vardarbību pret pašu cietušo vai viņam tuviem cilvēkiem.

Cietušā bezpalīdzības stāvoklis ir, kad cietusī persona sava fiziskā vai psihiskā stāvokļa dēļ (fiziski trūkumi, mazgadība, psihiski dabas traucējumi, cits slimīgs vai bezsamaņas veids) nav varējusi saprast ar viņu izdarīto darbību raksturu un nozīmi vai nav varējusi vainīgajam pretoties, un viņš, stādamies dzimumattiecībās, ir apzinājies, ka cietusī atrodas tādā bezpalīdzības stāvoklī.^[24]

¹⁸ Vardarbīga dzimumtieksmes apmierināšana ir seksuāla rakstura darbība, kura var izpausties kā pederastija, lezbiānisms vai dzimumtieksmes citāda apmierināšana pretdabiskā veidā un ja šīs darbības izdarītas, lietojot vardarbību, draudus vai izmantojot personas bezpalīdzības stāvokli.^[24]

¹⁹ Pavešana netiklībā var būt fiziska un intelektuāla, nereti vienlaikus tiek izmantoti abi netiklo darbību veidi. Fiziska pavešana netiklībā var izpausties kā dažādas seksuāla rakstura darbības, piemēram, savu dzimumorgānu atkailināšana un demonstrēšana; nepilngadīgas vai mazgadīgas personas pamudināšana vai piespiešana izdarīt netiklas darbības pret vainīgo – aizskart ar rokām vai kādiem priekšmetiem viņa dzimumorgānus, glaudīt tos vai masēt; cietušā atkailināšana, dažādu tā ķermeņu daļu, tostarp dzimumorgānu aizskaršana ar rokām, to laizīšana, cietušā dzimumlocekļa sūkāšana; seksuālu darbību, piemēram, masturbācija, dzimumakta vai darbību, kas vērstas uz dzimumtieksmes apmierināšanu pretdabiskā veidā, izdarīšana mazgadīgo vai nepilngadīgo klātbūtnē; mazgadīgo vai nepilngadīgo pamudināšana vai piespiešana veikt seksuāla rakstura vai netiklas darbības savā starpā un citādas līdzīga rakstura darbības, kā arī ekshibicionisms. Intelektuāla pavešana netiklībā vērtējama kā komiksi un pornogrāfisku rakstura attēlu rādīšana, lasīšana priekšā vai stāstīšana par seksuālajām attiecībām, ciniskas seksuāla rakstura sarunas utt.^[24]

²⁰ Pamudināšana iesaistīties seksuālās darbībās var izpausties kā pierunāšana, solījumi, padomu došana, uzpirkšana un citas darbības, kuru mērķis ir izraisīt personā vēlēšanos iesaistīties seksuālās darbībās vai stāties dzimumsakaros, izdarot dzimumaktu vai dzimumtieksmju apmierināšanu pretdabiskā veidā.^[24]

apmierināšana. Noziedzīgi nodarījumi pret tikumību un dzimumneaizskaramību, kas veikti pret pieaugušajiem, vērsti pret cietušā dzimumbrīvību, kā arī pret cietušā godu un cieņu. Papildus var tikt aizskarta arī cietušā veselība vai dzīvība.

Cietušajiem radītās sekas

Sievietēm, kuras piedzīvojušas izvarošanu, var rasties daudz īslaicīgu un ilglaicīgu seku viņu psiholoģiskajā un psihiskajā veselībā. Turklāt sekas cietušajam rada ne tikai pats nodarījums, bet arī apkārtējo cilvēku nosodošā attieksme un neticība cietušā sacītajam. Izplatīts ir uzskats, ka cietušais pats ir provocējis varmāku un vainojams izvarošanā. Svarīgi atcerēties, ka cietušais dažādu iemeslu dēļ var nenovērtēt iespējamus riskus, bet izvarošanā ir vainojama tikai viena persona – vainīgais.

Seksuālā vardarbībā cietušajiem var būt spēcīgākas īslaicīgās sekas nekā citos noziedzīgos nodarījumos cietušajiem, turklāt pēc nodarījuma ir daudz lēnāks atveseļošanās / atgūšanās process.^[62]

Sievietēm, kuras piedzīvojušas seksuālu vardarbību, pirmā atbildes reakcija uz nodarījumu ir trauksme un intensīvas bailes.^[63] Daudz cietušo izvarošanas laikā nespēj pretoties uzbrucējam, ir sastinguši, kas ir refleksīva atbilde uz izvarošanas laikā radītajām bailēm. Tas arī izskaidro, ka 37 % cietušo izvarošanas laikā nav pretojušies varmākam un ir bijuši „sastinguši”.^[64] Pēc izvarošanas radusies trauksme un bailes ir tās cietušo reakcijas, kuras var saglabāties vēl ilgi pēc nodarījuma. Cietušie saistībā ar izvarošanu var piedzīvot dažādas specifiskas bailes. Piemēram, bailes no inficēšanās ar HIV/STS un / vai grūtniecības,^[65] bailes no uzbrukumiem un atkārtotas izvarošanas,^[66] bailes no svešiem vīriešiem un bailes atrasties mājās vienai.^[67] Policijas darbiniekam jāņem vērā, ka bailes cietušajiem īpaši var radīt atgādinājums par izvarošanu (piemēram, izmeklēšanas darbības, ginekoloģiskā ekspertīze, ja to veic vīrietis, uzturēšanās izvarošanas vietā). Turklāt nodarījuma atgādinājums cietušajiem var radīt arī panikas lēkmes (piemēram, konfrontēšana ar vainīgo). Daudzi cietušie nodarījuma laikā un pēc nodarījuma piedzīvo šoku, apjukumu, bezpalīdzību, neticību,^[68; 69] sevis vainošanu un kaunu.^[70] Turklāt pastāv iespēja, ka cietušie aizmirst vai noliedz nodarījumu. Tā var būt aizsardzības reakcija uz milzīgo apjukumu un šoku. Īpaši spēcīga aizsardzības reakcija cietušajiem var būt, ja izvarotājs ir partneris.^[66] Seksuālā vardarbībā cietušie norāda arī uz koncentrēšanās grūtībām.^[71]

Seksuālā vardarbība atstāj ietekmi arī uz cietušo sociālajām attiecībām, kuras raksturo attiecības ar ģimenes locekļiem, partneri un citiem cilvēkiem. Cietušajiem var būt komunikācijas grūtības (piemēram, noslēgšanās, robežu neievērošana), neuzticēšanās, problēmas seksuālajās

attiecībās, problēmas darbā un samazināta interese par sociālajām aktivitātēm. Ja cietušais līdz izvarošanai ir uztvēris pasauli kā drošu vietu, tad šī sajūta pēc izvarošanas ir sagrauta. Cietušais var sākt izjust pasauli kā neuzticamu un nedrošu.^[66]

Pieaugušajiem, kas cietuši no noziedzīgiem nodarījumiem pret tikumību un dzimumneaizskaramību, ir novērotas daudzas fiziskās veselības problēmas: bojājumi urīnizvadkanālā, makstī un anālajā atverē; kuņģa-zarnu trakta traucējumi; seksuālās un reproduktīvās veselības problēmas; sāpju sindroms; ēšanas traucējumi – īpaši bulīmija; paaugstinās risks saslimt ar STS, tai skaitā HIV;^[65] nevēlama grūtniecība un aborts;^[72] iegurņa sāpes; kairinātais zarnu sindroms; saasinās hroniskas slimības, piemēram, diabēts un artrīts; galvassāpes; ginekoloģiski traucējumi, piemēram, dīsmenoreja (menstruāciju traucējumi, kas visbiežāk izpaužas sāpīgās menstruācijās); menorāģija (pārmērīga asiņošana menstruāciju laikā); problēmas, kas saistītas ar dzimumdzīvi;^[73] miega traucējumi, nomāktība un pazemināta enerģija.^[71]

Pieaugušajiem, kas cietuši noziedzīgos nodarījumos pret tikumību un dzimumneaizskaramību, radītās īslaicīgās sekas

Cietušo emocionālās reakcijas

Bailes (piemēram, bailes no inficēšanās ar HIV / STS un / vai grūtniecības, bailes no uzbrukumiem un atkārtotas izvarošanas, bailes no svešiem vīriešiem un bailes atrasties mājās vienai), šoks, bezpalīdzība, sevis vainošana, kauns, izjūt pasauli kā neuzticamu un nedrošu, panikas lēkmes

Cietušo kognitīvās reakcijas

Apjukums, neticība, noliegums, atmiņas traucējumi (piemēram, aizmirst nodarījumu), koncentrēšanās grūtības, disociācijas, domas par suicīdu

Cietušo uzvedības reakcijas

Komunikācijas grūtības, uzticēšanās grūtības, problēmas seksuālās attiecībās, problēmas darbā, samazināta interese par sociālām aktivitātēm, paškaitējoša uzvedība, suicīda mēģinājums

Cietušo fiziskās reakcijas

Trauksme, sastingums, bojājumi urīnizvadkanālā, makstī un anālajā atverē, kuņģa-zarnu trakta traucējumi, seksuālās un reproduktīvās veselības problēmas, sāpju sindroms, miega traucējumi, ēšanas traucējumi, paaugstinās risks saslimt ar STS, nevēlama grūtniecība un aborts, iegurņa sāpes, kairinātais zarnu sindroms, saasinās hroniskas slimības, galvassāpes, ginekoloģiski traucējumi, problēmas, kas saistītas ar dzimumdzīvi, miega traucējumi, pazemināta enerģija

Pieaugušajiem, kas cietuši no noziedzīgiem nodarījumiem pret tikumību un dzimumneaizskaramību, tiek konstatētas tādas ilglaicīgās sekas kā vispārīga trauksme, akūta stresa traucējumi, posttraumatiskā stresa sindroms, depresija un atkarību izraisošu vielu lietošana. Izvarošanā cietušajām sievietēm tiek konstatētas arī tādas ilglaicīgās sekas kā paškaitējoša uzvedība, domas par suicīdu un suicīda mēģinājums. No noziedzīgiem nodarījumiem pret tikumību un dzimumneaizskaramību cietušajiem tiek konstatētas psihiskās veselības problēmas. Tā 24 % cietušo sieviešu tika diagnosticēti akūta stresa traucējumi, 21 % cietušo sieviešu tika konstatēti kāds no akūta stresa traucējumu simptomiem,^[42] 17 %–65 % sieviešu attīstās posttraumatiskā stresa sindroms, 13 %–51 % cietušo tiek diagnosticēti depresijas simptomi, savukārt no 12 % līdz 40 % cietušo piedzīvo vispārīgu trauksmi. Aptuveni 13 %–49 % cietušo kļūst alkohola atkarīgi, 28 % līdz 61 % var lietot citas atkarību izraisošas vielas. 23 % līdz 44 % gadījumu cietušie piedzīvo domas par suicīdu, un 2 % līdz 19 % gadījumu mēģina to veikt,^[68] bet 15 % cietušo sieviešu ir paškaitējoša uzvedība.^[74] Sievietes, kuras piedzīvojušas izvarošanu, uzrāda arī disociācijas.^[75]

Nav noslēpums, ka arī vīrieši cieš no noziedzīgiem nodarījumiem pret tikumību un dzimumneaizskaramību, bet ir maz zināms, kādas ir šo noziedzīgo nodarījumu rezultātā radītās sekas. Ir zināms, ka vīrieši piedzīvo sievietēm līdzīgas seksuālās vardarbības sekas, lai arī tās var izpausties atšķirīgi. Vīriešiem ir tendence seksuālās vardarbības sekas izpaust ārēji, piemēram, atkarību izraisošu vielu lietošanā un uzvedībā. Savukārt sievietēm ir tendence seksuālās vardarbības sekas izdzīvot iekšēji, piemēram, depresijā, bailēs un trauksmē.^[76]

Pieaugušajiem, kas cietuši noziedzīgos nodarījumos pret tikumību un dzimumneaizskaramību, radītās ilglaicīgās sekas

Vispārīga trauksme,
akūta stresa traucējumi,
posttraumatiskā stresa sindroms,
depresija,
atkarību izraisošu vielu lietošana

Ieteikumi, kā komunicēt ar pieaugušajiem, kas cietuši noziedzīgos nodarījumos pret ticamību un dzimumneaizskaramību

- Neapjūciet, saskaroties ar cietušā emocionālo reakciju uz nodarījumu (piemēram, raudāšanu, dusmu uzplūdiem, noslēgšanos, grūtībām runāt par notiekošo, kliegšanu un pat smiešanos), kas ir normāla reakcija, reaģējot uz personas piedzīvoto spēcīgo negatīva stresa situāciju. Sniedziet atbalstu un radiet drošības sajūtu, t. i., izmantojiet emociju atspoguļošanu un trīsdalīgo izteikumu.
- Neinterpretējiet cietušā klusēšanu vai emocionālo reakciju trūkumu kā melošanu par dzimumnozieguma faktu vai kā apliecinājumu tam, ka cietušajam nav radīta psiholoģiska trauma. Cietušais var būt šoka stāvoklī.
- Izvairieties paust attieksmi vai dot solījumus. Piemēram: „Mēs noteikti noķersim vainīgo personu”, „Darīsim visu, lai viņš saņemtu maksimālo sodu”.
- Pajautājiet, vai cietušais vēlas sazināties ar kādu no tuviniekiem.
- Pajautājiet cietušajam, ar kāda dzimuma policijas darbinieku cietušais vēlas runāt.
- Uzsākot sarunu ar cietušo par noziedzīga nodarījuma apstākļiem, paskaidrojiet, ka daži no uzdotajiem jautājumiem var šķist mazsvarīgi, dīvaini vai pat izklausīties kā cietušās personas vainošana par notikušo. Uzsveriet, ka Jūs cietušo personu notikušajā nevainojat un šie jautājumi ir nepieciešami tikai tāpēc, lai iegūtu precīzu informāciju un sekmīgi varētu veikt izmeklēšanu.
- Ņemiet vērā, ka cietušais var būt uztraucies un viņam var būt bailes par vairākām iespējamām problēmām. Piemēram, tā ir iespēja, ka viņš ir saslimis ar STS vai HIV; bailes par partnera, vecāku vai citu personu reakciju uz notikušo.
- Nepieciešamības gadījumā nodrošiniet medicīnisko palīdzību, kā arī informējiet par nepieciešamību veikt medicīnisko ekspertīzi. Cietušajam var būt nodarīti ārēji neredzami miesas bojājumi. Atcerieties, ka cietušais var justies neērti un pazemots, ka viņa ķermenis ir ticis izmantots noziegumā un tagad tas ir atkārtoti jārada svešai personai. Tādēļ izskaidrojiet, kas tiks darīts medicīniskajā ekspertīzē.

- Pirms došanās uz slimnīcu informējiet tās darbiniekus par ierašanās faktu un palūdziet, lai cietušajai personai tiktu sagatavota atsevišķa uzgaidāmā telpa. Ja medicīnas iestādē ar cietušo nav kāds viņa ģimenes loceklis vai cita atbalsta persona, palieciet slimnīcā līdz pārbaudes beigām un nogādājat cietušo personu mājās.
- Informējiet cietušo par iespējām saņemt psihoemocionālo palīdzību, bet ļaujiet cietušajam pašam pieņemt lēmumu vērsties pēc tās vai nē (piemēram, diennakts krīzes tālrunis 67222922 (Lattelekom), 27722292 (Bite)).

Noziedzīgos nodarījumos pret tikumību un dzimumneaizskaramību cietušie nepilngadīgie

Nepilngadīgie cietušie lielākoties tiek pakļauti tādiem noziedzīgiem nodarījumiem pret tikumību un dzimumneaizskaramību kā, piemēram, pavešana netiklībā, pamudināšana iesaistīties seksuālās darbībās, izvarošana un vardarbīga dzimumtieksmes apmierināšana. Noziedzīgi nodarījumi pret tikumību un dzimumneaizskaramību, kas veikti pret nepilngadīgajiem un mazgadīgajiem, apdraud cietušo dzimumneaizskaramību, tikumisko jūtu un pareizas tikumības izpratnes veidošanos, viņu normālu fizisko, garīgo un seksuālo attīstību. Papildus var tikt aizskarta arī nepilngadīgā un mazgadīgā cietušā veselība vai dzīvība.

Cietušajiem radītās sekas

Seksuālā vardarbība pret nepilngadīgo, tāpat kā cita veida vardarbība pret nepilngadīgo, kavē nepilngadīgā normālu attīstību. Vardarbībai pret nepilngadīgo ir visplašākās sekas, un šīs sekas var ietekmēt nepilngadīgo visa viņa dzīves garumā. Viens no būtiskākajiem faktoriem, kas nosaka, kā nepilngadīgais tiks galā ar seksuālās vardarbības sekām, ir vecāku un citu cilvēku attieksme pret notikušo.

Nepilngadīgie, kuri piedzīvojuši noziedzīgu nodarījumu pret tikumību un dzimumneaizskaramību, norāda, ka vardarbības laikā un pēc vardarbības izjutuši kaunu, vainas izjūtu, bailes un dusmas. Daļa nepilngadīgo norāda, ka pret vainīgo personu ir riebums un pretīgums. Lielākajai daļai nepilngadīgo, kuri piedzīvojušu noziedzīgus nodarījumus pret tikumību un dzimumneaizskaramību, ir kauns stāstīt par notikušo, tāpēc daļa nepilngadīgo noliedz ar viņu veiktās darbības. Tādēļ policijas darbiniekiem, runājot ar nepilngadīgajiem, ir jābūt ļoti iejūtīgiem un jāvelta īpaša uzmanība kontakta

nodibināšanai ar nepilngadīgo. Tas palīdzēs nepilngadīgajam veiksmīgāk sniegt informāciju par piedzīvotā noziedzīgā nodarījuma apstākļiem.

Pēc nodarījuma nepilngadīgais var izrādīt arī dažādas fiziskas reakcijas, piemēram, bērnam var novērot somatiskas saslimšanas, enurēzi un enkoprēzi, iespējams, bērni var sākt daudz biežāk slimot. Bērnu seksuālā izmantošana ir cieši saistīta ar sirds slimībām, osteoartrītu, hroniskām muguras (muguras vai kakla) sāpēm un biežām un spēcīgām galvassāpēm.^[77]

Nepilngadīgajiem, kuri cietuši noziedzīgos nodarījumos pret tikumību un dzimumneaizskaramību, var parādīties šādas izmaiņas: 38 % seksualizēta uzvedība, 35 % zems pašvērtējums, 15 % paškaitējoša uzvedība, 12 % domas par suicīdu vai suicīda mēģinājums, 21 % agresija / antisociāla uzvedība.^[78]

Nepilngadīgā seksualizētu uzvedību raksturo, piemēram, pāragra seksuālo attiecību uzsākšana, nedroši dzimumkontakti, daudzi seksuāli partneri un pusaudžu grūtniecība. Seksualizēta uzvedība tiek novērota arī pieaugušajiem, kuri bērnībā piedzīvojuši noziedzīgu nodarījumu pret tikumību un dzimumneaizskaramību, piemēram, pieaugušajiem tas var izpausties kā grupveida seksuālas attiecības.^[79] Turklāt pieaugušajiem, kuri bērnībā piedzīvojuši šādu noziedzīgu nodarījumu, ir problēmas intīmajās attiecībās. Piemēram, lielāka nestabilitāte attiecībās, daudzi seksuālie partneri, paaugstināts risks saslimt ar STS. Nepilngadīgie cietušie biežāk nekā nepilngadīgie, kuri nav cietuši, iesaistīsies nedrošās seksuālās attiecībās un kļūs par atkārtoti cietušajiem, bet daži cietušie zēni var sākt izmantot arī citus.^[80, 81]

Cilvēkiem, kuri piedzīvojuši seksuālo vardarbību bērnībā, būtiski (pat desmitkārtīgi) pieaug suicīda mēģinājumu risks.^[82, 83] Īpaši suicīdu mēģinājumu risks pieaug tieši vīriešiem (no 4 līdz 11 reizēm), savukārt sievietēm – no 2 līdz 4 reizēm, salīdzinājumā ar cilvēkiem, kuri nav piedzīvojuši noziedzīgu nodarījumu pret tikumību un dzimumneaizskaramību bērnībā.^[84] Seksuālās vardarbības pieredze bērnībā tiek saistīta arī ar paškaitējošu uzvedību.

Seksuālās vardarbības pieredze paaugstina arī naidīguma un agresijas līmeni pusaudžiem un pieaugušajiem.^[85] Bērni, kuri cietuši no seksuālās vardarbības, var izrādīt tādas antisociālas uzvedības izpausmes kā bēgšanu, huligānismu, kā arī citus likumpārkāpumus.^[86, 87, 88] Zināms, ka bēgšana padara nepilngadīgos daudz pieejamākus un neaizsargātākus, lai atkārtoti kļūtu par cietušajiem. Turklāt bēgšana un slaptstīšanās var radīt labvēlīgus apstākļus citiem likumpārkāpumiem, ko bērni veic, lai izdzīvotu, piemēram, nepilngadīgais sāk zagt, nodarboties ar prostitūciju.^[86]

Tāpat nepilngadīgajiem, kuri piedzīvojuši seksuālu vardarbību, tiek konstatētas daudzas un dažādas sekas, ko apliecina arī Latvijā veiktais pētījums. Pētījumā tika secināts, ka bērnu seksuālās vardarbības pieredze paredz tādas traumas seku izpausmes kā depresija, agresija / dusmas, disociācija, posttraumatiskā stresa sindroms, trauksme un seksuālās raizes.^[85]

Nepilngadīgajiem, kas cietuši noziedzīgos nodarījumos pret tikumību un dzimumneaizskaramību, radītās islaicīgās sekas

Cietušo emocionālās reakcijas

Kauns, vainas izjūta, bailes, dusmas, riebums un pretīgums, depresīvas izjūtas

Cietušo kognitīvās reakcijas

Noliegums, zems pašvērtējums, domas par suicīdu, disociācijas, seksuālas raizes, regresija vai lēnāka intelektuālā attīstība

Cietušo uzvedības reakcijas

Seksuālizēta uzvedība, paškaitējoša uzvedība, suicīda mēģinājums, agresija / antisociāla uzvedība (piemēram, bēgšana, huligānisms, kā arī citi likumpārkāpumi) atkārtota nonākšana vardarbības situācijās kā cietušajam vai vardarbības veicējam, atkarību izraisošu vielu lietošana

Cietušo fiziskās reakcijas

Trauksme, somatiskas saslimšanas, enurēze, enkoprēze, bieža slimošana, sirds slimības, osteoartrīts, hroniskas muguras (muguras vai kakla daļas) sāpes, biežas un spēcīgas galvassāpes, grūtniecība, saslimšana ar STS, savainojumi

Nepilngadīgajiem, kuri piedzīvojuši noziedzīgus nodarījumus pret tikumību un dzimumneaizskaramību, tiek novērotas šādas psihiskās veselības problēmas: 28 % trauksme, 53 % posttraumatiskā stresa sindroms, 37 % uzvedības traucējumi, 28 % depresija, 11 % atkarību izraisošu vielu lietošana, 18 % mācīšanās grūtības^[78] un regresija / vai lēnāka attīstība.^[80] Turklāt pieaugušie, kuriem bērnībā ir bijusi seksuālās vardarbības pieredze, papildus uzrāda tādas psihiskās veselības problēmas kā ēšanas traucējumi: 35 % ir anoreksija, 13 % ir bulīmija.^[89] Svarīgi piebilst, ka seksuālās vardarbības pieredze bērnībā nav vienīgais traumatiskais notikums šīs personas dzīvē, kas veicinājis iepriekšminēto psihiskās veselības problēmu attīstību.

Jo ilgāku laiku un biežāk nepilngadīgais ir cietis no noziedzīgiem nodarījumiem pret tikumību un dzimumneaizskaramību, jo nopietnākas un daudzveidīgākas būs šī nepilngadīgā uzvedības problēmas. Turklāt noziedzīga nodarījuma seku smagumu neietekmē radniecisko attiecību ciešums, bet gan emocionālā saikne ar varmāku.^[91]

Nepilngadīgajiem, kas cietuši noziedzīgos nodarījumos pret tikumību un dzimumneaizskaramību, radītās ilglaicīgās sekas

Posttraumatiskā stresa sindroms,
uzvedības traucējumi,
depresija,
atkarību izraisošo vielu lietošana,
mācīšanās grūtības,
ēšanas traucējumi

Ieteikumi, kā komunicēt ar nepilngadīgajiem, kas cietuši noziedzīgos nodarījumos pret tikumību un dzimumneaizskaramību

- Neapjūciet, saskaroties ar cietušā emocionālo reakciju uz nodarījumu (piemēram, raudāšana, dusmu uzplūdi, noslēgšanās, grūtības runāt par notiekošo, kliegšana un pat smiešanās), kas ir normāla reakcija uz personas piedzīvoto spēcīgā negatīvā stresa situāciju. Sniedziet atbalstu un radiet drošības sajūtu, t. i., izmantojiet emociju atspoguļošanu un trīsdalīgo izteikumu.
- Neinterpretējiet cietušā klusēšanu vai emocionālo reakciju trūkumu kā melošanu par dzimumnozieguma faktu vai kā apliecinājumu tam, ka cietušajam nav radīta psiholoģiskā trauma. Cietušais var būt šoka stāvoklī.
- Izvairieties paust attieksmi vai dot solījumus, piemēram: „Mēs noteikti noķersim vainīgo personu”; „Darīsim visu, lai viņš saņemtu maksimālo sodu”.
- Sazinieties ar cietušā likumisko pārstāvi un klātienē informējiet par notikušo noziedzīgo nodarījumu.
- Sākotnēji veiciet sarunu ar likumisko pārstāvi. Noskaidrojiet viņa attieksmi pret nepilngadīgo un pret noziedzīgā nodarījuma situāciju, kurā ir cietis nepilngadīgais. Ja likumiskā pārstāvja attieksme pret nepilngadīgo ir noraidoša, tā var ietekmēt nepilngadīgā sniegtās liecības saturu, tādēļ izvērtējiet, vai nav nepieciešams par likumisko pārstāvi pieaicināt citu personu. Savukārt, ja likumiskā pārstāvja attieksme pret bērnu un situāciju kopumā ir pozitīva, izskaidrojiet viņa lomu un uzdevumus, sarunājoties ar nepilngadīgo (piemēram, nepārtraukt nepilngadīgo, neapšaubīt viņa teikto).
- Uzsākot sarunu ar nepilngadīgo, noskaidrojiet, vai viņš vēlas likumiskā pārstāvja klātbūtni, un gadījumos, kad nepilngadīgais nevēlas likumiskā pārstāvja klātbūtni, noskaidrojiet tā iemeslu.

- Pajautājiet cietušajam vai tā likumiskajam pārstāvim, ar kāda dzimuma policijas darbinieku cietušais vēlas runāt.
- Uzsākot cietušās personas nopratināšanu, paskaidrojiet, ka daži no uzdotajiem jautājumiem var šķist mazsvarīgi, dīvaini vai pat izklausīties kā cietušās personas vainošana notikušajā. Uzsveriet, ka Jūs cietušo personu notikušajā nevainojat un šie jautājumi ir nepieciešami tikai tāpēc, lai iegūtu precīzu informāciju un sekmīgi veiktu izmeklēšanu.
- Ņemiet vērā, ka cietušais var būt uztraucies un viņš var izjust bailes. Piemēram, ir iespēja, ka viņš ir saslimis ar STS vai HIV; par vecāku reakciju uz notikušo; par citu personu reakciju uz notikušo.
- Nepieciešamības gadījumā nodrošiniet medicīnisko palīdzību, kā arī informējiet likumisko pārstāvi par nepieciešamību veikt medicīnisko ekspertīzi. Cietušajam var būt nodarīti ārēji neredzami miesas bojājumi. Atcerieties, ka cietušais var izjust kaunu un justies pazemots, ka viņa ķermenis ir ticis izmantots noziegumā un tagad tas ir atkārtoti jārāda svešai personai. Tādēļ izskaidrojiet, kas tiks darīts medicīniskajā ekspertīzē.
- Pirms došanās uz slimnīcu informējiet tās darbiniekus par ierašanās faktu un palūdziet, lai cietušajai personai tiktu sagatavota atsevišķa uzgaidāmā telpa. Ja medicīniskajā iestādē ar cietušo kopā nav viņa likumiskais pārstāvis vai cita atbalsta persona, palieciet kopā ar nepilngadīgo līdz pārbaudes beigām un nogādājiet cietušo pie likumiskā pārstāvja.
- Informējiet bāriņtiesu par jebkādu vardarbību pret nepilngadīgo, tai skaitā par noziedzīgiem nodarījumiem pret tikumību un dzimumneaizskaramību saskaņā ar Bērnu tiesību aizsardzības likuma 73. pantu.
- Informējiet cietušā likumisko pārstāvi par iespējām saņemt par valsts budžeta līdzekļiem nodrošināto nepieciešamo palīdzību saskaņā ar Ministru kabineta noteikumiem Nr. 1613 „Kārtība, kādā nepieciešamo palīdzību sniedz bērnam, kurš cietis no prettiesiskām darbībām”, lai cietušais atgūtu fizisko un psihisko veselību. Lai cietušais saņemtu rehabilitācijas pakalpojumus, cietušā likumiskajam pārstāvim jāvēršas pašvaldības sociālajā dienestā.
- Informējiet likumisko pārstāvi par iespējām saņemt psihoemocionālo palīdzību, bet ļaujiet likumiskajam pārstāvim pašam pieņemt lēmumu vērsties pēc tās vai nē (piemēram, diennakts krīzes tālrunis 67222922 (Lattelekom), 27722292 (Bite)).

- Informējiet cietušo par iespējām saņemt psihoemocionālu palīdzību (piemēram, bērnu un pusaudžu uzticības tālruņa psiholoģiskās palīdzības tālrunis 116111). Informāciju par atbalsta iespējām sniedziet rakstveidā.
- Izvērtējiet nepieciešamību sarunā ar nepilngadīgo pieaicināt psihologu, kas palīdzēs Jums novērtēt bērna emocionālo stāvokli un palīdzēs atbilstoši bērna attīstības īpatnībām uzdot viņam jautājumus.

3.3.5. No vardarbības ģimenē cietušie

Ar terminu vardarbība ģimenē apzīmē visus fiziskas²¹, seksuālas²², psiholoģiskas²³ vai ekonomiskas vardarbības aktus, kas notiek ģimenē vai mājās, vai starp bijušajiem vai esošajiem laulātajiem vai partneriem neatkarīgi no tā, vai vardarbības izdarītājs dzīvo vai ir dzīvojis vienā dzīvesvietā ar vardarbības upuri.^[92] Vardarbību ģimenē var iedalīt galvenokārt divos vardarbības veidos:

- 1) vardarbība starp intīmo attiecību partneriem, kas notiek starp esošajiem vai bijušajiem laulātajiem vai partneriem;
- 2) vardarbība starp dažādu paaudžu pārstāvjiem, kas parasti notiek starp vecākiem un bērniem.^[92]

²¹ Fiziska vardarbība – tiši fiziskās vardarbības akti, kuri vērsti pret citu personu.^[92]

²² Seksuāla vardarbība, tostarp izvarošana – tiši veiktas darbības: vagināla, anāla vai orāla seksuāla penetrācija citas personas ķermenī, kas notiek bez šīs personas piekrišanas, izmantojot jebkura ķermeņa daļu vai priekšmetu; cita veida seksuālas darbības ar personu, kas notiek bez šīs personas piekrišanas; citas personas piespiešana veikt seksuālas darbības ar trešo personu bez šīs pēdējās minētās personas piekrišanas.^[92]

²³ Psiholoģiska vardarbība – tīša rīcība, ar kuru, izmantojot piespiešanu vai draudus, nopietni kaitē personas psiholoģiskajai integritātei. Vajāšana – tīša rīcība, kad pret citu personu vairākkārt tiek vērsti draudi, kas liek šai personai baidīties par savu drošību.^[92]

No vardarbības ģimenē cietušie pieaugušie

Vispārīgais raksturojums

Par fizisku, seksuālu un psiholoģisku (draudiem izdarīt slepkavību vai nodarīt smagus miesas bojājumus) vardarbību, kas veikta pret intīmo attiecību partneri, var saukt pie likumā noteiktās atbildības. Tomēr daudzi cietušie neziņo tiesībsargājošajām institūcijām par pret viņiem vērstu vardarbību. Tādēļ pastāv liels latentās noziedzības skaits un patieso vardarbības izplatību starp intīmo attiecību partneriem Latvijā nav iespējams noteikt. Ja arī cietušais ziņo par noziedzīgu nodarījumu, tad pēc neilga laika viņš maina savu liecību par notikuma apstākļiem. Tas izskaidrojams ar cietušā pakļautību vardarbības ciklam, kā arī faktu, ka cietušajam ir grūti pārtraukt attiecības ar vardarbības veicēju. Lielākoties vardarbībai ģimenē ir pakļautas tieši sievietes, tomēr ir arī izņēmumi, kad vardarbībai tiek pakļauts vīrietis. Reizēm pat grūti nodalīt, kurš ir cietušais un kurš ir vardarbības veicējs vardarbībā starp intīmo attiecību partneriem, jo būtiski atšķiras, kādu vardarbības veidu lieto sieviete, bet kādu attiecībā pret partneri izmanto vīrietis.

Vardarbības cikls^[93]

1. fāze. Spriedzes veidošanās

Vardarbības cikla pirmajā fāzē raksturīgs pakāpenisks spriedzes pieaugums. Vardarbības veicējs neapmierinātību neizpauž ekstrēmā formā. Savukārt sieviete cenšas izdabāt, darot visu, kas, pēc viņas domām, varētu patikt partnerim, nomierināt viņu vai vismaz neizprovocēt agresivitāti. Sieviete cenšas arī nereaģēt uz izaicinājumiem un mēģina samazināt partnera dusmu izpausmes. Nereti sievietei to izdodas panākt, kas rada īslaicīgu maldu izjūtu, ka viņa spēj kontrolēt savu partneri. Taču kopumā tas rada sievietei iemācītu bezspēcības izjūtu.

2. fāze. Vardarbība

Vardarbības cikla otrajā fāzē ir raksturīgs spriedzes pieaugums. Sieviete aizvien vairāk sāk baidīties no iespējamiem draudiem, viņa jau vairs nespēj kontrolēt sava partnera dusmu izpausmes. Šajā vardarbības cikla fāzē neizbēgami tiek lietota vardarbība. Dažreiz sievietes iemācās iepriekš atpazīt šos agresivitātes brīžus, kas ļauj viņai pēc iespējas samazināt ievainojumus un traumas. Šajā fāzē varmāka parasti lieto fizisku agresiju vai pauž verbālu agresiju. Tieši šajā vardarbības cikla fāzē parasti tiek iesaistīta policija (ja vispār tiek iesaistīta). Šī fāze beidzas, kad varmāka ir fiziski izlādējies.

3. fāze. Nožēla

Trešajā vardarbības cikla fāzē varmāka var atvainoties cietušajam par nodarīto, palīdzēt viņam, izrādīt rūpes un nožēlu par nodarīto, kā arī pasniegt dāvanas un dot solījumus. Pats vardarbības veicējs pat var ticēt sevī teiktajam, t. i., ka nekad vairs vardarbība no viņa puses neatkārtosies. Savukārt sieviete vēlas ticēt solījumiem un var atkal atgūt ticību, ka vardarbīgais partneris spēj mainīties. Tādējādi attiecības atgūst pozitīvu ritmu un sieviete atkal piedzīvo tās patīkamās izjūtas, kuras bija attiecību sākuma posmā, jo varmāka var rīkoties kā attiecību sākuma posmā. Tieši tādēļ šajā posmā visbiežāk vardarbības vai spriedzes nav. Tomēr dažreiz spriedze un briesmu iespējamība paliek augstā līmenī un sākotnējā līmenī neatgriežas.

Cietušajiem radītās sekas

Zināms, ka vardarbība pret intīmo partneri ir kombinēta, tā ietver psiholoģisku, fizisku un arī seksuālu vardarbību. Tika noskaidrots, ka seksuāla vardarbība notiek aptuveni 40 % no visiem vardarbības gadījumiem, kas veikti pret intīmo partneri.^[94] Vardarbība no intīmā partnera puses cietušajam rada kā īslaicīgās, tā arī ilglaicīgās sekas, turklāt, dzīvojot kopā ar vardarbības veicēju, cietušais parasti tiek pakļauts atkārtotai vardarbībai un nespēj atgūties no vardarbības radītajām sekām.

Sievietēm pēc intīmā partnera vardarbības tiek novērotas tādas emocionālas reakcijas kā kauns, vainas un bailu izjūta. Sieviete no intīmā partnera puses var izjust bailes par iespējamu turpmāku psiholoģisku, fizisku un / vai seksuālu vardarbību, kas rada hronisku stresu. Sievietes, kuras piedzīvo ilgstošu vardarbību no partnera puses, izjūt bezspēcības izjūtu.

Tā kā vardarbībai starp intīmo attiecību partneriem ir ilgstošs raksturs, tas cietušajam palielina dažādu veselības problēmu risku.^[94] Vardarbība pret intīmo partneri saistīta arī ar tādām fiziskās veselības problēmām kā slikta vispārīgā fiziskā veselība, kas ietver sliktu funkcionālo veselību, somatiskus traucējumus, saasinās hroniskas saslimšanas un hroniskas sāpes, ginekoloģiskas problēmas, risks saslimt ar STS.^[95]

Zināms, ka vardarbība pret intīmo partneri ir saistīta ar tādām psihiskās veselības problēmām kā depresija, posttraumatiskā stresa sindroms, trauksme, suicīda mēģinājums, paškaitējoša uzvedība, miega traucējumi,^[95] kā arī atkarību izraisošu vielu lietošana.^[94]

Pieaugušajiem, kas cietuši no intīmo attiecību partnera, radītās islaicīgās sekas

Cietušo emocionālās reakcijas Kauns, vainas izjūta, bailes, bezspēcības izjūta, depresīvas izjūtas, jūtu ambivalence	Cietušo kognitīvās reakcijas Domas par suicīdu
Cietušo uzvedības reakcijas Suicīda mēģinājumi, paškaitējoša uzvedība	Cietušo fiziskās reakcijas Trauksme, hronisks stress, slikta vispārējā fiziskā veselība, slikta funkcionāla veselība, somatiski traucējumi, saasinās hroniskas slimības, hroniskas sāpes, ginekoloģiskas problēmas, paaugstinās risks saslimt ar STS

Visbiežāk izplatītās psihiskās veselības problēmas, kas radušās pēc vardarbības no intīmā partnera puses, cietušo sieviešu vidū ir depresija (izplatība – 34,7 %) un trauksme (izplatība – 27,3 %).^[96] Sievietēm, kuras cietušas no intīmā partnera vardarbības, ir trīs reizes lielāks risks saslimt ar posttraumatiskā stresa sindromu, nekā sievietēm, kuras nav piedzīvojušas intīmā partnera vardarbību.^[97, 98] Turklāt sievietes, kuras ir piedzīvojušas vardarbību no intīmā partnera, ir trīs reizes biežāk domājušas par suicīdu un četras reizes vairāk mēģinājušas to izdarīt salīdzinājumā ar sievietēm, kuras nav pieredzējušas vardarbību no intīmā partnera.^[99] Cietušie, kuri piedzīvojuši vardarbību no intīmā partnera, norāda, ka paškaitējoša uzvedība ir veids, kā tikt galā ar sāpīgām emocijām.^[100]

Sievietes, kuras ir piedzīvojušas vardarbību no intīmā partnera, arī norāda, ka augsta vardarbības riska situācija ir, kad viņas gul, bet partneris ir nomodā. Daži vardarbīgie partneri sievietes gulēšanu uzskata par pietiekami nopietnu iemeslu vardarbībai, kā arī vēl vienu veidu, kā kontrolēt partneri.^[101] Tā kā sieviete ir pastāvīgā stresā, gaidot iespējamo vardarbību no intīmā partnera puses, viņa ir arī uzmanīga miega laikā, kas būtiski ietekmē viņas miega kvalitāti.

Kopumā vardarbība pret intīmo partneri ietver psiholoģisku, fizisku un seksuālu vardarbību un tai ir ilgstošs raksturs. Līdz ar to cietušajam ģimenes vardarbībā radītās sekas var būt daudz smagākas un visaptverošākas nekā vienreizējas vardarbības gadījumos. Cietušais nespēj atgūties no vardarbības, jo atrodas nemitīgā stresā par iespējamās vardarbības atkārtojumu. Turklāt cietušais pret vardarbības veicēju var izjust ambivalentas jūtas (piemēram, mīlestību un naidu), kas kavē pārtraukt attiecības ar vardarbīgo partneri. Pārtraukt attiecības ar vardarbīgo partneri cietušajam traucē arī ekonomiska un psiholoģiska atkarība no partnera. Turklāt, ja

Ģimenē ir bērni, tas attiecību pārtraukšanu ar partneri sarežģī un paildzina. Tādēļ policijas darbiniekiem jābūt īpaši iecietīgiem pret personām, kas cietušas no intīmo attiecību partnera. Lai arī ir liela iespēja, ka cietušā sākotnējā vajadzība saukt intīmo attiecību partneri pie likumā noteiktās atbildības pēc kāda laika var mainīties, policijas darbiniekiem ir jābūt gataviem, ka pastāv iespēja, ka cietušais savu nostāju pret intīmo partneri var vairs nemainīt.

Pieaugušajiem, kas cietuši no intīmo attiecību partnera, radītās ilglaicīgās sekas

Depresija,
posttraumatiskā stresa sindroms,
trauksme,
miega traucējumi,
atkarību izraisošu vielu lietošana,
ēšanas traucējumi

Ja no intīmo attiecību partnera cietušajam izteikti draudi izdarīt slepkavību vai nodarīt smagus miesas bojājumus, skatīties sadaļu – no draudiem izdarīt slepkavību vai nodarīt smagus miesas bojājumus cietušie.

Ja no intīmo attiecību partnera cietušais cietis no noziedzīga nodarījuma pret tikumību un dzimumneaizskaramību, skatīt sadaļu – noziedzīgos nodarījumos pret tikumību un dzimumneaizskaramību cietušie pieaugušie.

Ja no intīmo attiecību partnera vardarbības cietušajam radīti miesas bojājumi, skatīties sadaļu – cietušie, kam nodarīti miesas bojājumi.

Ieteikumi, kā komunicēt ar pieaugušajiem, kas cietuši no intīmo attiecību partnera vardarbības

- Ja iespējams, notikuma vietā jāierodas vismaz diviem policijas darbiniekiem, jo ģimenes vardarbības gadījumā pastāv draudi policijas darbinieka drošībai, kurš ierodas uz notikumu.
- Pirms uzsākat sarunu ar personām, nošķiriet konfliktā iesaistītās puses pat tad, ja tajā brīdī atklāta konflikta vairs nav.
- Novērtējiet personas fizisko veselības stāvokli un nodrošiniet personas nogādāšanu medicīnas iestādē vai / un ekspertīžu centrā. Izskaidrojiet, kas notiks ekspertīžu centrā.

- Ņemiet vērā, ka vardarbība var tikt veikta pret jebkura dzimuma personu: gan pret sievieti, gan pret vīrieti, kā arī pret jebkura vecuma cilvēkiem: kā jauniešiem, tā veciem cilvēkiem.
- Pajautājiet cietušanai personai, vai viņa vēlas sazināties ar kādu tuvinieku vai atbalsta personu.
- Neizrādiet nosodījumu pret cietušo un nepaudiet savu personīgo attieksmi par notikušo.
- Aplieciniet, ka atbildība par vardarbību nav jāuzņemas cietušajam.
- Noskaidrojiet, vai ģimenē ir nepilngadīgi bērni, un, ja ir, noskaidrojiet viņu atrašanās vietu. Atcerieties, ka bērni aiz bailēm var kaut kur paslēpties.
- Runājiet ar bērnu bez vecāku klātbūtnes. Rūpīgi izvērtējiet bērna fizisko un psihoemocionālo stāvokli. Pārliecinieties, vai bērns netiks apdraudēts, ja paliks ģimenē.
- Gadījumos, ja Jūs novērtējat, ka bērna dzīvība, veselība vai attīstība ir nopietni apdraudēta vardarbības dēļ vai ir pamatotas aizdomas par vardarbību pret bērnu, kā arī aprūpes trūkuma vai mājas apstākļu (sociālās vides) dēļ, bērnu var šķirt no ģimenes (BTAL 27. panta pirmā daļa). Turklāt, ja bērns cietis no vardarbības (prettiesiskām darbībām) savā ģimenē vai tam ir reāli vardarbības draudi, bērnam nekavējoties nodrošināma ārpusģimenes aprūpe, ja vainīgās personas nav iespējams izolēt no bērna (BTAL 54. pants). Par vardarbību pret bērnu nekavējoties jāinformē bāriņtiesa vai cita bērna tiesību aizsardzības institūcija.
- Saskaņā ar normatīvo aktu regulējumu izvērtējiet iespēju varmākas izolēšanai no ģimenes. Informējiet cietušo par varmākas aizturēšanas ilgumu. Ieteikums cietušajai pusei meklēt drošu patvērumu var kalpot kā agresīvās puses iedrošinājums, ja tas ir izteikts agresīvās puses klātbūtnē.
- Informējiet cietušo par iespējām saņemt psihoemocionālo palīdzību, bet ļaujiet cietušajam pašam pieņemt lēmumu vērsties pēc tās vai nē (piemēram, diennakts krīzes tālrunis 67222922 (Lattelekom), 27722292 (Bite)). Informāciju par atbalsta iespējām sniedziet rakstveidā. Turklāt šāda informācija cietušajai pusei ir jāsniedz bez vardarbīgā intīmo attiecību partnera klātbūtnes, proti, viņam neredzot un nedzirdot.

No vardarbības ģimenē cietušie nepilngadīgie

Vispārīgais raksturojums

Vardarbību pret nepilngadīgo ģimenē raksturo tādi vardarbības veidi kā vecāku nolaidība²⁴, emocionāla vardarbība²⁵, fiziska vardarbība²⁶ un seksuāla vardarbība²⁷. Iekšlietu ministrijas Informācijas centra kriminālās statistikas dati rāda, ka 2012. gadā uzsākti 135 kriminālprocesi par cietsirdību²⁸ un vardarbību pret nepilngadīgo²⁹ (*KL 174. pants*). Tomēr šie dati neatspoguļo patieso situāciju par vardarbības izplatību pret nepilngadīgajiem. Cietsirdīga un vardarbīga izturēšanās apdraud nepilngadīgā psihisko un / vai fizisko veselību. Šādu noziedzīgu nodarījumu raksturo gan aktīva darbība, gan bezdarbība, kas izpaužas kā cietsirdīga vai vardarbīga apiešanās ar cietušo.^[24]

Vardarbībai pret nepilngadīgo ģimenē ir tendence būt kombinētai, proti, emocionāla, fiziska un seksuāla vardarbība, kā arī vecāku nolaidība. Lai arī nav skaidras informācijas par seksuālas vardarbības izplatību ģimenē pret nepilngadīgajiem, ir zināms, ka seksuālā vardarbība no vecāku puses pret nepilngadīgajiem nav retums. Turklāt vardarbība ģimenē būtiski palielina nepilngadīgā risku ciest no vardarbības arī ārpus ģimenes, piemēram, ja nepilngadīgais cieš no vecāku nolaidības un emocionālas vardarbības ģimenē, tas būtiski palielina risku ciest no fiziskas vai / un seksuālas vardarbības ārpus ģimenes.

²⁴ Vecāku nolaidība ir bērnu aprūpes un uzraudzības pienākumu nepildīšana.^[102]

²⁵ Emocionāla vardarbība ir bērna pašcieņas aizskaršana vai psiholoģiska ietekmēšana (draudot viņam, lamājot, pazemojot viņu vai citādi kaitējot viņa emocionālajai attīstībai).^[102]

²⁶ Fiziska vardarbība ir bērna veselībai vai dzīvībai bīstams apzināts spēka lietojums saskarsmē ar bērnu vai apzināta bērna pakļaušana kaitīgu faktoru, tai skaitā tabakas dūmu, iedarbībai.^[102]

²⁷ Seksuāla vardarbība ir bērna iesaistīšana seksuālās darbībās, ko bērns nesaprot vai kam nevar dot apzinātu piekrišanu.^[102]

²⁸ Ar cietsirdīgu apiešanos jāsaprot mazgadīgā vai nepilngadīgā goda un cieņas pazemošana, ņirgāšanās par viņu, atstāšana bez aprūpes, ēdiena, dzēriena, izdzīšana no mājām, draudi ar fizisku izrēķināšanos (psihiska vardarbība).^[24]

²⁹ Vardarbīgu apiešanos raksturo fiziska vardarbība – sišana, piekaušana, spīdzināšana.^[24]

Riska faktori vardarbībai un vecāku nolaidībai pret nepilngadīgo^[103]

Uz bērnu attiecināmi riska faktori

- defekti (fiziski / kognitīvi / emocionāli)
- nopietna fiziska vai psihiska saslimšana
- temperaments
- agresīva uzvedība
- uzmanības deficīta un hiperaktivitātes sindroms

Uz apkārtējo / sociālo vidi attiecināmi riska faktori

- nabadzība
- vecāku bezdarbs
- sociālā izolācija
- nepiemērots mājoklis
- apgrūtināta skolas pieejamība
- apgrūtināta sociālā atbalsta (piemēram, sociālo pakalpojumu, bērnu aprūpes) pieejamība
- diskriminācija
- stresu pilna apkārtējā vide

Uz ģimeni / vecākiem attiecināmi riska faktori

- atkarību izraisošu vielu lietošana
- bērna iesaistīšanās kriminālās darbībās
- ģimenes konflikti vai vardarbība ģimenē
- psihiskās veselības problēmas
- fiziskās veselības problēmas
- vardarbības pieredze bērnībā
- invaliditāte (fiziska / kognitīva / emocionāla)
- daudz bērnu ģimene
- augsts vecāku stresa līmenis
- sliktas attiecības starp vecākiem un bērniem
- agresīvs vecāku audzināšanas stils / emocionālu attiecību trūkums starp vecākiem un bērnu(-iem)
- laulības šķiršana
- vecāki jauniešu / pusaudžu vecumā
- zems pašvērtējums
- viena vecāka ģimene
- nav bioloģiskā vecāka
- zema izglītība
- miesas sods kā audzināšanas veids

Cietušajiem radītās sekas

Jebkura vardarbība pret nepilngadīgo ietekmē viņa normālu attīstību, un tā var izraisīt īslaicīgas un ilglaicīgas sekas, kas ietekmē nepilngadīgā pašreizējo funkcionēšanu un tā turpmāko emocionālo, uzvedības, kognitīvo, sociālo un fizisko pašsajūtu.^[104] Ja vardarbība pret nepilngadīgo notiek ģimenē, tā ietver vairākus vardarbības veidus vienlaikus. Vardarbība pret nepilngadīgo ģimenē parasti norisinās ilgstoši, tādēļ arī vardarbības radītās īslaicīgās sekas tiek novērotas ilgākā laika posmā. Vardarbības seku mazināšana ir neiespējama, ja vardarbība pret nepilngadīgo ģimenē nav novērsta. Turklāt, jo ilgāk un biežāk nepilngadīgais ir cietis no vardarbības, jo spēcīgākas var būt vardarbības radītās sekas. Grūti ir nodalīt viena vardarbības veida radītās sekas no cita vardarbības veida radītām sekām, jo nereti nepilngadīgais ģimenē ir pakļauts vairākiem vardarbības veidiem vienlaikus.

Nepilngadīgie, kuri cietuši no vardarbības un vecāku nolaidības, kā sekas norāda mācīšanās grūtības un zemu akadēmisko sasniegumus. Vardarbība un vecāku nolaidība pret bērnu tieši pirmajos dzīves gados var nopietni ietekmēt zīdaiņa attīstību, radot runas un valodas traucējumus. Tāpat, ja bērns ir pakļauts vardarbībai un vecāku nolaidībai pirmajos dzīves gados, ir lielāka iespēja, ka bērni piedzīvo nedrošu vai dezorganizētu piesaisti vecākiem vai aprūpētājam, kas bērnam rada drošības un atbalsta trūkumu un var nopietni ietekmēt bērna spēju atbilstoši komunicēt un sadarboties ar citiem cilvēkiem visas dzīves garumā.^[105]

Vardarbība un vecāku nolaidība var izraisīt uzvedības problēmas, kas var izpausties iekšēji (piemēram, noslēgtība, skumjas, izolēšanās un depresīvas izjūtas) vai ārēji (piemēram, agresīvs vai pārmērīgs kustīgums). Vecāku nolaidībai pret nepilngadīgo raksturīgākās sekas ir iekšējas uzvedības izmaiņas. Nepilngadīgie, kuri cietuši no vecāku nolaidības, var demonstrēt arī agresīvu uzvedību, tomēr tā vairāk raksturīga nepilngadīgajiem, kuri piedzīvojuši fizisku vardarbību vai bijuši liecinieki vardarbībai ģimenē. Nepilngadīgajiem, kuri pakļauti vardarbībai un vecāku nolaidībai, pieaug agresijas, vardarbīgas uzvedības un noziedzīgas uzvedības risks (piemēram, iespējama zagšana, huligānisms). Bērniem, kuri cietuši no fiziskas vardarbības un / vai no vardarbības ģimenē, ir vislielākais vardarbīgas uzvedības risks. Arī vecumam neatbilstoša seksualizēta uzvedība ir saistīta ar vardarbību un vecāku nolaidību, bet daudz izteiktāka tā ir bērniem, kuri piedzīvojuši seksuālu vardarbību vai ir pakļauti seksualizētai videi. Vardarbība un vecāku nolaidība ir saistīta arī ar atkarību izraisošu vielu lietošanu (piemēram, tabaku, alkoholu, narkotikām).

Turklāt vardarbība un vecāku nolaidība divkārtšo suicīda mēģinājuma skaitu. Lielāks risks veikt suicīda mēģinājumu vai domāt par suicīdu ir nepilngadīgajiem, kuri piedzīvojuši tieši fizisku un / vai seksuālu vardarbību. Vardarbība un vecāku nolaidība bērnam var radīt arī ēšanas traucējumus, lai gan pamatā šādi traucējumi rodas nepilngadīgajiem, kuri pieredzējuši seksuālu vardarbību.^[105]

Vardarbība un vecāku nolaidība palielina fiziskās veselības problēmas nepilngadīgajiem. Turklāt dažos gadījumos var iestāties arī nepilngadīgā nāve.^[105] Lielāks nāves iestāšanās risks ir tad, ja pret nepilngadīgo ir vēsta fiziska vardarbība, kā arī gadījumos, kad vardarbībai ir pakļauts mazs bērns.

Nepilngadīgajiem, kas cietuši no emocionālās vardarbības, fiziskās vardarbības un vecāku nolaidības, radītās īslaicīgās sekas^[104; 105]

Seksu izpausmes	Vardarbības veids		
	Vecāku nolaidība	Emocionālā vardarbība	Fiziskā vardarbība
Emocionālās reakcijas	<ul style="list-style-type: none">• garastāvokļa izmaiņas• depresīvas izjūtas• u. c. sekas	<ul style="list-style-type: none">• garastāvokļa izmaiņas• depresīvas izjūtas• kauna, vainas un baiļu izjūta• dusmas• u. c. sekas	<ul style="list-style-type: none">• garastāvokļa izmaiņas• depresīvas izjūtas• dusmas• kauna, vainas un baiļu izjūta• u. c. sekas

<p>Uzvedības reakcijas</p>	<ul style="list-style-type: none"> • nedroša vai dezorganizēta piesaiste • atkarību izraisošu vielu lietošana • noslēgtība un izolēšanās • agresīva un vardarbīga uzvedība • klaiņošana un skolas neapmeklēšana • suicīda mēģinājums • paškaitējoša uzvedība • vardarbība pret citiem • kriminālas darbības (piemēram, zagšana, ubagošana) • u. c. sekas 	<ul style="list-style-type: none"> • nedroša vai dezorganizēta piesaiste • atkarību izraisošu vielu lietošana • traucēta sociālā attīstība • paaugstināta aktivitāte • suicīda mēģinājums • paškaitējoša uzvedība • klaiņošana un skolas neapmeklēšana • vardarbība pret citiem • kriminālas darbības • u. c. sekas 	<ul style="list-style-type: none"> • nedroša vai dezorganizēta piesaiste • atkarību izraisošu vielu lietošana • paaugstināta aktivitāte • suicīda mēģinājums • paškaitējoša uzvedība • agresīva uzvedība • vardarbīga uzvedība • kriminālas darbības (piemēram, laupīšana) • suicīda mēģinājums • klaiņošana un skolas neapmeklēšana • vardarbība pret citiem • u. c. sekas
<p>Kognitīvās reakcijas</p>	<ul style="list-style-type: none"> • traucēta kognitīvo procesu darbība • uzmanības noturības un koncentrēšanās grūtības • runas un valodas traucējumi • mācīšanās grūtības • zemi akadēmiskie sasniegumi • u. c. sekas 	<ul style="list-style-type: none"> • traucēta kognitīvo procesu darbība • uzmanības noturības un koncentrēšanās grūtības • runas un valodas traucējumi • mācīšanās grūtības • zemi akadēmiskie sasniegumi • izkropļots priekšstats par sevi • u. c. sekas 	<ul style="list-style-type: none"> • uzmanības noturības un koncentrēšanās grūtības • runas un valodas traucējumi • mācīšanās grūtības • zemi akadēmiskie sasniegumi • domas par suicīdu • disociācijas • u. c. sekas
<p>Fiziskās reakcijas</p>	<ul style="list-style-type: none"> • aizkavēta un traucēta fiziskā attīstība • fiziskās veselības problēmas • ēšanas traucējumi • u. c. sekas 	<ul style="list-style-type: none"> • traucēta neiroloģiska procesu darbība un attīstība • fiziskās veselības problēmas • ēšanas traucējumi • u. c. sekas 	<ul style="list-style-type: none"> • aizkavēta un traucēta fiziskā attīstība • fiziskās veselības problēmas • ēšanas traucējumi • nāve • traumas un savainojumi • u. c. sekas

Nepilngadīgo reakciju uz vardarbību un vecāku nolaidību nosaka arī viņu vecums:

- garastāvokļa izmaiņas (12 % gadījumu attiecināms uz 0–6 gadus veciem bērniem; 27 % gadījumu attiecināms uz 6–12 gadus veciem bērniem; 34 % gadījumu attiecināms uz 12–18 gadus veciem bērniem);
- bieža atkarību izraisošu vielu lietošana (2 % gadījumu attiecināmi uz 6–12 gadus veciem bērniem; 35 % gadījumu attiecināmi uz 12–18 gadus veciem bērniem);
- kriminālas darbības, ietverot vardarbību (2 % gadījumu attiecināmi uz 6–12 gadus veciem bērniem; 23 % gadījumu attiecināmi uz 12–18 gadus veciem bērniem);
- klaiņošana (10 % gadījumu attiecināmi uz 6–12 gadus veciem bērniem; 53 % gadījumu attiecināmi uz 12–18 gadus veciem bērniem);
- suīcīda mēģinājums (1 % gadījumu attiecināms uz 6–12 gadus veciem bērniem; 12 % gadījumu attiecināmi uz 12–18 gadus veciem bērniem);
- paškaitējoša uzvedība (1 % gadījumu attiecināms uz 0–6 gadus veciem bērniem; 9 % gadījumu attiecināmi uz 6–12 gadus veciem bērniem; 17 % gadījumu attiecināmi uz 12–18 gadus veciem bērniem);
- atkārtota vai nopietna vardarbība pret citiem (9 % gadījumu attiecināmi uz 0–6 gadus veciem bērniem; 17 % gadījumu attiecināmi uz 6–12 gadus veciem bērniem; 83 % gadījumu attiecināmi uz 12–18 gadus veciem bērniem);
- skolas neapmeklēšana (10 % gadījumu attiecināmi uz 6–12 gadus veciem bērniem; 53 % gadījumu attiecināmi uz 12–18 gadus veciem bērniem);
- uzmanības un koncentrēšanās grūtības (13 % gadījumu attiecināmi uz 0–6 gadus veciem bērniem; 23 % gadījumu attiecināmi uz 6–12 gadus veciem bērniem; 23 % gadījumu attiecināmi uz 12–18 gadus veciem bērniem).^[104] Tādas sekas kā bieža atkarību izraisošu vielu lietošana, klaiņošana, suīcīda mēģinājums, skolas neapmeklēšana ir raksturīga bērniem vecumā no 6–18 gadiem, bet nav raksturīga bērniem līdz 6 gadu vecumam.

Nepilngadīgajiem, kuri piedzīvojuši vardarbību un vecāku nolaidību, kopumā tiek novērotas dažādas sekas. Lielākoties dažādās sekas tiek novērotas pēc visiem vardarbības veidiem un vecāku nolaidības, tomēr ir arī sekas, kuras var būt raksturīgākas kādam konkrētam vardarbības veidam. Piemēram, seksualizēta uzvedība ir raksturīgāka nepilngadīgajiem, kuri piedzīvojuši seksuālu vardarbību, tomēr pastāv iespēja, ka šādu uzvedību demonstrē nepilngadīgie, kuri cietuši no citiem vardarbības veidiem un / vai vecāku nolaidības.

Lai arī plaši aprakstītas un analizētas (sk. tabulā „Nepilngadīgajiem, kas cietuši no emocionālās, fiziskās vardarbības un vecāku nolaidības, radītās īslaicīgās sekas”) daudzas fiziskas, emocionālas vardarbības un vecāku nolaidības radītās sekas, tas nenozīmē, ka šīs sekas ir neizbēgamas.^[104] Turklāt visiem speciālistiem, tai skaitā policijas darbiniekiem, kuri strādā ar nepilngadīgajiem, ir jāņem vērā, ka norādīto seku cēlonis var būt ne tikai vardarbība un / vai vecāku nolaidība, tam var būt arī cits izskaidrojums.

Vardarbība un vecāku nolaidība var izraisīt tādus psihiskās un uzvedības traucējumus kā depresija, trauksme (piemēram, posttraumatiskā stresa sindroms), ēšanas traucējumi, domas par suicīdu un / vai suicīda mēģinājums, atkarību izraisošu vielu lietošana, riskanta seksuālā uzvedība, ēšanas un uzvedības traucējumi.

Lielākajai daļai nepilngadīgo (62 %), kuri pieredzējuši vardarbību un vecāku nolaidību, tiek konstatēts vismaz viens psihiskās veselības traucējums. 18 % nepilngadīgo tiek konstatēti divi psihiskās veselības traucējumi, savukārt 4 % – trīs psihiskās veselības traucējumi.^[104]

Nepilngadīgajiem, kas cietuši no emocionālās vardarbības, radītās ilglaicīgās sekas^[106]

Depresija, posttraumatiskā stresa sindroms, suicīda mēģinājums, atkarību izraisošu vielu lietošana, riskanta seksuāla uzvedība, ēšanas traucējumi u. c.

Nepilngadīgajiem, kas cietuši no fiziskās vardarbības, radītās ilglaicīgās sekas^[106]

Depresija, posttraumatiskā stresa sindroms, ēšanas traucējumi, uzvedības traucējumi, suicīda mēģinājums, atkarību izraisošu vielu lietošana, riskanta seksuāla uzvedība u. c.

Nepilngadīgajiem, kas cietuši no vecāku nolaidības, radītās ilglaicīgās sekas^[106]

Depresija, posttraumatiskā stresa sindroms, suicīda mēģinājums, atkarību izraisošu vielu lietošana, riskanta seksuāla uzvedība, ēšanas traucējumi, uzvedības traucējumi u. c.

Ja nepilngadīgais cietis no seksuālas vardarbības ģimenē, skatīt sadaļu – noziedzīgos nodarījumus pret tikumību un dzimumneaizskaramību cietušie nepilngadīgie.

Ieteikumi, kā komunicēt ar nepilngadīgajiem, kuri cietuši no vardarbības un vecāku nolaidības ģimenē

- Rūpīgi novērtējiet nepilngadīgā sniegto informāciju par iespējamo vardarbību un / vai vecāku nolaidību ģimenē. Ņemiet vērā, ka nepilngadīgais var nesniegt vai viņam var būt grūti sniegt informāciju par vardarbību un vecāku nolaidību. Nepilngadīgais var izjust ambivalentas jūtas pret vecākiem (piemēram, mīlestību un dusmas) vai arī bailes.
- Lai labāk izprastu vardarbības situāciju ģimenē, novērojiet bērna attieksmi un uzvedības reakcijas pret vecākiem.
- Ja Jūs komunicējat ar bērnu tūlīt pēc vardarbības, rūpīgi novērtējiet nepilngadīgā fizisko veselības stāvokli, nepieciešamības gadījumā nogādājiet nepilngadīgo medicīnas iestādē vai / un ekspertīžu centrā. Izskaidrojiet, kas notiks ekspertīžu centrā.
- Ja Jūs komunicējat ar nepilngadīgo tūlīt pēc vardarbības, rūpīgi novērtējiet bērna psihoemocionālo stāvokli (piemēram, raudāšanu, dusmu uzplūdus, noslēgšanos). Sniedziet atbalstu un radiet drošības sajūtu, t. i., izmantojiet emociju atspoguļošanu un trīsdaļīgo izteikumu.

- Izvērtējiet, vai bērns netiks apdraudēts, ja paliks ģimenē. Gadījumos, ja Jūs novērtējat, ka bērna dzīvība, veselība vai attīstība ir nopietni apdraudēta vardarbības dēļ vai ir pamatotas aizdomas par vardarbību pret bērnu, aprūpes trūkuma vai mājas apstākļu (sociālās vides) dēļ, bērnu var šķirt no ģimenes (Bērnu tiesību aizsardzības likuma 27. panta pirmās daļa). Turklāt, ja bērns cietis no vardarbības (prettiesiskām darbībām) savā ģimenē vai tam ir reāli vardarbības draudi, nekavējoties nodrošināma ārpusģimenes aprūpe, ja vainīgās personas nav iespējams izolēt no bērna (Bērnu tiesību aizsardzības likuma 54. pants). Par vardarbību pret bērnu nekavējoties jāinformē bāriņtiesa vai cita bērna tiesību aizsardzības institūcija.
- Saskaņā ar Bērnu tiesību aizsardzības likuma 73. pantu informējiet bāriņtiesu par jebkādu vardarbību pret nepilngadīgo.
- Sākotnēji veiciet sarunu ar nevardarbīgo likumisko pārstāvi. Noskaidrojiet viņa attieksmi pret bērnu un noziedzīga nodarījuma situāciju, kurā nepilngadīgais ir cietis. Ja likumiskā pārstāvja attieksme pret nepilngadīgo ir noraidoša, tā var ietekmēt nepilngadīgā sniegtās liecības saturu, tādēļ izvērtējiet, nepieciešamību par likumisko pārstāvi pieaicināt citu personu vai organizāciju. Savukārt, ja likumiskā pārstāvja attieksme pret bērnu un situāciju kopumā ir pozitīva, izskaidrojiet viņa lomu un uzdevumus sarunājoties ar nepilngadīgo (piemēram, nepārtraukt nepilngadīgo, neapšaubīt viņa teikto).
- Uzsākot sarunu ar nepilngadīgo, noskaidrojiet, vai viņš vēlas likumiskā pārstāvja klātbūtni, un gadījumos, kad nepilngadīgais nevēlas likumiskā pārstāvja klātbūtni, noskaidrojiet tā iemeslu.
- Uzsākot sarunu ar nepilngadīgo, paskaidrojiet, ka daži no uzdotajiem jautājumiem var šķīst mazsvarīgi, dīvaini vai pat izklausīties kā cietušās personas vainošana notikušajā. Uzsveriet, ka cietušais vardarbībā un vecāku nolaidībā nav vainojams.
- Informējiet likumisko pārstāvi par iespējām saņemt valsts budžeta līdzekļu nodrošināto nepieciešamo palīdzību (saskaņā ar Ministru kabineta noteikumiem Nr. 1613), lai cietušais atgūtu fizisko un psihisko veselību. Lai cietušais saņemtu rehabilitācijas pakalpojumu, cietušā likumiskajam pārstāvim jāvēršas pašvaldības sociālajā dienestā.
- Informējiet likumisko pārstāvi par iespējām saņemt psihoemocionālo palīdzību, bet ļaujiet likumiskajam pārstāvim pašam pieņemt lēmumu vērsties pēc tās vai nē (piemēram, diennakts krīzes tālrunis 67222922 (Lattelekom), 27722292 (Bite)).

- Informējiet cietušo par iespējām saņemt psihoemocionālo palīdzību (piemēram, bērnu un pusaudžu uzticības tālruņa psiholoģiskās palīdzības tālrunis 116111). Informāciju par atbalsta iespējām sniedziet rakstveidā.
- Izvērtējiet nepieciešamību pie sarunas ar nepilngadīgo pieaicināt psihologu, kas palīdzēs Jums novērtēt bērna emocionālo stāvokli un palīdzēs atbilstoši bērna attīstības īpatnībām uzdot viņam jautājumus.

4.1. Nepilngadīgie

B

ērni¹ aptver vecuma grupu no dzimšanas līdz 18 gadu vecumam. Saskaņā ar Kriminālprocesa likumu bērns tiek dēvēts par nepilngadīgo (aptver vecumu no dzimšanas līdz 18 gadu vecumam), tai skaitā mazgadīgo (aptver vecumu no dzimšanas brīža līdz 14 gadiem). Bērnībā notiek visstraujākā indivīda attīstība, tādēļ katrā vecumposmā bērniem ir noteiktas attīstības īpatnības, kas jāņem vērā, komunicējot ar viņiem. Psiholoģijā ir noteikti pieci bērnu attīstības posmi, kas pamatojas uz attiecīgā bērnu vecumposma attīstības īpatnībām:

- bērni līdz 3 gadu vecumam (no dzimšanas brīža līdz 3 gadu vecumam);
- pirmsskolas vecuma bērni (no 3 līdz 6–7 gadiem);
- sākumskolas vecuma bērni (no 6–7 līdz aptuveni 12 gadiem);
- pusaudžu vecums (aptuveni no 12 līdz 18 gadiem).

Lai arī psihologi iedala bērna attīstību noteiktos vecumposmos, tomēr katra bērna attīstība norit individuāli.

¹ Bērns ir persona, kas nav sasniegusi 18 gadu vecumu, izņemot tās personas, kuras saskaņā ar likumu izsludinātas par pilngadīgām vai stājušās laulībā pirms 18 gadu vecuma sasniegšanas.^[102]

4.1.1. Bērni līdz 3 gadu vecumam

Vispārīgais raksturojums

Bērni šajā vecumā ir tikai attīstības sākumā, tādēļ viņi ir fiziski bezpalīdzīgi un atkarīgi no pieaugušajiem. Pirmajos trīs gados bērni attīstās un mainās tik ātri kā nevienā citā attīstības periodā.

Raksturojot bērnu fizisko attīstību² un motoro attīstību, jānorāda, ka bērni uztver apkārtējās vides izmaiņas un reaģē uz tām jau kopš dzimšanas brīža. Viņi redz un dzird, atšķir garšu un smaržu, izjūt pieskārienus un sāpes. Šajā vecumposmā bērna ķermenis strauji maina savus izmērus, proporcijas un formas. Norisinās lielās motorikas³ (spēja veikt lielas amplitūdas darbības, kurās jāiesaista viss ķermenis, tādas kā skriešana, lēkšana, priekšmetu mešana u. c.) un sīkās motorikas⁴ (spēja veikt precīzas, kustības ar mazu amplitūdu, tādas kā dažādu instrumentu lietošana, rakstīšana u. c.) attīstība. Bērnu kustības kļūst daudz veiklākas, attīstās koordinācija un pieaug fiziskais spēks.

Bērnu kognitīvā attīstība⁵ un runas attīstība ir savstarpēji saistīta. Bērnu kognitīvā attīstība ietekmē valodas attīstību un savā ziņā ir pat atkarīga no tās. Raksturojot bērnu valodas attīstību, jāņem vērā fakts, ka gan valodas izpratne⁶, gan aktīvā valoda⁷ bērniem attīstās pakāpeniski. Valodas izpratnes un aktīvās valodas attīstība parasti attīstās vienlaikus, bet reizēm valodas izpratne tomēr nedaudz apsteidz aktīvās valodas attīstību. Būtu svarīgi atcerēties, ka bērni šajā vecumā izprot daudzu vārdu nozīmes, taču ne vienmēr tās lieto. Gada vecumā bērni saprot un sāk izteikt pirmos vārdus. Pastāv uzskats, ka šie vārdi izsaka holofrāzes⁸. 1,5 gadu vecumā bērni veido teikumus no diviem vārdiem un spēj izteikt līdz 50 vārdiem. 2 gadu

² Fiziskā attīstība – ietver augumu un cilvēka ķermeņa izmaiņas. Šeit tiek iekļautas kā ārējās izmaiņas, piemēram, auguma un svara dinamika, tā arī iekšējās izmaiņas: kaulu un muskuļu izmaiņas, dziedzeru, smadzeņu un sajūtu orgānu izmaiņas. Šajā attīstības sfērā arī ietilpst fiziskā veselība un kustību prasmes (piemēram, staigāšana, rāpošana, rakstīšanas prasmes).^[107]

³ Lielā motorika – spēja veikt kustību ar lielu amplitūdu, kurai nepieciešama visa ķermeņa līdzdalība.^[107]

⁴ Sīkā motorika – spēja veikt kustības ar mazu amplitūdu.^[107]

⁵ Kognitīvā attīstība – ietver psihiskos procesus, kuri attiecas uz domāšanu un problēmas risināšanu. Aptver izmaiņas, kas notiek uztverē, atmiņā, spriešanā, iztēlē un valodā.^[107]

⁶ Valodas izpratne un pasīvais vārdu krājums. Bērnu valodas attīstības kontekstā ar šo terminu apzīmē vārdu vai vārdu savienojumu / komandu / norādījumu krājumu, kuru bērns saprot, pat ja nav spējīgs izteikt to pats.^[107]

⁷ Aktīvā valoda. Bērnu valodas attīstības kontekstā – mutvārdu vai rakstveida komunikācija bērniem pirmskolas vecumā.^[107]

⁸ Holofrāze – vārds, ko agrās valodas attīstības stadijās izmanto bērns, lai nodotu vesela teikuma saturu.^[107]

vecumā bērni veido teikumus no divu vārdu savienojumiem un viņi jau zina vairāk nekā 50 vārdus. 2,5 gadu vecumā bērnu vārdu krājums palielinās līdz vairākiem simtiem vārdu un viņi veido teikumus, kas sastāv no 3 līdz 5 vārdiem. 3 gadu vecumā bērnu vārdu krājums ir apmēram 1 000 vārdu. Arī gramatika nav gluži nevainojama. Novērots, ka bērni mēdz lietot vārdus dažādos locījumos un secībā, t. i., gramatiski neprecīzi. Bērnu intuitīvā valodas izpratne un to struktūra ir pārsteidzoša. Piemēram, jautājuma vietā „Kur tu esi?“, bērns lieto tikai vārdu „Esi?“. Jāņem vērā, ka bērns var lietot vārdu vai vārdu savienojumu, ietverot tajā savu domu un jēgu, kura var neatbilst pieaugušo priekšstatam par šāda vārda savienojuma lietojumu. Reizēm tikai vecāki vai kāda cita bērnam tuva persona (piemēram, bērnu audzinātāja) spēs precīzi paskaidrot, ko bērns saprot ar konkrēto vārdu vai vārda savienojumu.

Raksturojot bērnu kognitīvo attīstību, jānorāda, ka bērni 4 mēnešu vecumā atceras priekšmetus un skaņas. Jau 8 mēnešu vecumā bērni atšķir pazīstamas sejas no nepazīstamām, imitē atsevišķus pieaugušo žestus un darbības. Bērns simboliski attēlo pazīstamas darbības (piemēram, ēd, dzer, gul, lasa). Bērna atmiņu procesu darbība ir nenoturīga, un dažādi fakti no bērnu atmiņas ātri izgaist. Šī vecumposma beigās bērns spēj atcerēties emocionāli spilgtus notikumus ar nosacījumu, ja apkārtējā vidē saskaras ar objektu, kurš ir saistīts ar konkrēto notikumu, bet mērķtiecīgi par tiem pastāstīt bērns nespēj. Jāievēro, ja arī bērns spēs atcerēties notikumu, savas valodas attīstības dēļ viņš var nespēt par to pastāstīt. Drīzāk piedzīvotais notikums atspoguļosies bērna uzvedībā.

Jaundzimušo bērnu emocijas aprobežojas tikai ar interesi un distresu, bet jau pietiekami ātri bērniem parādās tādas emocijas kā skumjas, dusmas, nepatika un apmierinātība. Bērniem mijiedarbībā ar apkārtējiem ir tendence atdarināt apkārtējo izturēšanās veidus.^[107]

Pievērsiet uzmanību!

- Bērni šajā vecumā izprot daudzu vārdu nozīmes, taču ne vienmēr tās lieto.
- Bērni var izteikties gramatiski neprecīzi, t. i., lietot vārdus nesaskaņotos locījumos un valodas normām neatbilstošā secībā.
- Šī vecumposma beigās bērni spēj labāk atcerēties emocionāli spilgtus notikumus, īpaši, ja apkārtējā vidē saskaras ar objektu, kas ir saistīts ar konkrēto notikumu.
- Iespējams, bērns atcerēsies konkrēto notikumu, taču savas valodas attīstības dēļ nespēs par to pastāstīt.
- Bērna uzvedība par bērna piedzīvoto liecina vairāk nekā bērna pateiktais.
- Jaundzimušo bērnu emocijas aprobežojas tikai ar interesi un distresu, bet jau pietiekami agri bērniem parādās tādas emocijas kā skumjas, dusmas, nepatika un apmierinātība.

Bērni līdz 3 gadu vecumam kā noziedzīgā nodarījumā cietušie

Šajā vecumposmā bērni lielākoties uzturas kopā ar saviem vecākiem vai citiem tuviniekiem, izņemot gadījumus, ja bērns apmeklē bērnudārzu vai viņu pieskata auklīte. Komunikācija ar citiem cilvēkiem šī vecuma bērniem ir ierobežota. Ņemot vērā šos apstākļus, bērni šajā vecumā lielākoties tiek pakļauti vardarbībai no vecāku, tuvinieku vai citu aprūpes personu puses. Ja pret šāda vecuma bērnu tiek veikta vardarbība, tad pastāv liela iespēja, ka tiesībsargājošās iestādes par to uzzinās novēloti.

Kopumā, raksturojot šo vecumposmu, jāsecina, ka policijas darbinieku komunikācija ar šī vecuma bērniem, lai noskaidrotu noziedzīgā nodarījuma apstākļus, praktiski ir neiespējama bērnu kognitīvās attīstības un valodas attīstības īpatnību dēļ. Lielākoties par bērna pieredzēto liecina viņa uzvedība, kā arī viņa veselības stāvoklis. Lai saprastu, ko bērns ir pieredzējis, policijas darbiniekam ir nepieciešama speciālistu palīdzība. Piemēram, mediķi varēs noteikt, kādus ievainojumus bērns ir guvis, savukārt psihologs varēs noteikt, vai bērns ir piedzīvojis emocionāli traumatisku notikumu un kā tas ir ietekmējis bērna psiholoģisko veselību. Savukārt konkrētu stāstījumu par noziedzīga nodarījuma apstākļiem no bērna, visticamāk, policijas darbiniekam iegūt nebūs iespējams. Tādēļ policijas darbiniekiem nepieciešamā informācija par iespējamo noziedzīgo nodarījumu jāiegūst pastarpināti, piemēram, aptaujājot apkārtējos. Turklāt policijas darbiniekiem šajos vardarbības gadījumos jāsadarbojas ar bāriņtiesu un pašvaldības sociālo dienestu.

Gadījumos, kad policijas darbinieki komunicē ar šī vecumposma bērniem, viņiem īpaša uzmanība ir jāpievērš bērna fiziskajam un psihoemocionālajam stāvoklim, kā arī jānovērtē bērna uzvedība. Ja ir aizdomas par bērna drošības apdraudējumu, bērns ir nekavējoties jānogādā drošā vidē.

Ieteikumi, kā komunicēt ar noziedzīgā nodarījumā cietušajiem bērniem līdz 3 gadu vecumam

- Sarunu ar bērnu ieteicams veikt policijas darbiniekam, kuram ir speciālas zināšanas bērnu tiesību aizsardzības jomā. Nepieciešamības gadījumā pieaiciniet psihologu.
- Neaizmirstiet informēt vecākus vai citu pilnvarotu personu par to, ka tiks veikta saruna ar bērnu.
- Vecākiem ieteicams piedalīties sarunā ar bērnu, ja tas nav pretrunā ar bērna interesēm.
- Ja vecāku piedalīšanās sarunā ar bērnu ir pretrunā ar bērna interesēm, vecāks paskaidrojuma prasīšanā atsakās piedalīties vai nav sasniedzams, policijas darbinieks pieaicina citu personu, kurai bērns uzticas, vai psihologu.
- Sarunu ar bērnu veido tikai viens policijas darbinieks, nodrošinot to, ka neviens cits sarunā neiejaucas.
- Runājiet ar bērnu drošā vidē.
- Sarunājoties ar bērnu, izmantojiet vienkāršu, bērnam saprotamu valodu.
- Lielu uzmanību veltiet bērna uzvedībai. Novērtējiet, kā bērns reaģē uz konkrētiem pieaugušajiem, kā arī novērtējiet viņa uzvedības reakcijas uz dažādām lietām un vietām.

4.1.2. Pirmsskolas vecuma bērni (no 3 līdz 6–7 gadu vecumam)

Vispārīgais raksturojums

Pirmsskolas vecuma laikā bērnu fiziskā attīstība piedzīvo būtiskas izmaiņas, līdzīgi arī – kognitīvo un valodas prasmju attīstība. Raksturojot bērnu fizisko un motoro attīstību, jānorāda, ka bērni turpina pilnveidot savas kustību prasmes. Lielas izmaiņas ir lielās motorikas darbībā, savukārt sīkās motorikas attīstība notiek lēnāk. Sasniedzot sešu gadu vecumu, bērni pakāpeniski sāk mācīties rakstīt un lasīt. Lai arī šī vecuma bērnu fiziskā veiklība pieaug, viņiem ir grūtības veikt uzdevumus, kuros nepieciešamas ļoti precīzas darbības.

Raksturojot bērnu kognitīvo attīstību, viens no svarīgākajiem tās aspektiem ir spēja atcerēties. Pirmsskolas vecuma bērniem ir daudz labāk attīstītas informācijas atpazīšanas⁹ spējas salīdzinājumā ar informācijas reproducēšanas¹⁰ spējām. Tas nozīmē, ka bērniem ir vieglāk atsaukt atmiņā informāciju, ja viņi redz konkrētu atpazīstamības veicinātāju. Piemēram, ja bērns ir cietis ceļu satiksmes negadījumā, ir iespēja, ka bērns vieglāk atcerēsies ar negadījumu saistītos apstākļus notikuma vietā, nekā sniedzot liecības policijas iecirknī, jo bērnam vieglāk ir reproducēt to informāciju, kuru viņš ir pats piedzīvojis, nevis novērojis no malas. Turklāt ar nosacījumu, ka šī informācija ir spilgta.

6–7 gadu vecumā bērnu atmiņas procesu darbība pamazām pāriet no netišās uz tīšo iegaumēšanu un tīšo reproducēšanu. Grūtības, ko izjūt bērni, reproducējot informāciju, parasti ir saistītas ar viņu nespēju organizēt informāciju un to mērķtiecīgi nostiprināt atmiņā. Bērniem šajā vecumā vēl ir grūtības klasificēt objektus, izprast laiku, secīgumu un telpiskās attiecības.

Raksturojot bērnu valodas attīstību, jānorāda, ka visa šī vecumposma laikā bērnu vārdu krājums strauji pieaug, bērni sāk izmantot jau daudz sarežģītākas gramatiskās konstrukcijas un biežāk izmanto valodu kā līdzekli sociālo attiecību veidošanā. Bērni lieto vārdus, kuru nozīmi var saprast tikai noteiktā kontekstā, piemēram, „tas”. Citi vārdi izsaka attiecības pret kādu objektu, piemēram, „mīkstāks”, „zemāks”. Reizēm bērni grib izteikt kādu domu, bet nezina īsto vārdu vai arī nevar to atcerēties. Darbības vārdu vietā bērni var lietot lietvārdu, piemēram, „Mamma ar adatu to”, nevis „Mamma piešuj to”. Grūtības var sagādāt arī

⁹ Atpazīšana – spēja pareizi identificēt agrāk uztvertus objektus, kad tie parādās atkārtoti.^[107]

¹⁰ Reproducēšana – spēja atsaukt atmiņā informāciju par objektiem, kas konkrētā brīdī nav novērojami.^[107]

pareizs vietniekvārdu lietojums, piemēram, bērns var teikt: „Mums vajag gulēt”.

Šajā vecumposmā bērnu attīstība galvenokārt notiek ar rotaļām un lomu spēlēm, kas ir realitātes atspoguļojums. Šajā vecumposmā attīstās arī bērnu dzimumidentitāte un bērni sāk uzvesties atbilstoši savai dzimuma lomai. Bērniem augot, parādās arī jaunas emocijas, piemēram, bailes un trauksme. Iepriekšējā vecumposmā bērni, atrodoties publiskās vietās, varēja savas dusmas izpaust uzvedībā (piemēram, kožot, sitot), taču šajā vecumposmā bērni tās mācās izteikt sociāli vēlamā veidā, kas veicina viņu pozitīvu psihosociālo attīstību.^[107]

Pievērsiet uzmanību!

- Šī vecumposma beigās bērni pakāpeniski sāk mācīties rakstīt un lasīt.
- Bērniem ir daudz labāk attīstīta informācijas atpazīšanas spēja salīdzinājumā ar informācijas reproducēšanas spēju.
- Viegļāk bērniem ir reproducēt informāciju, kuru viņi paši ir piedzīvojuši un kas ir bijusi emocionāli spilgta.
- Bērniem šajā vecumā ir grūti klasificēt objektus, izprast laiku, secīgumu un telpiskās attiecības.
- Bērnu vārdu krājums strauji pieaug, un viņi sāk izmantot daudz sarežģītākas gramatiskās konstrukcijas.
- Bērniem augot, parādās arī jaunas emocijas, piemēram, bailes un trauksme.

Pirmsskolas vecuma bērni kā noziedzīgā nodarījumā cietušie

Šajā vecumā bērni lielākoties tiek pakļauti dažāda veida vardarbībai: vecāku nolaidībai, emocionālai, fiziskai, kā arī seksuālai vardarbībai. Bērni šajā vecumā nevar sevi aizstāvēt un arī aizbēgt no iespējamā pāridarītāja. Lielākoties vardarbību pret bērniem veic tieši paši tuvākie cilvēki vai cilvēki, kuriem bērns ir uzticēts. Bērni, piedzīvojot pret sevi vērstu noziedzīgu nodarījumu, var vainot sevi un izjust milzīgu kaunu, tādēļ par notikušo var nevienam tā arī neizstāstīt vai izstāstīt tikai savai uzticības personai. Svarīgi, lai šī uzticības persona bērna stāstījumu uztvertu nopietni un atbilstoši arī reaģētu.

Raksturīgs, ka bērni šajā vecumā par noziedzīgu nodarījumu izstāsta tikai vienu reizi un atkārtoti par notikušo stāstīt var nevēlēties. Tādēļ pirmā saruna ar bērnu par iespējamā noziedzīgā nodarījuma apstākļiem ir ļoti nozīmīga, jo tā var būt arī pēdējā.

Svarīgi atcerēties, ka bērnu atmiņas procesu darbība ir ļoti elastīga. Lai arī bērni atceras emocionāli spilgtus notikumus, organizēt savu stāstījumu bērniem ir grūti. Bērnu uzmanība ir nenoturīga, tādēļ bērni iztaujāšanas laikā var ātri nogurt, turklāt saruna par noziedzīga nodarījuma apstākļiem bērniem ir nepatīkama, tādēļ tiek novērots, ka bērni dažādi izvairās runāt par sev emocionāli nepatīkamu tēmu. Lai iedrošinātu un veicinātu bērnu stāstīt par noziedzīga nodarījuma apstākļiem, ieteicams saprāta robežās izmantot dažādus palīgglīdzekļus, piemēram, lūgt bērnam uzzīmēt ģimeni, dzīvokļa izkārtojumu. Šādā veidā policijas darbinieks var izmantot zīmējumu, lai rosinātu sarunu par notikušo, savukārt bērnam tas ļauj labāk reproducēt notikušo.

Šajā vecumā bērni ir apguvuši diezgan plašu vārdu krājumu, taču viņu izpratne par pasauli un vārdu nozīmi vēl nav pilnīga. Pirmsskolas vecuma bērniem stāstījumā par piedzīvotu notikumu ir tikai galvenie fakti, tie ir vāji organizēti, un tas, ko bērns stāsta, ir lielā mērā atkarīgs no sarunas kontakta un uzdotajiem jautājumiem, līdz ar to šajā vecumā bērni ir viegli iespaidojami¹¹, ja tiek uzdoti nekorekti jautājumi. Policijas darbinieka korekti uzdotie jautājumi palīdz bērnam organizēt savu stāstījumu un dod iespēju iegūt vairāk informācijas. Svarīgi saprast, ka jaunākiem šī vecumposma bērniem izpratne par laiku, izmēru, skaitu u. tml. vairāk ir saistīta ar konkrētām situācijām viņu dzīvē, piemēram, bērns nebūs spējīgs liecināt par to, kurā datumā un cikos notika iespējamais noziedzīgais notikums, bet viņš būs spējīgs pastāstīt, ka tas notika drīz pēc mammas dzimšanas dienas.^[108]

Ieteikumi, kā komunicēt ar noziedzīgā nodarījumā cietušajiem pirmsskolas vecuma bērniem

- Izvērtējiet, vai sarunai ir piemērots laiks. Ja laiks nav piemērots (piemēram, gulēšanas laiks), atlieciet sarunu. Tomēr atcerieties, ka saruna ar bērnu par noziedzīga nodarījuma apstākļiem ir jāveic pēc iespējas ātrāk pēc nodarījuma.
- Nodrošīniet bērnam izpratni, ka viņš nav izdarījis neko sliktu un ka viņš nav vainojams notikušajā, – notikušajā, ir vainojams varmāka.
- Ieteicams, lai sarunu ar bērnu veic policijas darbinieks, kuram ir speciālas zināšanas bērnu tiesību aizsardzības jomā. Nepieciešamības gadījumā pieaiciniet psihologu.

¹¹ Iespaidojamība tiek definēta kā pakāpe, kādā cilvēki ir gatavi akceptēt iztaujāšanas laikā tuvā sociālajā interakcijā iegūtu informāciju, kas pēc tam ietekmē uzvedību un atbildes.^[109]

- Neaizmirstiet informēt vecākus vai citu pilnvarotu personu par to, ka tiks veikta saruna ar bērnu.
- Vecākiem ieteicams piedalīties sarunā ar bērnu, ja tas nav pretrunā ar bērna interesēm.
- Ja vecāku piedalīšanās sarunā ar bērnu ir pretrunā ar bērna interesēm, vecāks paskaidrojuma prasīšanā atsakās piedalīties vai nav sasniedzams, policijas darbinieks pieaicina citu personu, kurai bērns uzticas, vai psihologu.
- Sarunu ar bērnu veic tikai viens policijas darbinieks, nodrošinot to, ka neviens cits sarunā neiejaucas.
- Runājiet ar bērnu drošā vidē.
- Sarunājoties ar bērnu, izmantojiet vienkāršu, bērnam saprotamu valodu.
- Lielu uzmanību veltiet bērna uzvedībai. Novērtējiet, kā bērns reaģē uz konkrētiem pieaugušajiem, kā arī novērtējiet viņa uzvedības reakcijas pret dažādām lietām un vietām.
- Atcerieties, ka bērna uzmanības noturība ir ierobežota un Jūsu saruna ar bērnu var būt īsa.
- Lai ilustrētu Jūsu teikto, sarunā ar bērnu varat izmantot attēlus, grafikus. Varat lūgt bērnam pašam uzzīmēt kādu noteiktu attēlu par Jūs interesējošu tēmu (piemēram, ģimeni, dzīvokļa izkārtojumu).
- Ja bērns lieto sarežģītus vārdus vai terminus, pārliecinieties, ko bērns ar to saprot.

4.1.3. Sākumskolas vecuma bērni (no 6–7 gadiem līdz aptuveni 12 gadiem)

Vispārīgais raksturojums

Šajā vecumposmā notiek straujš fiziskās un motorās attīstības progress. Turpina attīstīties spēks, ātrums, koordinācija un kontrole. Šī vecumposma sākumā bērni jau spēj izpildīt kontrolējamas un mērķtiecīgas kustības.

Kognitīvo procesu darbību raksturo spēja kontrolēt uzmanības, domāšanas un atmiņas procesus, kas parādās apmēram 6 gadu vecumā un jau daudz pilnīgāk izpaužas ap 8 un 10 gadu vecumu. Bērniem pakāpeniski attīstās spēja noturēt uzmanību. Tiek novērota nozīmīga atmiņas attīstība, kuru raksturo bērna spēja atcerēties noteiktu informāciju. Bērnu domāšanu raksturo spēja izdarīt loģiskus spriedumus un noteikt cēloņu un sekū sakarību. Īpaši cēloņu un sekū sakarību viņi ir spējīgi noteikt, ja konkrētais objekts atrodas tieši viņu priekšā un viņi paši var novērot notiekošās izmaiņas. Bērni šajā vecumā pilnveido savu valodu – mutvārdu runu, mācās lasīt un rakstīt. Turpina palielināties arī bērnu vārdu krājums, viņi pārvalda jau daudz sarežģītākas gramatiskās struktūras un daudz precīzāk lieto vārdus.

Zināms, ka bērnu psihosociālo attīstību šajā vecumā veicina pāriešana no ģimenes vides uz skolas vidi, kur viņi veido attiecības ar klasesbiedriem un skolotājiem un viņu pasaule kļūst plašāka. Lai arī skola kļūst par svarīgu socializācijas vietu, ģimene joprojām ir viens no būtiskākajiem socializācijas faktoriem sākumskolas vecumā. Tomēr, bērniem pieaugot, ar katru gadu aizvien lielāka nozīme ir vienaudžu grupai. Vienaudžu grupu veido bērni, kam ir vienotas intereses, mērķi un vienotas uzvedības normas.^[107]

Pievērsiet uzmanību!

- Bērni spēj kontrolēt uzmanības, domāšanas un atmiņas procesus. Šī spēja parādās apmēram 6 gadu vecumā un jau daudz pilnīgāk izpaužas 8 līdz 10 gadu vecumā.
- Bērni šajā vecumā pilnveido savu valodu – mutvārdu runu, mācās lasīt un rakstīt.
- Palielinās bērnu vārda krājums, viņi pārvalda daudz sarežģītākas gramatiskās struktūras un daudz precīzāk lieto vārdus.

- Skola bērniem kļūst par svarīgu socializācijas vietu, taču arī ģimenei joprojām ir nozīmīga loma.
- Bērniem pieaugot, arvien nozīmīgāka kļūst vienaudžu grupa.

Sākumskolas vecuma bērni kā noziedzīgā nodarījumā cietušie

Šajā vecumā iespējamo vainīgo loks, kas veic noziedzīgu nodarījumu pret bērnu, paplašinās. Noziedzīgu nodarījumu pret bērnu var veikt ne tikai tuvinieki, bet arī vienaudži un svešinieki. Tas skaidrojams ar to, ka bērns vairs neuzturas tiešā aprūpētāja tuvumā. Arī noziedzīgu nodarījumu veidi pret bērnu paplašinās. Šajā vecumā bērni cieš ne tikai no vardarbības un vecāku nolaidības, bet arī no zādzībām, laupīšanas, pieaug ceļu satiksmē cietušo bērnu skaits. Būtiski akcentēt, ka bērni tiek pakļauti noziedzīgiem nodarījumiem ne tikai reālajā vidē, bet arī virtuālajā vidē, t. i., internetā. Turklāt latentā noziedzība pret bērniem virtuālajā vidē ir liela, kas izskaidrojams ar bērnu klusēšanu par piedzīvoto, jo viņi izjūt kaunu un vainas izjūtu.

Bērni šajā vecumā spēj pastāstīt par piedzīvoto notikumu. Savukārt bērna sniegtās informācijas kvalitāti lielā mērā nosaka policijas darbinieku sarunas prasmes ar bērnu, kā arī klātesošo cilvēku (piemēram, vecāku) attieksme pret bērnu un viņa stāstījumu. Tas skaidrojams ar to, ka bērni šajā vecumā viegli pakļaujas sociālajam spiedienam.

Bērniem šajā vecumā spēja pašiem organizēt un vadīt atmiņas procesus jau ir attīstīta, taču viņiem nav zināšanu un priekšstatu par to, ko policijas darbinieks no viņiem sagaida. Tāpēc šajā vecumā ir būtiski iepazīstināt bērnu ar sarunas noteikumiem, lai viņš pats varētu organizēt savu stāstījumu un brīvā stāstījumā pats stāstītu par noziedzīga nodarījuma detaļām.^[108] Tā kā bērni šajā vecumā formulē savas domas vienkāršākā formā un īsākos teikumos, arī jautājumi ir jāformulē īsi.

Jāņem arī vērā, ka pat vienkāršākie tiesu sistēmas vārdi (piemēram, pratināšana, prokurors u. c.) bērniem līdz 10 gadu vecumam var nebūt pazīstami, viņi tos var izprast pēc savas saprašanas attiecīgā veidā. Tādēļ policijas darbiniekam ir jārunā ar bērniem, izmantojot vienkāršu, bērniem saprotamu valodu. Sarunā nereti ir jāiegūst informācija par laiku, vietu, garumu, attālumu, skaitu u. tml. Pieaugušie domā par šiem jēdzieniem, lietojot abstraktas mērīšanas sistēmas (minūtes, metrus u. c.). Šos vārdus nepilngadīgie apgūst un lieto jau pirmsskolas vecumā, bet pilnīga izpratne par tiem ir izveidojusies tikai pusaudžu vecumā, kad attīstās abstrakti loģiskā domāšana (apmēram 12 gadu vecumā).^[108] Tādēļ policijas darbiniekam būtu jāpārlicinās, ko bērns saprot ar šiem vārdiem.

Ieteikumi, kā komunicēt ar noziedzīgā nodarījumā cietušajiem sākumskolas vecuma bērniem

- Izvērtējiet, vai sarunai ir piemērots brīdis. Ja laiks nav piemērots (piemēram, gulēšanas laiks), atlieciet sarunu. Tomēr atcerieties, ka saruna ar bērnu par noziedzīga nodarījuma apstākļiem ir jāveic pēc iespējas ātrāk pēc noziedzīga nodarījuma.
- Nodrošiniet bērnam izpratni, ka viņš nav izdarījis neko sliktu un ka viņš nav vainojams notikušajā, bet notikušajā ir vainojams varmāka.
- Ieteicams sarunu ar bērnu veikt policijas darbiniekam, kuram ir speciālas zināšanas bērnu tiesību aizsardzības jomā. Nepieciešamības gadījumā pieaiciniet psihologu.
- Neaizmirstiet informēt vecākus vai citu pilnvarotu personu par to, ka tiks veikta saruna ar bērnu.
- Vecākiem ieteicams piedalīties sarunā ar bērnu, ja tas nav pretrunā ar bērna interesēm.
- Ja vecāku piedalīšanās sarunā ar bērnu ir pretrunā ar bērna interesēm, vecāks paskaidrojuma prasīšanā atsakās piedalīties vai nav sasniedzams, policijas darbinieks pieaicina citu personu, kurai bērns uzticas, vai psihologu.
- Sarunu ar bērnu veic tikai viens policijas darbinieks, nodrošinot to, ka neviens cits sarunā neiejaucas.
- Runājiet ar bērnu drošā vidē.
- Sarunājoties ar bērnu, izmantojiet vienkāršu, bērnam saprotamu valodu.
- Lielu uzmanību veltiet bērna uzvedībai. Novērtējiet, kā bērns reaģē uz konkrētiem pieaugušajiem, kā arī novērtējiet viņa uzvedības reakcijas pret dažādām lietām un vietām.
- Lai ilustrētu Jūsu teikto, sarunā ar bērnu varat izmantot attēlus, grafikus. Varat lūgt bērnam pašam uzzīmēt kādu noteiktu attēlu par Jūs interesējošu tēmu (piemēram, ģimeni, dzīvokļa izkārtojumu).
- Ja bērns lieto sarežģītus vārdus vai terminus, pārlicinieties, ko bērns ar to saprot.

4.1.4. Pusaudžu vecums (no 12 līdz 18 gadiem)

Vispārīgais raksturojums

Šajā vecumā pusaudži sasniedz fizisko briedumu un dzimumbriedumu. Kognitīvo procesu izmaiņas sasniedz pieauguša cilvēka kognitīvo attīstību. Lielākās izmaiņas skar tieši domāšanas procesu attīstību, kura sasniedz abstraktās domāšanas līmeni, tāpēc pusaudžim paplašinās sociālo situāciju izpratne, iztēles robežas un spriešanas diapazons. Pusaudži spēj veikt analīzi, risinot loģiskus uzdevumus kā ar konkrētu, tā abstraktu saturu: viņi var sistemātiski apdomāt visas iespējas, veidot nākotnes plānus vai atcerēties pagātņi. Pusaudžu domāšana salīdzinoši ir daudz plašāka un sarežģītāka.

Raksturojot pusaudžu psihosociālo attīstību, jāteic, ka šajā vecumposmā pusaudžiem jātiek galā ar tādiem uzdevumiem kā identitātes izveidošana un noteiktas neatkarības iegūšana no vecākiem. Lai tiktu galā ar šiem uzdevumiem, pusaudžiem var tikt novērotas biežas garastāvokļa maiņas, emociju un konfliktu uzplaisnījumi, bet ne vienmēr. Pusaudžu identitātes veidošanos ietekmē referentā grupa¹² un kāds cilvēks (tuvs draugs, iemīļotais skolotājs, vecākais brālis vai māsa, tā var būt arī kāda slavenība), kas kļūst par viņa autoritāti. Daudzus priekšstatus par piemērotām lomām un vērtībām pusaudži iegūst tieši no referentās grupas, ar kuru tie sevi salīdzina un pieņem vai noraida tās vērtības.^[107]

Pievērsiet uzmanību!

- Pusaudži sasniedz fizisko briedumu un dzimumbriedumu.
- Pusaudžu kognitīvo procesu izmaiņas sasniedz pieauguša cilvēka kognitīvo attīstību.
- Pusaudžiem var tikt novērotas biežas garastāvokļa maiņas, emociju un konfliktu uzplaisnījumi, bet ne vienmēr.
- Pusaudžu identitātes veidošanos ietekmē referentā grupa un viņa autoritāte.

¹² Referentā grupa ir jebkurš cilvēks, kura viedokli pusaudzis augstu vērtē.^[107]

Pusaudži kā noziedzīgā nodarījumā cietušie

Pusaudžu vecumā kognitīvā attīstība ir līdzīga kā pieaugušajiem. Aktuāli kļūst emocionālas dabas jautājumi – kā nodibināt kontaktu, kā motivēt stāstīt par noziedzīga nodarījuma apstākļiem.^[108]

Pusaudži var kļūt par dažādos noziedzīgos nodarījumos cietušajiem. Taču jāņem vērā: ja pusaudži cieš no emocionālas, fiziskas vai seksuālas vardarbības, viņi par piedzīvoto nevēlas stāstīt. Īpaši pusaudži noklusē, ja pret viņiem ir vēsta seksuāla vardarbība. Pusaudži par notikušo nestāsta, jo piedzīvo milzīgu kaunu un notikušajā vaino sevi. Pusaudži uzskata: ja arī pastāstīs par pret sevi vērstu vardarbību, nekas jau viņu dzīvē nemainīsies. Tādēļ daudz lielāka ir iespēja, ka pusaudži seksuālās vardarbības pieredzi noliegs, nevis vardarbības faktu izdomās. Tādēļ policijas darbiniekiem ir jābūt ļoti atbalstošiem, lai pusaudzis uzticētos un spētu pastāstīt par piedzīvoto vardarbību.

Sarunājoties ar pusaudzi, noskaidrojiet, vai viņš vēlas, lai vecāks (vai cita pilnvarota persona) piedalās sarunā. Bieži pusaudzis nevēlas par notikušo stāstīt vecākiem. Būtu svarīgi noskaidrot, kāds ir iemesls, kāpēc pusaudzis nevēlas stāstīt par notikušo vecāku klātbūtnē. Tomēr atcerieties, lai arī vecāki nepiedalās sarunā ar bērnu, viņiem ir tiesības zināt, kas ar bērnu ir noticis, izņemot gadījumus, ja vecāku darbība ir pretrunā ar bērna interesēm.

Ieteikumi, kā komunicēt ar noziedzīgā nodarījumā cietušajiem pusaudžiem

- Atcerieties, ka pusaudzis lielākoties nevēlas atklāt notikuma, kurā viņš ir cietis, apstākļus.
- Dodiet pusaudzim laiku, lai izveidotu labas un uzticības pilnas attiecības.
- Nerunājiet ar pusaudzi par noziedzīga nodarījuma apstākļiem citu vienaudžu klātbūtnē.
- Esiet atvērts un ieinteresēts sarunai, apliecinot, ka ticat tam, ko pusaudzis stāsta.
- Izvērtējiet, vai sarunai ir piemērots brīdis. Ja sarunai laiks nav piemērots, atlieciet sarunu.
- Nodrošiniet pusaudzim izpratni, ka viņš nav vainojams notikušajā, bet notikušajā ir vainojams varmāka.
- Sarunu ar pusaudzi ieteicams veikt policijas darbiniekam, kuram ir speciālas zināšanas bērnu tiesību aizsardzības jomā. Nepieciešamības gadījumā pieaiciniet psihologu.

- Neaizmirstiet informēt vecākus vai citu pilnvarotu personu par to, ka ar pusaudzi tiks veikta saruna.
- Vecākiem ir ieteicams piedalīties sarunā ar pusaudzi, izņemot gadījumus, kad tas ir pretrunā ar viņa interesēm vai viņš norāda, ka par notikušo nevēlas runāt vecāku klātbūtnē.
- Ja vecāku piedalīšanās sarunā ar pusaudzi ir pretrunā ar bērna interesēm, vecāki paskaidrojuma prasīšanā atsakās piedalīties vai nav sasniedzami, policijas darbinieks pieaicina citu personu, kurai bērns uzticas, vai psihologu.
- Sarunu ar pusaudzi veic tikai viens policijas darbinieks, nodrošinot to, ka neviens cits sarunā neiejaucas.
- Runājiet ar pusaudzi drošā vidē.

4.2. Veci cilvēki

V

ispārīgais raksturojums

Novecošana ir visaptverošs un neizbēgams process, kam pakļauts viss cilvēka organisms. Cilvēku novecošanu raksturo vecums, sākot ar 65 gadiem. Cilvēki, kas tikko sasnieguši 65 gadu vecumu, būtiski atšķiras no cilvēkiem, kuri jau ir krietni pāri šim vecumam. Novecošana notiek pakāpeniski, tādēļ, pieaugot gadu skaitam, veciem cilvēkiem tiek novērotas vairākas būtiskas izmaiņas, kas skar kā cilvēka kognitīvo, tā fizisko sfēru.

Galvenokārt šīs izmaiņas skar cilvēka fizisko sfēru, kuru raksturo veca cilvēka ārējais izskats, viņa iekšējo orgānu un sajūtu orgānu darbība, kā arī kauli un to kustīgums. Sajūtu orgānu novecošanu raksturo to pakāpeniska pavājināšanās. Daudzi cilvēki atklāj, ka viņiem nepieciešams ilgāks laiks nekā agrāk, lai iegūtu informāciju no apkārtējās pasaules. Vecu cilvēku vidū ļoti izplatīta parādība ir dzirdes pasliktināšanās, īpaši vīriešiem. Dzirdes pavājināšanās apgrūtina dzīvi gandrīz trešdaļai vecu cilvēku. Daži cilvēki ar dzirdes pavājināšanos var izskatīties neuzmanīgi vai tādi, kas slikti saprot, bet patiesībā viņi vienkārši nevar sadzirdēt, ko viņiem saka. Citi veci cilvēki dzirdes spēju pavājināšanās dēļ kļūst noslēgti vai aizdomīgi. Redzes pasliktināšanās ir vēl viens process, kas raksturīgs veciem cilvēkiem. Veciem cilvēkiem var būt grūtības saredzēt un atšķirt sīkas detaļas. Redzes asuma samazināšanās dēļ veciem cilvēkiem ir apgrūtināti vai pat neiespējami lasīt sīku druku, atšķirt pakāpienus uz kāpnēm u. c. detaļas.

Ne mazāk būtisku izmaiņu notiek cilvēka kognitīvajā sfērā. Veciem cilvēkiem samazinās kognitīvo procesu ātrums. Veci cilvēki uztver un saglabā atmiņā mazāk informācijas nekā jauni cilvēki. Iespējams, iemesls ir sajūtu orgānu pavājināšanās – dzirdes un redzes pasliktināšanās. Veciem cilvēkiem palēninās reakcijas ātrums, samazinās informācijas apstrādes ātrums (domāšanas ātrums).^[107]

Novecošana neizbēgami ietekmē arī vecu cilvēku psihosociālo sfēru. Novējot kļūst grūtāk pielāgoties apkārtējai videi. Lai tiktu galā ar sadzīves lietām un situācijām, iespējams, var būt nepieciešams, piemēram, tuvinieku atbalsts. Vecumdienās notiek izmaiņas arī cilvēku sociālajā vidē. Vairumam vecu cilvēku samazinās ienākumi. Ar gadiem veciem cilvēkiem pamazām nomirst draugi un tuvinieki, tiek zaudēts arī partneris. Šādas izmaiņas būtiski ietekmē arī vecu cilvēku emocionālo stāvokli. Viņi var justies vientuļi, pamesti un nesaprasti.

Pievērsiet uzmanību!

- Cilvēku novecošanu raksturo vecums, sākot ar 65 gadiem.
- Veciem cilvēkiem noris izmaiņas viņu fiziskajā veselībā: mainās ārējais izskats, viņu iekšējo orgānu un sajūtu orgānu darbība, kā arī kauli un to kustīgums.
- Sajūtu orgānu novecošanu raksturo to pakāpeniska pavājināšanās, tādēļ veciem cilvēkiem nepieciešams ilgāks laiks nekā agrāk, lai iegūtu informāciju no apkārtējās pasaules.
- Ļoti izplatīta parādība vecu cilvēku vidū ir dzirdes un redzes pasliktināšanās.
- Veciem cilvēkiem samazinās kognitīvo procesu ātrums: viņi uztver un saglabā atmiņā mazāk informācijas nekā jauni cilvēki; palēninās reakcijas ātrums; samazinās informācijas apstrādes ātrums.
- Veci cilvēki var justies vientuļi, pamesti un nesaprasti.

Veci cilvēki kā noziedzīgā nodarījumā cietušie

Kad veci cilvēki kļūst par noziedzīgā nodarījumā cietušajiem, tas var ietekmēt viņu fizisko, psiholoģisko un finansiālo stāvokli vairāk, nekā tas raksturīgs citām vecuma grupām. Piemēram, ja cietušie, kas ir 65 gadus veci vai vecāki, noziedzīgā nodarījumā ir guvuši fizisku savainojumu, iegūtā trauma var būt nopietnāka un sekas smagākas nekā citas vecuma grupas cietušajam. Veci cilvēki tā arī nekad pilnībā var neatgūties no noziedzīgā nodarījumā radītajām traumām. Turklāt traumas izraisītās sekas var pasliktināt cietušā finansiālo stāvokli. Daudzi veci cilvēki dzīvo ar ierobežotiem ienākumiem, tāpēc noziedzīga nodarījuma radītās sekas (piemēram, naudas zudums zagšanas vai laupīšanas rezultātā, fiziskā un psiholoģiskā trauma, kuras ārstēšanai ir nepieciešami papildu ienākumi utt.) finansiālu apsvērumu dēļ nevar mazināt.

Tādēļ ir saprotams, kāpēc veci cilvēki bieži baidās no iespējamām noziedzīgiem nodarījumiem. Šīs bailes sasaucas ar citiem jautājumiem, ar kuriem veci cilvēki saskaras pēc noziedzīga nodarījuma. Viņi var šaubīties par tiesībsargājošo institūciju spējām nodrošināt viņu vajadzības un uztraukties, ko padomās par viņiem. Veci cilvēki var uztraukties, ka ģimenes locekļi, uzzinot, ka viņi cietuši noziedzīgā nodarījumā, domās, ka viņi vairs nevar pastāvēt paši par sevi un „viņu vieta ir pensionātā”. Tāpat veci cilvēki var justies vainīgi, ka kļuvuši par cietušo noziedzīgā nodarījumā. Viņiem var būt bailes tikt ar noziedzīgā nodarījuma veicēju, kurš var būt arī tuvinieks vai paziņa. Veci cilvēki var būt arī noraidīti par savu labklājību, viņiem ir kauns par radušos situāciju, bailes no sekām, ja tiks ziņots par tuvinieku vai paziņu, kurš ir noziedzīgā nodarījuma veicējs. Policijas darbinieks sarunas laikā ar vecu cilvēku var mazināt izraisītās bailes, kaunu, samazināt trauksmi un atjaunot cietušā ticību sev.

Nepieņemiet, ka veciem cilvēkiem vienmēr ir kādi traucējumi. Daudzi veci cilvēki ir veselīgi un aktīvi, un viņiem nav nekādu fizisku ierobežojumu un kognitīvu traucējumu, kas prasītu no Jums īpašu piemērošanos. Ja rodas aizdomas, ka cietušajam vecajam cilvēkam ir kādi fiziski ierobežojumi, piemēram, redzes traucējumi, dzirdes traucējumi, izmantojiet ieteikumus, kā komunicēt ar cietušajiem, kam ir attiecīgie traucējumi.^[110]

Ieteikumi, kā komunicēt ar noziedzīgā nodarījumā cietušajiem vecajiem cilvēkiem

- Pievērsiet uzmanību cietušā fiziskajam stāvoklim (piemēram, cietušais ir noguris, nejūtas labi).
- Pievērsiet uzmanību, vai cietušajam nav kādi fiziski ierobežojumi un / vai kognitīvi traucējumi.
- Pajautājiet cietušajam, vai viņš nevēlas, lai Jūs sazinātos ar kādu no ģimenes locekļiem, draugiem vai sociālo aprūpētāju.
- Respektējiet cietušo un iesaistiet viņu lēmumu pieņemšanā, kad saruna notiek viņa klātbūtnē.
- Dodiet laiku, lai cietušais var sadzirdēt un uztvert Jūsu teikto.
- Dodiet cietušajam laiku, lai viņš varētu sakopot savas domas un izteikties.

- Neuzspiediet cietušajam, lai viņš atcerētos notikumus vai notikumu detaļas, drīzāk palūdziet, lai ar Jums sazinās, ja vēlāk ir kaut ko papildus atcerējies.
- Jautājumus uzdodiet pa vienam un sagaidiet atbildi, pirms uzdatat nākamo jautājumu.
- Ja Jums ir grūti saprast cietušo, pajautājiet viņam vēlreiz, ko viņš vēlējās pateikt.
- Atkārtojiet galvenos atslēgvārdus un frāzes. Uzdodiet precizējošos jautājumus, lai pārliecinātos, ka cietušais Jūs saprata.
- Esiet pacietīgi un dodiet cietušajam pārtraukumus sarunas laikā.
- Nodrošiniet labu apgaismojumu, ja cietušajam ir jālasa vai jāraksta.
- Pārliecinieties, vai visi rakstveida materiāli ir pietiekami labi salasāmi.
- Lasot cietušajam priekšā, runājiet lēni un tekstu izrunājiet skaidri.
- Sazinieties ar cietušo vēlreiz, ja tas nevar kontaktēties ar Jums atkārtoti, lai pārliecinātos par viņa drošību.

4.3. Cilvēki ar funkcionāliem traucējumiem

Jebkurš var būt cietušais noziedzīgā nodarījumā, bet cilvēki, ar funkcionāliem traucējumiem ir daudz jūtīgāki pret noziedzīgu nodarījumu nekā cilvēki, kuriem šādu traucējumu nav. Piemēram: cilvēki ar garīgu atpalcību var būt mazāk spējīgi atpazīt un izvairīties no briesmām, savukārt cilvēki ar redzes, dzirdes un kustību traucējumiem var būt mazāk spējīgi aizsargāt un aizstāvēt sevi. Turklāt noziedzīgā nodarījumā cietušajiem ar funkcionāliem traucējumiem var būt apgrūtināti sazināties ar tiesībsargājošajām iestādēm.^[110]

Saskaņā ar Slimību profilakses un kontroles centra 2011. gada datiem ar noteiktām slimībām slimojošo pacientu reģistra uzskaitē ir aptuveni 76 tūkstoši pacientu ar psihiskiem un uzvedības traucējumiem, no tiem visvairāk pacientu ir reģistrēti ar šizofrēniju, šizotipiskiem traucējumiem un murgiem (aptuveni 19 tūkstoši), organiski psihiskiem traucējumiem, ieskaitot simptomātiskos (aptuveni 18 tūkstoši) un garīgo atpalcību (aptuveni 17 tūkstoši). Latvijā nav vienota reģistra, kurā būtu apkopoti dati par personām ar redzes, dzirdes un kustību traucējumiem. Savukārt zināms, ka Latvijā 2011. gadā tika reģistrētas 148 919 personas ar invaliditāti¹³, starp kurām ir arī daļa cilvēku ar redzes, dzirdes un kustību traucējumiem.

Viens no iemesliem, kāpēc cilvēki ar funkcionāliem traucējumiem biežāk kļūst par cietušajiem noziedzīgā nodarījumā, ir tas, ka varmākas izvēlas tieši šo neaizsargātāko sabiedrības daļu, pieņemot, ka cietušais nespēs aizstāvēt sevi un nespēs paziņot par noziedzīgu nodarījumu tiesībsargājošām iestādēm. Tādēļ cilvēki ar funkcionāliem traucējumiem nereti kļūst par cietušajiem atkārtoti, turklāt no viena un tā paša varmākas, kas var būt cietušajam tuvu esoša persona. Komunicējot ar cietušajiem, kuriem ir speciālās vajadzības, policijas darbiniekiem ir jāpārzina, kā šīs vajadzības nodrošināt, lai veidotu efektīvu komunikāciju.

¹³ Invaliditāte ir ilgstošs vai nepārejošs ļoti smagas, smagas vai mērenas pakāpes funkcionēšanas ierobežojums, kas ietekmē personas garīgās vai fiziskās spējas, darbības, pašaprūpi un iekļaušanos sabiedrībā.^[111]

Ieteikumi, kā komunicēt ar noziedzīgā nodarījumā cietušajiem, kuriem ir funkcionāli traucējumi

- Izvairieties no dažādiem stereotipiem, kas pastāv par cilvēkiem ar funkcionāliem traucējumiem. Negatīvai attieksmei var būt liela nozīme, veidojot kontaktu ar cietušajiem, kam ir funkcionāli traucējumi.
- Izvairieties no cietušo šķirošanas vai nosaukšanas atkarībā no funkcionālā traucējuma veida. Tā vietā lietojiet izteikumus, kas akcentē personu, nevis traucējumu. Piemēram, sacīt, ka „vīrietim ir šizofrēnija”, ir daudz piemērotāk nekā „vīrietis ir šizofrēniķis”. Citiem vārdiem sakot, cietušajam ir tāds stāvoklis, kuram ir nepieciešamas speciālas vajadzības, nevis viņš tāds ir.
- Lietojiet apzīmējumus „cilvēks ar speciālām vajadzībām”, „cilvēks ar funkcionāliem traucējumiem”, nevis invalīds. Funkcionālie traucējumi nenozīmē apgrūtinājumu. Cilvēkiem, kuri lieto ratiņkrēslu, piemēram, ir speciālas vajadzības, bet kāpnes viņiem nav šķērslis, ja ir pieejama rampa.
- Lai Jūs varētu ar cietušo visefektīvāk komunicēt, pajautājiet cietušajam, kādas ir viņa speciālās vajadzības un kas ir nepieciešams, lai tās nodrošinātu. Lielākā daļa cietušo labāk atbild uz šiem jautājumiem tieši un uzreiz, nekā pacieš Jūsu nemierīgumu vai neērtumu visu iztaujāšanas laiku. Jūsu cieņas pilnie un smalkjūtīgie jautājumi nodrošinās, ka valoda, kuru Jūs lietojat, un apstākļi, kurus Jūs radāt, ir piemēroti, nevis traucējoši.
- Ņemiet vērā, ka kāds no cietušā paziņām vai kāda persona, kura pārzina cietušā speciālās vajadzības, var būt ļoti nozīmīgs cietušajam un viņi var būt ļoti lietderīgi sarunas laikā. Taču atcerieties, ka ģimenes locekļi, sociālie aprūpētāji un pakalpojuma nodrošinātāji paši var būt vainīgie vai var aizstāvēt vainīgos. Tādējādi viņu klātbūtne, baidoties no atriebības, var kavēt cietušo pastāstīt par notikušo.
- Runājiet tieši ar cietušo, pat tad, ja viņu pavada kāda persona. Neradiet iespaidu, ka cilvēki ar funkcionāliem traucējumiem nav spējīgi pieņemt patstāvīgus lēmumus, jo viņi ir spējīgi domāt un lemt.
- Neizrādiet apbrīnu par cietušā spējām vai sasniegumiem, ja tas saistīts ar viņa funkcionāliem traucējumiem.

- Esiet piesardzīgs, izsakoties ar zemtekstiem, kas var būt sāpīgi un aizvainojoši, sarunājoties ar cietušo, piemēram: „Es nevaru noticēt, ka viņi to nodarīja tādām cilvēkam kā Jūs”; „Viņa ir cilvēks ar funkcionāliem traucējumiem, bet viņš viņu vienalga izvaroja”; „Nozagt no neredzīga cilvēka – tas ir zemiski”. Šādas frāzes var sniegt nepareizu informāciju – Jūs uzskatāt, ka cilvēki, kam ir funkcionālie traucējumi, ir „zemāk stāvoši” par cilvēkiem bez speciālām vajadzībām.
- Atcerieties, ka cilvēki ar speciālām vajadzībām izcieš tādu pašu emocionālo traumu un psiholoģisko ievainojumu kā citi noziedzīgos nodarījumos cietušie.^[110]

4.3.1. Cilvēki ar redzes traucējumiem

Vispārīgais raksturojums

Cilvēka redzes stāvoklis var variēt no pilnīgi normālas redzes līdz redzes traucējumiem vai pat aklumam. **Aklums (neredzība)** ir pilnīgs redzes zudums abās acīs. Absolūtais aklums ir tad, kad cilvēks vispār nevar saskatīt gaismu. Savukārt funkcionālais aklums ir tad, kad gaismas uztvere ir saglabāta, bet cilvēks vienalga nespēj orientēties telpā. Termins **redzes traucējumi** nozīmē, ka pastāv noteikts redzes zudums. Dažus redzes traucējumu veidus var koriģēt, izmantojot brilles vai kontaktlēcas. Tomēr jāsaprot, ka redzes traucējumu gadījumā cilvēka redze pilnībā netiek koriģēta ne ar vislabākajām brillēm, ne kontaktlēcām.

Redzes traucējumi var rasties dažādā vecumā, tomēr redzes pasliktināšanās bieži raksturīga gados vecākiem cilvēkiem. Izplatītākie redzes traucējumu cēloņi ir dažādas acu slimības (piemēram, glaukoma¹⁴), organisma vispārējās slimības (piemēram, cukura diabēts, kas izraisa diabētisko retinopātiju¹⁵), kā arī traumas.

Redzes traucējumus cilvēks var iegūt no dzimšanas, vai tie var rasties dzīves laikā. Cilvēks, kurš ir aklis no dzimšanas, jau būs izstrādājis savus adaptēšanās mehānismus, savukārt cilvēks, kuram neredzība radusies nesen, vēl mācīsies tikt galā ar jauno situāciju, tādēļ viņam būs nepieciešams lielāks apkārtējo atbalsts. Daudzi redzes traucējumi veidojas pakāpeniski, savukārt daži rodas pēkšņi.

¹⁴ Glaukoma – paaugstināts acs iekšējais spiediens, kas, bojājot tiklenni un redzes nervu, pāvājina redzi līdz pat aklumam.^[20]

¹⁵ Diabētiskā retinopātija attīstās cukura diabēta vēlīnajā stadijā līdz ar asinsvadu bojājumiem. Retinopātija – jebkura neiekaisīga tiklennes slimība.^[20]

Redzes traucējumi ierobežo cilvēka spēju uztvert informāciju, orientēties apkārtējā vidē un veidot sociālus kontaktus. Atkarībā no traucējuma smaguma pakāpes cilvēkam var būt apgrūtināta vai pat neiespējama informācijas uztveršana, kurā iesaistīta redze. Cilvēkam ar redzes traucējumiem var būt grūtības izprast kopsakarības, jo viņš neredz procesu kopumā, to, no kurienes lietas rodas, kā ar tām rīkoties no sākuma līdz galam. Tā kā cilvēkiem ar redzes traucējumiem redzes uztvere ir apgrūtināta, viņiem ir nepieciešams ilgāks laiks, lai uztvertu un pēc tam arī apstrādātu iegūto informāciju. Informācijas uztvere notiek nepārtraukti, informācijas šķirošanas, atsijāšanas un grupēšanas procesā daudz kas tiek pazaudēts, neapgūts un nepareizi saglabāts atmiņā.^[112]

Cilvēkiem redzes traucējumu dēļ rodas nepieciešamība pēc īpašas viņiem piemērotas apkārtējās vides pieejamības. Lai pārvietotos, viņi vadās pēc skaņas un savas telpas izjūtas, kā arī mēdz piesaistīt asistentus vai izmantot palīg līdzekļus: suni pavadoni vai balto spieķi. Cilvēkiem ar redzes traucējumiem īpašas grūtības var sagādāt pārvietošanās viņiem nepielāgotā telpā. Policijas darbiniekiem īpaši jānovērtē telpā bīstamās vietas (piemēram, sliekšņi, kāpņu pirmais un pēdējais pakāpiens, grīdas segums, paklāji, nekorekti novietoti krēsli) un par tām jāinformē cietušais, precīzi tās norādot. Tāpat jānovērtē, vai ceļā nav bīstami priekšmeti vai asi stūri, kas apdraudētu drošu pārvietošanos. Būtiski ir nodrošināt, lai telpā valdītu klusums. Cilvēkam ar redzes traucējumiem var ļoti traucēt trokšņi, jo dzirde ir viens no galvenajiem informācijas uztveres veidiem.^[112]

Lai nodrošinātu cietušajam pēc iespējas labāku informācijas uztveri, telpai jābūt pietiekami labi apgaismotai. Tas pats attiecas arī uz ieejām telpās, uz kāpnēm, kāpņu laukumiem un gaiteniem. Nepieciešamības gadījumā (piemēram, cietušajam iepazīstoties ar protokolu) jānodrošina dienasgaismas izmantošana.

Cilvēka redzes spējas var mainīties atkarībā no informācijas pieejamības. Cilvēkiem ar redzes traucējumiem ir vieglāk strādāt ar tekstiem, kuru burtu lielums ir palielināts (14 punkti un lielāks), kuros lietotie burti samazina burtu saplūduma efektu un kuros teksts ar fonu veido pietiekamu kontrastu (ieteicams izmantot dzeltenu fonu). Absolūtā akluma gadījumā var izmantot informāciju Braila rakstā vai audio ierakstos (Braila raksts ir starptautiska rakstības sistēma neredzīgiem cilvēkiem).

Policijas darbiniekiem, komunicējot ar cietušajiem, kuri ir neredzīgi vai ar redzes traucējumiem, galvenokārt ir jādomā par vides drošību un pieejamību cietušajiem.

Pievērsiet uzmanību!

- Cilvēku redzes stāvoklis variē no pilnīgi normālas redzes līdz redzes traucējumiem vai pat aklumam.
- Redzes traucējumus vai aklumu var izraisīt dažādas acu slimības, vispārējās organisma slimības, kā arī traumas.
- Dažiem cilvēkiem aklums vai redzes traucējumi ir kopš dzimšanas, savukārt daudziem aklums vai redzes traucējumi ir iegūti dzīves laikā.
- Redzes traucējumi vai aklums var rasties jebkurā vecumā, tomēr biežāk tie ir raksturīgi gados vecākiem cilvēkiem.

Cilvēki ar redzes traucējumiem kā noziedzīgā nodarījumā cietušie

Cilvēki ar redzes traucējumiem, kļūstot par noziedzīgā nodarījumā cietušajiem, var izjust bezpalīdzības izjūtu, jo nodarījuma laikā nav spējuši sevi aizstāvēt. Turklāt cietušā spējas aprakstīt vainīgo personu pēc vizuālām pazīmēm var būt ierobežotas. Tas var radīt bailu izjūtu un drošības apdraudējuma sajūtu, jo vainīgā persona nav zināma. Tādēļ policijas darbiniekam var nākties sniegt cietušajam atbalstu, izmantojot emociju atspoguļošanu un trīsdalīgo izteicienu.

Lai varētu veidot efektīvu komunikāciju ar cietušo, galvenokārt ir jāņem vērā, ka cietušajam ir apgrūtināta vai pat neiespējama redzes uztvere. Pats būtiskākais ir noskaidrot un saprast, kāda ir cietušā redzes traucējuma pakāpe un ar to saistītās speciālās vajadzības. Lai Jūs varētu orientēties, kādas varētu būt cietušā speciālās vajadzības un kas būtu jāņem vērā, komunicējot ar cietušo, varat noskaidrot vairākus jautājumus.

- Kāda ir cietušā redzes traucējumu pakāpe, un kā tā ietekmē viņa redzes spējas? Tas palīdzēs saprast, kādas ir cietušā speciālās vajadzības informācijas uztverē un apkārtējās vides pieejamībā.
- Kādā vecumā cietušajam ir radušies redzes traucējumi? Tas palīdzēs saprast, kāda ir cilvēka iepriekšējā pieredze vizuālās informācijas uztverē. Tāpat tas palīdzēs orientēties, vai cilvēks jau ir izstrādājis savus adaptācijas mehānismus.

- Kādā veidā cietušais vēlas iepazīties ar policijas darbinieka pierakstīto informāciju? Tas palīdzēs saprast, kādā veidā pierakstīt cietušā sniegto informāciju (rok rakstā vai datorrakstā) un kā cietušajam būs vieglāk iepazīties ar pierakstīto informāciju (piemēram, nolasot pierakstīto informāciju skaļi; cietušajam pašam iepazīstoties ar pierakstīto informāciju).^[110]

Pamatojoties uz iegūto informāciju par cietušā vajadzībām, Jūs varēsiet nodrošināt cietušā vajadzībām atbilstošu komunikāciju, t. i., nodrošināt atbilstošu informācijas uztveres veidu un telpas pieejamību.

Pirms sākat cietušajam palīdzēt, pajautājiet, vai Jūsu palīdzība ir vajadzīga. Neuzstājiet, ja atbilde ir nē. Ja atbilde ir pozitīva, noskaidrojiet, kā Jūs vislabāk varat palīdzēt, un sekojiet norādījumiem. Atcerieties, ka cietušajam ar redzes traucējumiem būs nepieciešams ilgāks laiks, lai iepazītos ar fiksēto informāciju.

Ieteikumi, kā komunicēt ar noziedzīgā nodarījumā cietušajiem, kuriem ir redzes traucējumi

- Iepazīstiniet cietušo ar sevi kā Valsts policijas pārstāvi un iepazīstiniet cietušo ar citiem klātesošajiem cilvēkiem.
- Ja cietušais ir viens, palīdziet viņam pārliecināties par Jūsu identitāti.
- Ja cietušais atrodas nepazīstamā vidē, pastāstiet, kur atrodas krēsls vai cita sēdvietā, un palīdziet cietušajam apsēsties, uzliekot viņa roku (pēc atļaujas saņemšanas) uz krēsla atzveltnes vai roktura.
- Nostājieties pret cietušo un runājiet tieši ar viņu, izmantojiet normālu balss toni.
- Norādiet, ar kuru personu Jūs runājat, ja sarunā iesaistīti vairāki cilvēki.
- Pastāstiet, par to, kas notiek apkārt. Informējiet, ja Jūs vai kāda cita persona izejat vai ienākat telpā.
- Izvairieties pārtraukt sarunu, neinformējot cietušo, kādēļ Jums nepieciešams klusums, piemēram: „Es tagad pierakstīšu Jūsu sniegto informāciju!”
- Noskaidrojiet, kā cietušais iepazīsies ar pierakstīto informāciju, piemēram, cietušais lasīs pats vai arī lūgs nolasīt pierakstīto informāciju Jums. Informāciju pierakstiet skaidri un saprotami. Informāciju nolasiet skaļi un skaidri.

- Rakstveida informāciju vēlams rakstīt datorrakstā:
 - rakstveida informācijai jālieto burtu izmērs 14 punkti un lielāks;
 - lietojiet vienkāršus un skaidrus burtu stilus, kas mazina saplūduma efektu. Ieteicamie fonti – *Arial*, *Tahoma* u. tml.;
 - lietojiet labu kontrastu starp teksta un fona krāsām. Tekstu ieteicams drukāt uz dzeltena fona;
 - īpašas nepieciešamības gadījumā lietojiet tekstu Braila rakstā.
- Ja cilvēks ar redzes traucējumiem ir kopā ar pavadoni, runājiet ar pašu cilvēku, nevis pavadoni.
- Nekad neizšķīriet cietušo no pavadošā suņa, nepielabiniet vai citādi nenovērsiet pavadošā suņa uzmanību, ja īpašnieks nav devis tam atļauju.
- Ja cietušais vēlas, lai Jūs pavadītu viņu, tad piedāvājiet savu roku tā vietā, lai turētu viņa roku. Ļaujiet cietušajam paņemt Jūsu roku no aizmugures mazliet virs elkoņa un tad ejiet mierīgi.
- Ja cietušais atrodas nepazīstamā vidē, informējiet viņu par apkārtni. Brīdiniet viņu par apkārtņē esošajiem bīstamiem objektiem. Piemēram, pirms iešanas augšup vai lejup pa kāpnēm pilnībā apstājieties un informējiet, uz kuriem tās ved, informējiet par aptuveno pakāpienu daudzumu un margu atrašanās vietu (pusi). Savus brīdinājumus un virzienu norādījumus izsakiet specifiskā veidā, piemēram, „Jūsu priekšā” un „no Jums pa kreisi”, nevis izsakot nenoteiktus norādījumus kā „telpas priekšā” vai „Jums blakus”.
- Pārliecinieties par apkārtējās vides pieejamību un drošību cietušajam. Piemēram, nodrošiniet telpas apgaismojumu pēc iespējas labākā kvalitātē. Novērtējiet, vai telpā nav bīstamu vietu, objektu, priekšmetu vai asu stūru. Ja tādi ir, informējiet par tiem cilvēku ar redzes traucējumiem, precīzi norādot uz bīstamām vietām telpā. Nodrošiniet, lai telpā valdītu klusums vai trokšņi telpā būtu pēc iespējas klusāki.

4.3.2. Cilvēki ar dzirdes traucējumiem

Vispārīgais raksturojums

Dzirdes traucējumus iedala piecās pakāpēs, kuras variē no vieglas vājdzirdības līdz pat pilnīgai nedzirdībai. **Vājdzirdība** ir dzirdes pasliktināšanās, kad cilvēks praktiski neuztver parastā skaļuma runu. Savukārt **nedzirdība** ir dzirdes trūkums vai tāda tās pasliktināšanās, ka dzirdes uztvere kļūst neiespējama. Dzirdes traucējumi var būt iedzimti vai iegūti.

Iedzimtu dzirdes traucējumu cēloņi var būt iekšējās auss attīstības anomālijas embrionālajā periodā, ja māte grūtniecības laikā pārcietusi infekcijas slimības (piemēram, masaliņas, gripu) vai lietojusi dažus toksiskus medikamentus (piemēram, streptomicīnu, hinīnu), sevišķi grūtniecības 2. un 3. mēnesī. Dzirdes traucējumi var tikt arī pārmantoti.

Iegūtu dzirdes traucējumu cēloņi var būt pārmaiņas iekšējā ausī un dzirdes nervā, kas izveidojušās pēc meningīta, vidusauss iekaisuma vai maza bērna vecumā pārciestām infekcijas slimībām (piemēram, gripas, meningīta, masalām, skarlatīnas); progresējoša dzirdes pavājināšanās sakarā ar otosklerozi, akustiskiem trokšņiem (vibrāciju ilgstoša iedarbība) vai galvas traumu; dažu medikamentu radīta intoksikācija (piemēram, streptomicīna), saindēšanās ar ķīmiskām vielām (piemēram, arsēnu, svinu, dzīvsudrabu) un citi cēloņi. Dzirdes pasliktināšanās ir saistīta arī ar vecumu.

Nedzirdības gadījumā diferencēt dzirdes uztveri nav iespējams, bet vājdzirdības gadījumā valodas skaņas var saklausīt un saprast, ja runātājs pastiprina balsi, ja klausītājs tuvojās runātājam vai izmantojot skaņu pastiprinošo ierīci (piemēram, dzirdes aparātu). Ja nedzirdība ir iedzimta vai iegūta agrā bērnībā, cilvēks nevar iemācīties arī runāt (kurlmēmums). Ja dzirde zaudēta vēlāk, jau iegūtās runas iemaņas nezūd, bet valoda kļūst monotona, rodas nepareiza balss modulācija un akcents.

Vājdzirdīgi cilvēki atkarībā no dzirdes zuduma pakāpes spēj izmantot dzirdi, lai uztvertu informāciju. Savukārt nedzirdīgi cilvēki nevar uztvert informāciju ar dzirdes palīdzību, tādēļ tiem jāizmanto cits informācijas un komunikācijas formāts (piemēram, zīmju valoda, rakstu valoda). Daudziem cilvēkiem, kas kopš dzimšanas ir nedzirdīgi, var būt problēmas ar rakstu valodas sapratni, kur tiek izmantotas sarežģītas abstrakcijas, metaforas vai vārdu spēles, līdz ar to informāciju šādiem cilvēkiem vajadzētu pasniegt vieglākā valodā.

Raksturojot kognitīvo procesu norisi, zināms, ka dzirdes traucējumi ierobežo cilvēka spēju uztvert dzirdes informāciju, tādēļ būtiski tiek ietekmēta cilvēka runas un valodas attīstība, līdz ar to arī citu kognitīvo procesu (uztveres, atmiņas, uzmanības, domāšanas) norise. Runa un valoda ir cieši saistīta ar domāšanas procesu norisi. Ja dzirdes traucējumi ir iedzimti vai iegūti agrā bērnībā, tas būtiski kavēs valodas attīstību, līdz ar to ietekmēs arī domāšanas procesu norisi. Ja cilvēks zaudē dzirdi pirms iemācās runāt, viņa spēja iemācīties runāt ir ievērojami samazināta, jo viņam nav bijusi iespēja dzirdēt citus runājam, atdarināt tos un saņemt atgriezenisko saiti. Pat tiem, kuri ir iemācījušies runāt pirms dzirdes zaudēšanas, var būt ļoti grūti saprast cilvēkus runājam. Viņi var nedzirdēt konkrētas skaņas tādas kā „s”, „f” un „t” vai arī var nebūt spējīgi atšķirt nevēlamas skaņas. Cilvēkam ar dzirdes traucējumiem var būt sarežģīti sadzirdēt cilvēku runājam trokšņainā vidē. Lielākā daļa cilvēku, kuri mācās lasīt no lūpām, precīzi var uztvert tikai noteiktu procentu runas skaņu, vērojot mutes formu un sekojot līdzī sarunas kontekstam. Tātad cilvēkam ar dzirdes traucējumiem pastāv liela iespēja, ka visu dzirdes informāciju viņš neuztvers, uztvers daļēji vai nepilnīgi. Līdz ar to cilvēka atmiņā tiks saņemts nepilnīgs informācijas daudzums, tādēļ cilvēks var izdarīt nekorektus secinājumus, jo domāšanas norises procesu laikā tiek apstrādāta nepilnīga informācija. Tādēļ, komunicējot ar cietušo, kuram ir dzirdes traucējumi, ir ieteicams nozīmīgu informāciju precizēt, lai nepieļautu komunikācijas kļūdas.^[113]

Cilvēki ar dzirdes traucējumiem dzirdamības veicināšanai var lietot tehniskos palīg līdzekļus, piemēram, kabatas dzirdes aparātu, iekšauss vai aizauss ierīci vai Baha skaņas procesoru ar implantu. Tā kā dzirdes traucējumi mēdz būt dažādi, dažādi ir arī informācijas uztveres veidi. Vājdzirdības gadījumā skaņas uztverei var tikt izmantotas dažādas skaņu pastiprinošas palīgierīces. Pilnīga dzirdes zuduma gadījumā komunikācijā var lietot spēju lasīt no lūpām, izmantot zīmju valodu. Komunikācijai ar cietušo var piesaistīt arī zīmju valodas tulku. Tātad cilvēki ar dzirdes traucējumiem, lai atvieglotu informācijas uztveri, izmanto dažādus palīg līdzekļus, piemēram, lasa no lūpām, rūpīgi vēro cilvēku neverbālo komunikāciju, izmanto zīmju valodu un lieto tehniskos palīg līdzekļus.

Bez sarežģījumiem komunikācijā ir daži citi dzirdes traucējumu efekti: problēmas noteikt, no kuras puses nāk skaņas; skaņas izkropļojums, kas rada grūtības baudīt mūziku; jūtīgums uz skaļiem trokšņiem; džinkstēšana ausīs (*tinnitus*); reibonis vai līdzsvara zudums; nošķirtības izjūta – jūtas atšķirts un atstāts viens.^[113]

Pievērsiet uzmanību!

- Dzirdes traucējumi var būt iedzimti (piemēram, iekšējās auss attīstības anomālijas embrionālajā periodā) vai iegūti (piemēram, medikamentu radīta intoksikācija).
- Dzirdes traucējumus iedala piecās pakāpēs, kuras variē no vieglas vājdzirdības līdz pat pilnīgai nedzirdībai.
- Dzirdes traucējumi ierobežo cilvēka spēju uztvert dzirdes informāciju, savukārt nedzirdības gadījumā dzirdes informācija netiek uztverta.
- Dzirdes traucējumi būtiski ietekmē cilvēka runas un valodas attīstību.

Cilvēki ar dzirdes traucējumiem kā noziedzīgā nodarījumā cietušie

Cilvēki ar dzirdes traucējumiem vai nedzirdību, kļūstot par cietušajiem, var izjust bezpalīdzības izjūtu, jo noziedzīga nodarījuma laikā nav spējuši sevi aizstāvēt vai nav pamanījuši noziedznieku (piemēram, zādzība no dzīvokļa, cietušajam atrodoties mājās). Šādas situācijas var radīt bailu izjūtu un drošības apdraudējuma sajūtu. Tādēļ policijas darbiniekam var nākties sniegt cietušajam atbalstu, izmantojot emociju atspoguļošanu un trīsdalīgo izteicienu.

Lai varētu veidot efektīvu komunikāciju ar cietušo, galvenokārt ir jāievēro cietušā grūtības ar dzirdi, t. i., tiek apgrūtināta vai nav iespējama skaņas uztvere. Pats būtiskākais ir noskaidrot, kāda ir cietušā dzirdes traucējuma pakāpe un ar to saistītās speciālās vajadzības. Ļoti būtiski ir arī noskaidrot, kā cietušais vēlas komunicēt ar Jums (piemēram, lasot no lūpām, izmantojot zīmju valodas tulkus). Ja cietušais lieto tehniskos palīg līdzekļus, noskaidrojiet, vai dzirdes aparāta lietošanai ir nepieciešami īpaši apstākļi, kurus Jūs varētu nodrošināt, lai komunikācija būtu pēc iespējas efektīvāka.

Ja cietušais komunicē ar Jums, lasot no lūpām, Jums ir jāievēro daži priekšnoteikumi.

- Jums ir jāatrodas ar seju pret cietušo, savukārt telpai jābūt pietiekami izgaismotai.
- Jums ir jācenšas runāt ne tikai skaidri, bet arī jācenšas izvairīties no mutes aizklāšanas ar plaukstu.
- Lai atvieglotu informācijas uztveres procesu, ieteicams izvēlēties attālumu, lai cietušais Jūs un Jūsu lūpu kustības var saredzēt.
- Visiem runātājiem jābūt labi redzamiem.

Domājot par apkārtējo vidi, Jums ir jānodrošina, lai telpā būtu laba dzirdamība un lai netraucētu trokšņi. Informācijas vizuālai uztveramībai ir ļoti liela nozīme. Tādēļ sarežģītākus vārdus un terminus Jūs varat uzrakstīt arī uz lapas.

Ja Jūs komunicēsiet ar cietušo, kuram ir dzirdes traucējumi, ir jārēķinās ar ilgāku laiku. Cietušajam nepieciešams mazliet ilgāks laiks, lai uztvertu informāciju, tāpat komunikācijas laikā var būt nepieciešama atpūta, jo lasīšana no lūpām cietušajam var būt nogurdinoša.

Ieteikumi, kā komunicēt ar noziedzīgā nodarījumā cietušajiem, kuriem ir dzirdes traucējumi

- Dariet zināmu cietušajam, ka esat viņam blakus, mājot ar roku vai viegli, neizbiedējot viņu, pieskaroties cietušā rokai vai plecam, ja viņš Jūs vēl nav pamanījis.
- Noskaidrojiet, kā cietušais vēlas ar Jums sazināties. Pamatojoties uz cietušā vajadzībām, izmantojiet viņam piemērotākos informācijas formātus, piemēram, rakstu valodu, zīmju valodas tulku.
- Noskaidrojiet, vai cietušais izmanto palīglīdzekļus, piemēram, aizauss dzirdes aparātu, iekšauss dzirdes aparātu, kaula dzirdes implantu – Baha skaņu pastiprinošo sistēmu. Neizdariet pieņēmumus, ka, tā kā cietušais lieto palīglīdzekļus, viņš var pilnībā dzirdēt vai saprast Jūs.
- Atcerieties, ka visiem cietušajiem, kuri ir ar dzirdes traucējumiem, ir laba redzes orientācija.
- Izmantojiet vienkāršu valodu un runājiet pietiekoši skaidri un skaļi. Izvairieties no kliegšanas vai ļoti lēnas runāšanas, lai Jūs labāk varētu saprast.
- Ņemiet vērā, ka ne jau visi cilvēki, kas ir ar dzirdes traucējumiem, var runāt vai lasīt no lūpām. Tai pašā laikā neizdariet pieņēmumus, ka cietušais nav spējīgs runāt vai lietot savu balsi.
- Lietojiet žestus, mīmiku un palīglīdzekļus, lai panāktu labāku komunikāciju. Tā var būt, piemēram, kustība krēsla virzienā, lai piedāvātu cietušajam apsēsties; „mīmiska” dzeršana no glāzes, lai pajautātu, vai cietušais nav izslāpis.
- Iesaistiet cietušo visās sarunās un aprakstiet jebkuru nozīmīgu notikumu apkārtējā vidē. Izskaidrojiet cietušajam, ko tieši Jūs darāt un kas notiek.

- Sagatavojiet cietušajam pieejamu apkārtējo vidi. Piemēram: labi apgaismotu telpu; stāviet ar seju pret cietušo; runājiet ar cietušo, vērsoties uz labāk dzirdošo ausi.
- Komunikācijai ar cietušo izvēlieties vietu, kur nav nekādu traucējumu un fona trokšņu.
- Komunicējot, cietušajam lasot no lūpām, ievērojiet turpmāk minētos padomus:
 - skatieties uz cietušo tā, lai Jūsu acis un mute būtu labi saskatāmi. Esiet uzmanīgs – neaizsedziet savu muti ar rokām vai nerunājiet, kamēr esat aizgriezies no cietušā vai kamēr lasāt piezīmes. Nekošļājiet košļājamo gumiju;
 - stāviet vai sēdiet 1–2 metru attālumā no cietušā labi apgaismotā telpā bez žilbinošām un ēnas veidojošām gaismām;
 - izvairieties no jebkādiem nevajadzīgiem žestiem un ķermeņa kustībām, jo cietušajam, kas lasa no lūpām, ir grūti Jūs saprast kustībā;
 - sāciet runāt tikai tad, kad esat pievērsis cietušā uzmanību un nodibinājis acu kontaktu;
 - veidojiet savus jautājumus, instrukcijas, atbildes un komentārus īsus un skaidrus;
 - runājiet skaidri un mazliet lēnāk nekā parasti, bet ne pārāk lēni, nepārspilējiet vārdu izrunu;
 - runājiet mazliet skaļāk nekā parasti, bet nekliedziet. Dzirdes aparāti skaļus toņus nepārāraida tik labi kā parastos, turklāt kliegšana izkropļo Jūsu lūpu kustības;
 - esiet gatavs atkārtot savu teikto vairākkārt, bet atkārtojot lietojiet atšķirīgus vārdus;
 - lūdziet cietušajam pastāstīt, ko viņš no Jūsu teiktā ir sapratis.
- Komunicējot ar zīmju valodas tulka palīdzību, atcerieties, ka tulks sarunā piedalās tikai, lai nodotu informāciju starp cietušo un Jums, nevis lai izskaidrotu informāciju vai paustu viedokli. Izmantojot zīmju valodas tulku, Jums vajadzētu ievērot vairākus nosacījumus:
 - izvēlieties telpu bez žilbinošām un ēnas veidojošām gaismām, stāviet vai sēdiet cietušā priekšā, tulkam atrodoties Jums blakus tā, lai cietušais varētu redzēt Jūs un tulku;
 - runājiet normālā skaļumā un tempā cietušā virzienā, nevis tulkam. Nekad nejautājiet „Kā viņš jūtas?” vai nesakiet „Pajautājiet viņai, kā viņa jūtas”. Uzdodiet savus jautājumus cietušajam: „Kā Jūs jūtaties?”;
 - ja atbildi nesapratāt, jautājiet cietušajam vēlreiz, nevis tulkam, lai cietušais atkārtotu vai precizētu atbildi.

4.3.3. Cilvēki ar kustību traucējumiem

Vispārīgais raksturojums

Kustību traucējumi ir termins, ko izmanto, lai aprakstītu cilvēkus ar dažādiem kustību un motoro funkciju traucējumiem. Tradicionāli izšķir divu veidu kustību traucējumus, kas ietekmē cilvēka mobilitāti: ortopēdiskie un neiroloģiskie.

Ortopēdiskie traucējumi attiecas uz nepilnībām skeleta sistēmā. Traucējumu cēlonis var būt: iedzimta anomālija (piemēram, *spina bifida*¹⁶), slimības rezultāts (piemēram, muskuļu distrofija¹⁷, artrīts¹⁸) vai traumas, kā arī nelaimes gadījuma (piemēram, amputācija) rezultāts.

Neiroloģiskie traucējumi attiecas uz traucējumiem nervu sistēmā, kas ietekmē spēju pārvietoties, izmantot vai vadīt noteiktu ķermeņa daļu funkcijas. Šādu traucējumu cēlonis var būt: iedzimtas anomālijas (piemēram, bērnu cerebrālā trieka¹⁹), slimības rezultāts (piemēram, poliomiēlīts²⁰) vai nelaimes gadījums (piemēram, muguras smadzeņu traumas, galvas traumas).

Cilvēki ar kustību traucējumiem var piedzīvot ne tikai mobilitātes ierobežojumus, bet arī kognitīvo procesu darbības traucējumus, ko nosaka konkrētā saslimšana (piemēram, bērnu cerebrālā trieka).

Kustību traucējumu diapazons var variēt no ķermeņa apakšējo ekstremitāšu (kāja – pēda, apakšstilbs, augšstilbs) traucējumiem līdz ķermeņa augšdaļas ekstremitāšu (roka, delna, plauksta) traucējumiem, kas var ietvert ierobežotu vai pat nefunkcionējošu ekstremitāšu darbību / kustību. Raksturīgākie kustību traucējumu simptomi ir patoloģiski paaugstināts

¹⁶ *Spina bifida* ir iedzimta attīstības anomālija – nervu caurulītes nepilnīgas attīstības rezultātā cieš muguras smadzeņu un skriemeļu veidošanās. Tādēļ šiem cilvēkiem novēro zināmu paralīzi, kas ietekmē viņu kustību attīstību un pārvietošanās spējas, kā arī mazā iegurņa orgānu darbības traucējumus (zarnu darbības, vēdera izejas un urīnpūšļa kontroli).^[114]

¹⁷ Muskuļu distrofija – pārmantotu muskuļu slimību grupa, kam raksturīga progresējoša muskuļu noārdīšanās, tai radot neatgriezenisku muskulatūras vājumu.^[20]

¹⁸ Artrīts – jebkuras izcelsmes (traumatiskas, infekciozas, alerģiskas u. c.) locītavas iekaisums.^[20]

¹⁹ Bērnu cerebrālā trieka ir sekas dažādas izcelsmes galvas smadzeņu bojājumiem, kas var būt radušies grūtniecības, dzemdību vai jaundzimušā periodā. Bērnu cerebrālās triekas cēlonis bieži ir skābekļa trūkums. Bērnu cerebrālās triekas klīniskās izpausmes var būt divējādas: stīvā (cerebrālās triekas skartie locekļi šķiet stīvi; bieži pievienojas epileptiskas lēkmes un garīgā atpalcība) un šļauganā forma (muskuļi ir kā bez spēka; aizkavējas fiziskā un garīgā attīstība).^[20]

²⁰ Poliomiēlīts (bērnu trieka) – akūta infekcijas slimība, kas bojā CNS un smagos gadījumos izraisa paralīzi. Ar poliomiēlītu slimo galvenokārt bērni, taču var saslimt arī nepotēti pieaugušie.^[20]

muskulatūras tonuss; līdzsvara un koordinācijas traucējumi; patoloģiskas, nemērķtiecīgas, nekontrolētas kustības un pazemināts muskulatūras tonuss. Kustību traucējumi var būt īslaicīgi un pārejoši (piemēram, kāju, roku lūzumi), kā arī pastāvīgi.

Cilvēki ar kustību traucējumiem var izmantot tehniskos palīgīdzekļus (piemēram, protēzes, spieķi, krukļi(-us), staigāšanas rāmi, ratiņkrēslu), lai atvieglotu spēju pārvietoties, aprūpētu sevi un pilnvērtīgi pavadītu brīvo laiku. Tehniskie palīgīdzekļi var būt universāli (tiek lietoti un pielāgoti plašākai sabiedrības daļai, piemēram, pielāgotas tualetes, pacelāji u. c.) un individuāli (pielāgoti indivīda objektīvajām vajadzībām, ņemot vērā invaliditātes veidu, dzimumu, pakāpi, ķermeņa uzbūvi, spēku un dzīvesveidu, piemēram, ortozes, spieķi, krukļi, ratiņkrēslī).

Pievērsiet uzmanību!

- Cilvēkus ar kustību traucējumiem raksturo dažādi kustību un motoro funkciju traucējumi, kas ietekmē cilvēka mobilitāti.
- Tradicionāli izšķir divu veidu kustību traucējumus: ortopēdiskie un neiroloģiskie.
- Kustību traucējumu diapazons var variēt no ķermeņa apakšējo ekstremitāšu traucējumiem līdz ķermeņa augšdaļas ekstremitāšu traucējumiem, kas var ietvert ierobežotu vai pat nefunkcionējošu ekstremitāšu darbību / kustību.
- Kustību traucējumi var būt īslaicīgi un pārejoši (piemēram: kāju, roku lūzumi), kā arī pastāvīgi.
- Cilvēki ar kustību traucējumiem var piedzīvot ne tikai mobilitātes ierobežojumus, bet arī kognitīvo procesu darbības traucējumus, ko nosaka konkrētā saslīmšana (piemēram, bērnu cerebrālā trieka).

Cilvēki ar kustību traucējumiem kā noziedzīgā nodarījumā cietušie

Cilvēki ar kustību traucējumiem, kļūstot par cietušajiem, var izjust lielāku bezspēcības sajūtu noziedzīga nodarījuma laikā, jo savu kustību traucējumu dēļ nevar sevi aizsargāt un pretoties varmākam. Policijas darbiniekam jāņem vērā, ka sarunā ar cietušo var būt nepieciešams izmantot trīsdaļīgo izteikumu un emociju atspoguļošanu.

Cilvēki ar kustību traucējumiem ir diezgan patstāvīgi un pilnībā spējīgi sadarboties ar tiesībsargājošo institūciju pārstāvjiem. Cietušajiem ar kustību traucējumiem būtiskākā ir vides pieejamība. Tādēļ policijas darbiniekam ir jānosaka, kādi ir apkārtējās vides apstākļi un kas ir nepieciešams, lai nodrošinātu piemērotus apstākļus cietušajam ar kustību traucējumiem. Policijas darbiniekiem ir jāņem vērā, ka apkārtējās vides sagatavošana cietušajam ar kustību traucējumiem novērsīs liekas traumas vai neērtības.

Dažādas palīgiecīces, ko lieto cietušais (spieķi, krukļi, ratiņkrēsls u. c.), ir viņa personīgā telpa un ļoti vērtīgs īpašums, tādēļ bez cietušā piekrišanas nevajadzētu tos aizskart. Turklāt, ja kāda no palīgiecīcēm noziedzīga nodarījuma laikā ir sabojāta, policijas darbiniekiem būtu jāizvērtē iespēja cietušo nogādāt viņam drošā vidē, jo sabojātās palīgiecīces dēļ tas varētu būt neiespējami.

Tā kā kustību traucējumi ietekmē cilvēka pārvietošanās spējas, tad cilvēkiem ar kustību traucējumiem galvenais pārvaramais šķērslis ir vides pieejamība. Lielākoties policijas iecirkņu ēkās vēl nav nodrošināta vides pieejamība: nav slīpo uzbrauktuvju, liftu, automātisko durvju, tāpēc policijas darbiniekam būtu īpaši jāpadomā, kā cilvēks ar kustību traucējumiem varētu nokļūt policijas iecirknī. Ja persona nespēj ierasties policijas iestādē, jāizvērtē policijas darbinieka iespēja ierasties pie cietušā viņa dzīvesvietā. Svarīgs ir arī telpas aprīkojums, lai cilvēks ratiņkrēslā varētu pārvietoties pa telpu. Savukārt, ja cietušajam ir rokas kustību traucējumi – roku disfunkcija, var būt grūtības pierakstīt informāciju.

Ieteikumi, kā komunicēt ar noziedzīgā nodarījumā cietušajiem, kuriem ir kustību traucējumi

- Pirms steidzaties kādam palīdzēt, pārliecinieties par palīdzības nepieciešamību, pajautājot pašam cietušajam.
- Neatbalstieties pats vai neatstutējiet kājas pret cietušā ratiņkrēslu un neaiztieciot nevienu cietušā palīgierīci, nesaņemot atļauju no cietušā.
- Vienmēr vērsieties pie cietušā tieši, nemeklējot starpnieku. Tas, ka cietušajam ir kustību traucējumi, nenozīmē, ka viņš nesaprot un nespēj sazināties ar citiem.
- Neizmantojiet saskarsmes veidu „no augšas uz leju”, sarunājoties ar cietušo ratiņkrēslā, īpaši, ja runājat, stāvot kājās. Runājiet vienā acu līmenī, bet ne, tupot uz ceļiem. Ja Jūs nevarat apsēsties, nostāieties pietiekošā attālumā no cietušā, lai komunikācijas distance būtu abpusēji ērta.
- Sakārtojiet telpā apkārtējo vidi tā, lai tā ir brīva no šķēršļiem un cietušais varētu viegli un droši pārvietoties ar palīgierīcēm.
- Pielāgojieties cietušā pārvietošanās ātrumam.
- Veicot sarunu ar cietušo, pajautājiet, vai viņš ir izvēlējis kādu konkrētu vietu, kur viņam būtu ērtāk sarunāties ar Jums.
- Ja ir pieejamas citas sēdvietas, pajautājiet cietušajam, vai viņš nevēlas pārvietoties uz tām. Pirms Jūs palīdzat viņam pārvietoties, vienmēr pārliecinieties, vai ratiņkrēsls ir nofiksēts ar bremsēm.
- Ja cietušais no ratiņkrēsla pārvietojas uz krēslu, gultu, tualeti, atstājiet attiecīgo palīgierīci sasniedzamā attālumā. Ja tomēr uzskatāt, ka labāk būtu to pārvietot uz citu vietu, iepriekš pajautājiet un par izmaiņām brīdiniet cietušo.
- Apzinieties, ka cietušais var precīzi aprakstīt nozieguma gaitu, pat ja viņš nav spējīgs to nodemonstrēt fiziski.
- Pajautājiet cietušajam, vai viņa palīglīdzeklis nav ticis sabojāts noziedzīga nodarījuma laikā.
- Esiet piesardzīgs, ka cietušā personīgais pavadonis varētu būt ieinteresētā persona, turklāt esiet gatavi palīdzēt cietušajam sameklēt pavadona aizstājēju.

- Cietušajam ar rokas(-u) kustību traucējumiem pajautājiet, kā viņam būtu ērtāk uzrakstīt iesniegumu vai parakstīties.
- Ja sniedzat padomu, kā nokļūt līdz kādai konkrētai vietai, vienmēr paturiet prātā ceļa attālumu, kā arī to, vai Jūsu ieteiktais maršruts būs pa spēkam cietušajam ratiņkrēslā (varbūt šajā ceļā nebūs uzbrauktuves, kā arī būs citi šķēršļi, kas varētu traucēt nokļūt līdz galamērķim).
- Cietušie, kas izmanto ratiņkrēslu, ne vienmēr nespēj staigāt – daži ar kāda palīdzību var veikt īsas distances. Šādos gadījumos palīglīdzeklis palīdz ietaupīt enerģiju un vienlaikus dod iespēju būt brīvam savās kustībās.

4.3.4. Cilvēki ar garīgu atpalcību

Vispārīgais raksturojums

Garīga atpalcība tiek definēta kā stabili, izteikti un neatgriezeniski intelektuālās darbības traucējumi ar diviem vai vairākiem traucējumiem adaptīvajā uzvedībā, kas izpaužas pirms 18 gadu vecuma.^[13] Intelektuālās darbības traucējumi izpaužas visos psihiskajos procesos – uztverē, atmiņā, domāšanā, valodā, kā arī emocionālajā un gribas sfērā, un šo traucējumu gadījumā intelekta koeficients (*IQ*) ir pazemināts.^[115] Adaptīvo uzvedību raksturo izziņas, sociālo un sadzīvisko prasmju kopums, kas ir nepieciešams, lai varētu funkcionēt ikdienas dzīvē.^[115] Garīgās atpalcības gadījumā ir vērojami traucējumi vismaz divās no adaptīvās uzvedības jomām: saziņa, sevis aprūpe, mājas dzīve, sociālās prasmes, orientēšanās tuvākajā apkārtnē, pašregulācija, akadēmisko prasmju lietošana, darbs, atpūta, veselība un drošība.^[13]

Garīgu atpalcību izraisa dažādi cēloņi. Piemēram: iedzimtība (viena gēna defekts, iedzimti metaboliski defekti u. c.), traucējumi prenatalajā periodā, t. i., laika posmā līdz bērna dzimšanai (gēna defekts – Dauna sindroms, mātes infekcijas slimības, toksiskie faktori, mātes hroniskas slimības, grūtnieces sliktis uzturs u. c.), traucējumi perinatālajā periodā, t. i., saistīts ar dzemdībām un 10 dienu periodu pēc tām (dzemdību trauma, Rh konflikts u. c.) un traucējumi postnatālajā periodā, t. i., aptver pirmos divus līdz trīsarpus gadus (CNS infekcijas, galvas traumas, neirolōģiskas slimības, nesabalansēts uzturs u. c.). Tātad garīgā atpalcība ir iedzimta vai rodas bērnam līdz trīsarpus gadu vecumam, ko izraisa dažādu patoloģisku procesu kopums, kas ietekmē centrālās nervu sistēmas darbību. Svarīgi arī zināt, ka daļai cilvēku ar garīgu atpalcību tiek konstatēta vismaz viena psihiska pavadslimība vai uzvedības traucējumi.

Atkarībā no intelektuālās darbības traucējuma smaguma garīgai atpalcībai ir četri līmeņi.

Viegla garīga atpalcība. Pieaugušajiem ar vieglu garīgu atpalcību intelekta attīstības līmenis atbilst 9 līdz 12 gadus veca bērna attīstības līmenim, kad *IQ* ir aptuveni starp 50–55 un 70.

Vidēji smaga garīga atpalcība. Pieaugušajiem ar vidēji smagu garīgu atpalcību intelekta attīstības līmenis atbilst 6 līdz 9 gadus veca bērna attīstības līmenim, kad *IQ* ir aptuveni starp 35–40 un 50–55.

Smaga garīga atpalcība. Pieaugušajiem ar smagu garīgu atpalcību intelekta attīstības līmenis atbilst 3 līdz 6 gadus veca bērna attīstības līmenim, kad *IQ* ir aptuveni starp 20–25 un 35–40.

Dziļa garīga atpalcība. Pieaugušajiem ar dziļu garīgu atpalcību intelekta attīstības līmenis ir zemāks par 3 gadus veca bērna attīstības līmeni, kad IQ ir zem 20 vai 25.^[13; 116]

Tātad atkarībā no tā, cik smaga ir garīgā atpalcība, cilvēka intelektuālā attīstība ir apstājusies noteiktā vecumā. Tomēr šis apgalvojums nav jāuztver burtiski. Personām ar vieglu garīgu atpalcību intelektuālā atbilstība, piemēram, 10 gadus veca bērna līmenim (tas nozīmē, ka IQ testa veikums atbilst vidusmēra desmitgadīga bērna līmenim), patiesībā nav pielīdzināma normālam desmitgadīga bērna līmenim informācijas uztveres un apstrādes ziņā. Sociālā pielāgotība šādai personai bieži tuvojas pieaugušajam, kaut arī viņam nav normālu pieaugušā iztēles, jaunrades un vērtēšanas spēju.^[116]

Atkarībā no garīgās atpalcības līmeņa, cilvēkam ir traucēta intelektuālā funkcionēšana un adaptīvā uzvedība, kas nosaka cilvēka speciālās vajadzības. Policijas darbiniekam, sarunājoties ar cietušo, ir jāņem vērā viņa speciālās vajadzības. Garīgās atpalcības līmeņi aprakstīti 1. tabulā.

Pievērsiet uzmanību!

- Garīgu atpalcību raksturo divi faktori: intelektuālo darbību traucējumi un adaptīvās uzvedības traucējumi.
- Garīga atpalcība ir iedzimta vai rodas bērnam līdz trīsarpus gadu vecumam, ko izraisa dažādu patoloģisku procesu kopums, kas ietekmē centrālās nervu sistēmas darbību.
- Garīgai atpalcībai ir četri līmeņi: viegla garīga atpalcība, vidēja garīga atpalcība, smaga garīga atpalcība un dziļa garīga atpalcība.
- Atkarībā no traucējuma smaguma cilvēka intelektuālā attīstība ir apstājusies noteiktā vecumā.

1. tabula. **Garīgās atpalcības līmeņu apraksts****Viegla garīga atpalcība**

Parasti cilvēkiem ar vieglu garīgu atpalcību nav novērojamas fiziskas anomālijas, tomēr viņiem ir ierobežota spēja paredzēt savas rīcības sekas. Bērniem ar vieglu garīgu atpalcību pirmsskolas vecumā attīstās elementāras komunikācijas spējas un sociālie paradumi, bet var būt minimālas grūtības sensomotoriskajā jomā. Bieži vien bērni ar vieglu garīgu atpalcību pirmsskolas vecumā neatšķiras no bērniem bez vieglas garīgās atpalcības. Bērni ar vieglu garīgu atpalcību spēj sevi aprūpēt un uzturēt labas sociālās attiecības, tādēļ traucējumus var nepamanīt līdz pat pusaudža vecumam, kad palielinās nepieciešamība pēc izziņas un sociālajām prasmēm. Cilvēki ar vieglu garīgu atpalcību var iegūt akadēmiskās iemaņas līdz aptuveni 6. klases līmenim.

Cilvēkiem ar vieglu garīgu atpalcību ir pietiekams vārdu krājums. Tāpat viņiem ir laba mehāniskā atmiņa un viņi spēj atkārtot sarežģītas frāzes un terminus, bieži bez izpratnes. Tādēļ policijas darbiniekiem, sarunājoties ar šādiem cietušajiem, būtu jāpārlicinās, vai cilvēks ar vieglu garīgu atpalcību izprot sarežģītāku frāžu un terminu jēgu. Viņi nespēj atšķirt svarīgo no mazsvarīgā, un viņiem ir vāja iniciatīva un gribas funkcijas. Turklāt visu psihisko procesu darbība ir lēna. Būtiski ir arī tas, ka šie cilvēki ir viegli iespaidojami.^[13; 116]

Ja cilvēki ar vieglu garīgu atpalcību laikus saņem atbilstošu mācību programmu un nepieciešamo atbalstu no apkārtējiem, lielākā daļa no viņiem var sociāli pielāgoties, var apgūt vienkāršas akadēmiskas un praktiskas iemaņas. Cilvēki ar vieglu garīgu atpalcību spēj arī apgūt un izmantot vienkāršas profesionālas iemaņas, taču, iespējams, viņiem var būt nepieciešama uzraudzība un palīdzība no malas, jo īpaši sociāla vai ekonomiska stresa apstākļos. Lielākā daļa cilvēku ar vieglu garīgu atpalcību veiksmīgi var dzīvot patstāvīgi vai uzraugāmā vidē, savukārt daļai būs nepieciešams ģimenes atbalsts.^[13; 116] Tādēļ, komunicējot ar cilvēku, kuram ir viegla garīga atpalcība, būtu svarīgi noskaidrot, vai viņam ir kāda atbalsta persona, kuras klātbūtnē viņš varētu justies drošāk.

Vidēja garīga atpalcība

Cilvēkiem ar vidēju garīgu atpalcību iespējama krasa attīstības atpalcība bērnībā, bet vairākums bērnu spēj apgūt dažas pašaprūpes iemaņas, adekvāti kontaktēties un gūt sekmes skolas mācībās. Dažus bērnus var iemācīt nedaudz lasīt un rakstīt, daži var sasniegt labu runas attīstības līmeni. Viņu mācīšanas un mācīšanās temps ir lēns, viņu sapratnes līmenis ir ievērojami ierobežots. Fiziski šādi bērni bieži ir neveikli, viņi cieš no ķermeņa deformācijām un sliktas motorās koordinācijas. Viņi ir vieglāk pakļauti sociālajiem vai ekonomiskajiem stresoriem. Viņiem ir vājas komunikācijas spējas un sociālās iemaņas.^[13; 116]

Cilvēkiem ar vidēji smagu garīgu atpalcību var mācīt sociālās un profesionālās prasmes, bet ir maz ticams, ka viņiem būs sasniegumi akadēmiskajās zināšanās, kas ir augstākas par otrās klases līmeni. Viņiem ir mazs vārdu krājums. Viņi sapratīs un spēs izteikt elementāras un vienkāršas frāzes. Šie cilvēki parasti neorientējas laikā un telpā, līdz ar to jautājumi par laiku (cikos?) vai vietu (kur?) nav adekvāti. Tādēļ izmantojiet vispārzināmas lietas un jēdzienus: lietus, saule, gaišs, tumšs, tilts u. c. Šie cilvēki atbildes par laiku un daudzumu var sniegt neadekvāti, proti, bieži tās ir pirmās, kas ienākušas prātā vai ko viņi ir dzirdējuši, bet kas neatbilst patiesībai.

Pieaugušie ar vidēju garīgu atpalcību var tikt apmācīti vienkāršā arodā, un viņi spēj veikt vienkāršus darbiņus speciālistu uzraudzībā. Pieaugušajiem ar vidēju garīgu atpalcību ir vajadzīgs dažādu pakāpju atbalsts, lai spētu dzīvot un strādāt sabiedrībā.^[13; 116]

Smaga garīga atpalcība

Bērniem ar smagu garīgu atpalcību ir nozīmīgi aizkavēta runas un motorā attīstība, tādēļ viņiem ir neliela vai nav vispār saskarsmes valodas. Skolas vecumā viņi var iemācīties runāt un var tikt apmācīti veikt vienkāršās pašaprūpes prasmes. Viņu akadēmiskās zināšanas aprobežojas tikai ar tādām zināšanām kā, piemēram, alfabēta pārzināšana, vienkārša saskaitīšana un rēķināšana, tomēr viņi var arī apgūt tādas prasmes, kā iemācīties atpazīt un izlasīt dažus izdzīvošanai nepieciešamos vārdus. Pieaugušie var būt spējīgi veikt vienkāršus uzdevumus kāda ciešā uzraudzībā. Lielākā daļa cilvēku pielāgojas dzīvei sabiedrībā, grupu mājās vai savās ģimenēs, ja vien viņiem nav tādas speciālās vajadzības, kurām nepieciešams specializēts ārstniecības personāls vai cita īpaša aprūpe. Viņi var sasniegt ierobežotu personīgās higiēnas līmeni un sevis aprūpes iemaņas. Viņiem nepieciešams nepārtraukts atbalsts.^[13; 116]

Dziļa garīga atpalcība

Lielākā daļa cilvēku ar dziļu garīgu atpalcību ir ar smagiem ierobežojumiem adaptīvajā uzvedībā un nav spējīgi veikt neko, izņemot pašus vienkāršākos uzdevumus. Lietojamā runa, ja tā vispār attīstās, ir rudimentāra. Tipiskas ir smagas fiziskas deformācijas, CNS patoloģija un aizkavēta augšana, parasti ir arī citas fiziskas anomālijas. Viņiem ir slikta veselība un zemas pretestības spējas pret slimībām, tādējādi samazinās viņu dzīves ilgums. Cilvēkiem ar dziļu garīgu atpalcību ir lielas grūtības ar sevis apkopšanu, tīrību, kontaktiem un kustībām. Šiem cilvēkiem ir jāpaliek uzraudzībā un aprūpē visu mūžu.^[13; 116]

Cilvēki ar garīgu atpalcību kā noziedzīgā nodarījumā cietušie

Cilvēki ar garīgu atpalcību ir pakļauti lielākam noziedzīgā nodarījuma riskam nekā cilvēki, kuriem nav garīgas atpalcības. Policijas darbiniekiem ir svarīgi noskaidrot, kādi ir cietušā intelektuālās darbības traucējumi un kādi ir viņa adaptīvās uzvedības traucējumi. Tas palīdzēs labāk saprast, kādas ir cietušā spējas un speciālās vajadzības. Būtiski būtu apzināties, vai cietušajam nav kāda pavadslimība, piemēram, psihiska saslimšana vai uzvedības traucējumi.

Cilvēkiem ar smagu un dziļu garīgu atpalcību ir nopietni intelektuālās darbības, adaptīvās uzvedības un fiziskie traucējumi, tādēļ policijas darbinieku komunikācija ar šiem cilvēkiem var būt ļoti apgrūtināta vai pat neiespējama. Savukārt cilvēkiem ar vieglu vai vidēju garīgu atpalcību traucējumi intelektuālajā darbībā un adaptīvajā uzvedībā nav šķērslis policijas darbinieku komunikācijai ar viņiem. Policijas darbiniekiem, runājot ar cietušajiem, kuriem ir viegla garīga atpalcība var būt grūtības atpazīt šos traucējumus. Iespējams, cilvēki ar vieglu garīgu atpalcību var neatklāt vai noliegt savus traucējumus, kā arī var izlikties, ka viņiem ir lielākas spējas, nekā tās patiesībā viņiem piemīt. Tomēr ir jautājumi, kurus uzdotot un uzmanīgi izvērtējot cietušo atbildes uz tiem, var secināt, ka cietušajiem ir intelektuālās darbības traucējumi.

1. Jautājiet cietušajam, kur viņš dzīvo, kur viņš strādā vai kurā skolā viņš mācās un vai viņam ir kāds, kas viņam palīdz problēmsituācijās. No cietušā atbildēm Jūs noskaidrosiet, vai viņš dzīvo kopā ar saviem vecākiem vai, piemēram, grupu mājā, vai apmeklē speciālās izglītības iestādes, vai viņam ir sociālais aprūpētājs.
2. Palūdziet cietušajam pastāstīt, kur atrodas viņa mājas un kaut ko nolasīt vai uzrakstīt. Novērojiet, vai cietušajam ir grūtības Jūs saprast, ieklausieties, kāds ir viņa vārdu krājums (iespējams, ierobežots) un novērojiet jebkuru neapmierinātību, kuru viņš var izrādīt, reaģējot uz šiem vienkāršajiem uzdevumiem.^[110]

Bieži vien policijas darbiniekam, kas sastopas ar cietušajiem, nav zināms, vai cietušajiem ir garīga atpalcība. Ja Jums ir aizdomas, ka cietušajiem ir garīga atpalcība, rīkojieties tā, it kā cietušajiem tiešām tā būtu. Tā rīkojoties, Jūs varat nodrošināt efektīvāko komunikācijas veidu un optimālu reakciju uz cietušo vajadzībām.

Cietušajiem ar garīgu atpalcību var būt sava atbalsta persona, tādēļ būtu svarīgi noskaidrot, vai šāda atbalsta persona cietušajiem patiešām ir, un, ja ir, nodrošināt tās klātbūtni. Atcerieties: ir jāpārļiecinās, vai cietušo atbalsta persona nav varmāka vai lietā ieinteresētā persona.

Ieteikumi, kā komunicēt ar noziedzīgā nodarījumā cietušajiem, kuriem ir viegla un vidēja garīga atpalcība

- Rūpīgi izvērtējiet, vai cietušais ir spējīgs sniegt noteiktu informāciju un piekrist piedāvājumam vai noraidīt to. Piemēram, par medicīnisko palīdzību, izmeklēšanas uzsākšanu, nepieciešamību informēt tuvākos radniekus vai institūcijas.
- Noskaidrojiet, vai cietušajam nav nepieciešama atbalsta personas klātbūtne.
- Izvērtējiet, vai Jums ir nepieciešams speciālists, kurš palīdzētu komunicēt ar cietušo vai arī izskaidrotu Jums, kādas ir cietuša speciālās vajadzības.
- Izskaidrojiet cietušajam rakstveida informāciju un piedāvāiet viņam palīdzību nepieciešamo dokumentu aizpildīšanā.
- Lietojiet vienkāršu valodu, neizmantojiet sarežģītus jēdzienus, terminus un neveidojiet sarežģītu teikumu struktūru.
- Ieklausieties, kā runā cietušais, un mēģiniet saskaņot savu runu ar viņa vārdu krājumu, runas ātrumu un teikumu struktūru.
- Izsakieties īsi, skaidri un saprotami. Lietojiet valodu, kas ir vairāk konkrēta nekā abstrakta, esiet tiešs. Ja cietušais Jūs nav sapratis vai uztvēris, nepieciešamības gadījumā atkārtojiet informāciju.
- Sadaliet sarežģītu informāciju mazākās vienībās un lietojiet žestus un citus vizuālās komunikācijas līdzekļus. Nepārslogojiet cietušo ar pārāk lielu informācijas daudzumu.
- Dodiet laiku, lai cietušais spēj uztvert, saprast un sniegt atbildi par Jūs interesējošo informāciju.
- Dodiet cietušajam laiku atbildēt, esiet pacietīgi, elastīgi un atbalstoši.
- Apzinieties, ka cietušais centīsies izpatikt Jums un viņš var būt viegli ietekmējams. Cietušais var teikt to, ko Jūs, pēc viņa domām, gribat dzirdēt.
- Neuzdodiet uzvedinošus jautājumus.
- Palīdziet cietušajam saprast Jūsu uzdotos jautājumus, sniedzot precizējošas norādes. Piemēram, jautājiet: „Kādā krāsā bija cilvēka mati?“, nevis „Kā cilvēks izskatījās?“, „Vai kautiņš sākās pirms vai pēc pusdienām?“, nevis „Kad sākās kautiņš?“.

- Dodiet cietušajam laiku, lai viņš varētu atbildēt uz instrukciju vai jautājumu. Ja atbildes nav vai tā ir neatbilstoša, ar pacietību atkārtojiet jautājumu, pārfrāzējot to. Turklāt palīdziet cietušajam atkārtot ar saviem vārdiem, ko viņš no Jūsu teiktā ir sapratis.
- Atkārtojiet pēdējo cietušā izteikto frāzi jautājuma formā, lai palīdzētu cietušajam koncentrēties iztaujāšanas laikā un lai sarunu virzītu cauri notikuma secībai. Piemēram, jautājiet: „Viņš sīta Tevi?“, „Tu nokriti?“, „Tad Tu mēģināji aizbēgt?“.
- Izvairieties no jautājumiem, kas var mulsināt cietušo vai kas prasītu daudz domāšanas vai izpratnes spēju. Piemēram, par neveiksmīgiem jautājumiem varētu uzskatīt šādus: „Kāpēc, pēc Tavām domām, viņa Tev to darīja?“ vai „Kas Tev lika to darīt?“.
- Pārliecinieties, vai cietušais Jūs ir sapratis pareizi. Piemēram, uzdodiet jautājumu: „Ko Tu saprati no tā, ko es teicu?“
- Reizēm cietušajam var būt nepieciešams atkārtot norādījumus vai pat pierakstīt tos, lai varētu atcerēties.
- Paskaidrojiet visu skaidri un precīzi, samaziniet troksni, ja tas ir iespējams, jo reizēm cietušais var būt dezorientēts vai apmulsis, ja, piemēram, ir pārāk daudz informācijas vai to ieskauj trokšņaina vide.
- Ja Jūs nesaprotat, ko saka cietušais, palūdziet viņam teikto atkārtot. Neizliecieties, ka saprotat.
- Ņemiet vērā, ka cietušais var kļūt pārāk draudzīgs. Viņš var Jūs apkampt vai pieskarties, tā izrādot savu uzticību. Atraidot šo draudzību, var panākt, ka cietušais kļūst aizvainots.

4.3.5. Cilvēki ar psihiskiem un uzvedības traucējumiem

Vispārīgais raksturojums

Saskaņā ar Slimības profilakses un kontroles centra 2011. gada datiem, pacienti ar šizofrēniju, šizotipiskiem traucējumiem un murgiem ir aptuveni ceturtdaļa daļa no visiem pacientiem ar psihiskiem un uzvedības traucējumiem.^[17]

Šizofrēnija ir traucējums, kas ilgst vismaz 6 mēnešus un vismaz 1 mēnesi izpaužas ar aktīvās fāzes simptomiem: murgiem, halucinācijām, dezorganizētu runu, deorganizētu vai katatonisku uzvedību, negatīviem simptomiem.^[18] Šizofrēnijas simptomus pieņemts dalīt pozitīvos, negatīvos un dezorganizētos. Pozitīvie simptomi ir murgi (pārliecības, kuras nav pamatotas ar faktiem) un halucinācijas (nereālu lietu redzēšana, dzirdēšana vai jušana). Negatīvie simptomi ir noslēgtība, drūms garastāvoklis, klusēšana un strupas atbildes. Dezorganizāciju nosaka sadarbošanās spējas un funkciju traucējumu pakāpe.^[19] Dezorganizācijas sindromam raksturīga haotiska runa, domas un uzvedība. Neskatoties uz to, ka slimības gaitā vairums pacientu uzrāda gan pozitīvās, gan negatīvās pazīmes, šizofrēnijai ir negatīvāka norise tad, ja dominē šizofrēnijas negatīvie simptomi.^[20] Šizofrēnija tiek aplūkota kā ģenētiskas izcelsmes saslimšana, kuras genotipa izpausmes vides faktori var veicināt vai kavēt.^[20]

Bieži vien saistībā ar šizofrēniju tiek lietots jēdziens „psihoze”, ar ko saprot kontakta zaudēšanu ar realitāti. Psihoze ir plašāks jēdziens nekā šizofrēnija, un tā var būt sastopama ne tikai šizofrēnijas gadījumā, bet arī bipolāru traucējumu, organiskas izcelsmes psihisku traucējumu, dažu garastāvokļa traucējumu gadījumā^[120], kā arī organiskajām psihozēm²¹. Raksturīgākās psihozes izpausmes ir halucināciju rašanās, murgi, apziņas traucējumi, mainīta domāšana un jūtas.

²¹ Organiskās psihozes sauc arī par eksogēnajām. Tās izraisa fiziski faktori, kas tieši vai netieši ietekmē galvas smadzenes. Organiskās psihozes var noritēt akūti vai hroniski. Akūtās organiskās psihozes izraisa īslaicīgi fiziski traucējumi, kas rada pārejošus vai paliekošus galvas smadzeņu bojājumus. Iespējamie cēloņi ir saindēšanās ar dažādām vielām (arī alkoholu vai narkotikām), smagas infekcijas, kā arī galvas smadzeņu ievainojumi. Pēc cēloņa likvidēšanas vai ārstēšanas psihoze izzūd. Hronisku organisku psihozi izraisa iedzimti vai iegūti paliekoši galvas smadzeņu bojājumi vai smagas hroniskas slimības, kas noris ar galvas smadzeņu darbības traucējumiem. Iespējamie cēloņi ir smagi galvas smadzeņu ievainojumi, kas radušies dzemdībās, nelaimes gadījumos, galvas smadzeņu iekaisuma (encefalīta), asinsrites traucējumu, audzēju un citu smagu slimību dēļ.^[20]

Halucinācijas ir uztveres traucējumi, šķietama uztvere bez reāla objekta – maldīgi redzes, dzirdes, taustes, ožas vai garšas tēli, ko nerada ārējais kairinājums, bet kas smadzeņu darbības traucējumu dēļ cilvēkam liekas īstenības atspoguļojums. Halucinācijas gadījumos slimnieki, piemēram, redz neesošus priekšmetus, dzird pavēles, draudus, uzslavas, ko neviens nav teicis, jūt neesošas smaržas vai pārdzīvo citādas sajūtas, kas nav saistītas ar īstenību. Halucinācijas attīstās ne tikai psihisku traucējumu rezultātā, bet arī var parādīties pie alkohola delīrija, ļoti augstas ķermeņa temperatūras, dažādu medikamentu lietošanas un citos gadījumos. Halucinācijas var būt neitrālas, patīkamas vai nepatīkamas. Imperatīvās (pavēles) halucinācijas dēļ slimnieka rīcība var kļūt bīstama viņam pašam un apkārtējiem (piemēram, suicīda mēģinājums, uzbrukums citiem). Redzes halucinācijas raksturīgas galvenokārt alkohola delīrijam, dzirdes – biežāk hroniskām psihiskām slimībām. Ja saslimušais par savām halucinācijām nestāsta, par to esamību un raksturu var spriest pēc viņa izturēšanās.^[20]

Murgi ir patoloģiska domāšana. Aplamas domas, kas neatbilst īstenībai un nepakļaujas koriģēšanai. Murgi var būt tikai psihiski slimam cilvēkam. Slimnieks, kam ir murgi, rīkojas atbilstoši savām aplamajām domām (murgaina izturēšanās). Slimībai progresējot, murgi ar laiku kļūst par vienīgo domāšanas formu, kas pārņem visu personību. Murgi var būt gan tuvi īstenībai un ticami, šķietami loģiski un sistematizēti, gan arī absurdi, fantastiski un haotiski. Saslimušais stāsta, ka viņam visur sekojot (vajāšanas murgi – paranoja), vajāšanā un novērošanā arvien iesaistoties jaunas personas. Slimniekam ir dzirdes halucinācijas, viņam šķiet, ka par viņu runā, apspriežas, gatavo ļaunprātīgus plānus. Slimībai progresējot, murgu saturs kļūst fantastisks, piemēram, cilvēks sarunājas ar citām planētām, jūt iedarbību, kas it kā nāk no svešām valstīm, tāliem kontinentiem, uzskata sevi par valsts galvu u. tml. Murgu dinamika var būt dažāda atkarībā no slimības. Murgi var rasties pēkšņi un arī strauji pāriet. Var ilgstoši dominēt tikai viens murgu temats, bet citādi slimnieka rīcība reizēm ir pareiza un saglabājas iepriekšējās darba spējas. Intensīvu murgu periodā saslimušajam trūkst slimības apziņas, bet murgu rašanās sākumā un beigās tā daļēji var būt, tāpēc šajos periodos nepieciešama psihoterapija.^[20]

Pievērsiet uzmanību!

- Šizofrēnijas simptomus pieņemts dalīt pozitīvos, negatīvos un dezorganizācijas simptomos.
- Pozitīvos simptomus raksturo murgi un halucinācijas.
- Negatīvos simptomus raksturo noslēgtība, drūms garastāvoklis, klusēšana un strupas atbildes.
- Dezorganizāciju raksturo – sadarbošanās spējas un funkciju traucējumu pakāpe.
- Neskatoties uz to, ka personām ir attiecīgie simptomi, tās var sniegt liecības par notikušo.

Cilvēki ar psihiskiem un uzvedības traucējumiem kā noziedzīgā nodarījumā cietušie

Cilvēki ar psihiskiem un uzvedības traucējumiem, salīdzinot ar pārējo populāciju, biežāk kļūst par noziedzīgos nodarījumos cietušajiem.^[121] Bieži policijā vēršas personas, kurām ir psihiski un uzvedības traucējumi, norādot, ka viņas ir bijuši cietušie vai liecinieki noziedzīgam nodarījumam. Cietušā stāstītais (piemēram, cietušais ir ticis apstarots, cietušajam pret viņa gribu ir galvā implantēts mikročips, cietušo izseko ārvalstu aģenti) nereti policijas darbiniekos rada šaubas par sniegtās informācijas patiesumu. Turklāt rada pamatotas aizdomas, ka cietušā stāstījumu ir izraisījusi psihiska saslimšana. Tātad pastāv iespēja, ka cietušā pieredze nav saistīta ar reālu noziedzīgu nodarījumu (piemēram, balsis var dot dzīvību apdraudošas pavēles, cietušajam var šķīst, ka pa logu lien zirneklī, ka kaimiņi viņu apstaro), tomēr emocijas (piemēram, bailes, dusmas), ko viņš izjūt saistībā ar notikumu, ir patiesas.

Policijas darbiniekam ir jāņem vērā, ka cietušais, kuram ir psihiski un uzvedības traucējumi var ciest no reāla noziedzīga nodarījuma, tādēļ viņa stāstītais ir jāfiksē un jāpārbauda. Ja rodas šaubas par personas spējām liecināt, procesa virzītājs var nosūtīt cietušo uz komplekso tiesu psiholoģisko un psihiatrisko ekspertīzi, lai noteiktu cietušā spējas uztvert noziedzīga nodarījuma apstākļus, kā arī viņa spējas liecināt. Personai, kurai ir psihiski un uzvedības traucējumi, piedzīvojot noziedzīgu nodarījumu, emocionālais stāvoklis var būt daudz intensīvāks nekā citiem cietušajiem. Turklāt var saasināties arī viņa psihiskās veselības stāvoklis.

Cietušajiem, kuriem ir psihiski un uzvedības traucējumi, noziedzīga nodarījuma rezultātā var veidoties slimības saasinājumi. Ja policijas darbinieks komunicē ar cietušo, kuram ir psihiskās slimības saasinājums, ir jānovērtē, kad cietušais rada briesmas sev vai citiem, tai skaitā policijas darbiniekiem, un vai ir nepieciešama cietušā hospitalizācija. Ārstniecības likumā ir minēts, ka psihiatriskā palīdzība balstās uz brīvprātības principu. Izņēmums ir minēts 68. pantā: „Psihiatrisko palīdzību bez pacienta piekrišanas sniedz, ja pacients:

- 1) ir draudējis vai draud, centies vai cenšas nodarīt sev vai citai personai miesas bojājumus vai ir izturējies vai izturas varmācīgi pret citām personām, un ārstniecības persona konstatē, ka pacientam ir psihiskās veselības traucējumi, kuru iespējamās sekas varētu būt nopietni miesas bojājumi pacientam pašam vai citai personai;
- 2) ir izrādījis vai izrāda nespēju rūpēties par sevi vai savā aizbildnībā esošām personām, un ārstniecības persona konstatē, ka pacientam ir psihiskās veselības traucējumi, kuru iespējamās sekas varētu būt nenovēršama un nopietna personas veselības pasliktināšanās.”^[124]

Cietušo psihoneiroloģiskajā ārstniecības iestādē var nogādāt tad, ja cietušais rada reālus draudus apkārtējām personām vai sev. Draudus sev var radīt arī psihiski veselas personas, kuras ir veikušas suicidālas darbības, bet esošā stāvokļa dēļ viņām ir nepieciešama palīdzība un tās nepieciešams nogādāt psihoneiroloģiskajā ārstniecības iestādē.

Lai izvērtētu personas stāvokli, nepieciešams komunicēt ar cietušo. No policijas darbinieka netiek prasītas smalkas zināšanas par psihiskiem un uzvedības traucējumiem, tomēr policijas darbiniekiem būtu jāizprot, kādas varētu būt psihisko un uzvedības traucējumu izpausmes. Tas ļaus policijas darbiniekam efektīvi komunicēt ar cietušajiem, ļaus novērst draudus cietušajiem, citām personām un sev kā policijas darbiniekam. Komunicējot ar cietušajiem, svarīgi pievērst uzmanību ne tikai cietušo teiktajam, bet arī viņu neverbālajai komunikācijai (piemēram, ķermeņa pozai, žestiem, balsij, mīmikai). Ja Jums ir aizdomas, ka cietušajiem ir psihiski un uzvedības traucējumi, lietojiet tālāk minētos ieteikumus, kā komunicēt ar personām, kam ir psihiski un uzvedības traucējumi.

Ieteikumi, kā komunikēt ar cietušajiem, kuriem ir psihiski un uzvedības traucējumi

- Nodrošiniet mierīgu vidi – aizvediet cietušo uz klusu vietu, kur apkārt nav cilvēku, nav dzirdamas sirēnu skaņas un redzamas spožas gaismas. Iespēju robežās ar cietušo ir jārunā vienam policijas darbiniekam. Nelaidiet tuvumā dzīvniekus, tajā skaitā policijas suņus.
- Noskaidrojiet, vai cietušajam ir aprūpes persona, un sazinieties ar to. Sagatavojieties ilgstošai sarunai. Runājot ar cietušo ar psihiskiem un uzvedības traucējumiem, nav vēlams steigties. Izmantojiet īsas un tiešas frāzes. Garas runas var samulsināt šādu personu.^[125]
- Pievērsiet cietušajam nedalītu uzmanību. Cietušais jutīsies novērtēts, un viņš nepiesaistīs uzmanību neadekvātā veidā.
- Nenosodiet cietušo. Pat ja persona saka, ka „ar mani runā sienas”.
- Nestrīdies ar cietušo. Ja Jūs sāksiet pārliecināt, ka siena patiesībā nerunā – tas vai nu pārtrauks kontaktu, vai radīs agresīvu nostāju no šīs personas puses.
- Fokusējies uz cietušā jūtām. Piemēram, ja cietušais saka, ka „sienas ar mani runā”, Jūs varat teikt: „Tas varētu būt diezgan biedējoši”. Tas ļaus motivēt cietušo vērsties pēc medicīniskās palīdzības, piemēram, lietot medikamentus trauksmes mazināšanai.
- Pieļaujiet klusuma brīžus, jo cietušajam var būt nepieciešams ilgāks laiks, lai apdomātu un sniegtu atbildi uz Jūsu teikto.
- Pārliecinieties par cietušā teikto, ņemot vērā, ka cietušajam var būt dezorganizēta domāšana un pastāv risks, ka policijas darbinieks kļūdaini uztver cietušā teikto. Lai pārliecinātos par cietušā teikto, izmantojiet parafrāzi.
- Sarunā ar cietušo ievērojiet lielāku distanci. Tas nepieciešams policijas darbinieka drošībai, kā arī cietušā labsajūtai, jo viņam var būt izmainīta intīmās zonas attāluma izjūta.
- Izmantojiet mierīgu, klusu balsi, kā arī atbalstošu ķermeņa valodu.^[126]
- Pievērsiet uzmanību cietušā žestiem. Atsevišķiem cilvēkiem ir ierobežotas runas spējas. Ne visas dīvainās uzvedības formas ir jāvērtē kā naidīgas vai izaicinošas – iespējams, tas ir veids, kā šī persona komunicē. Svarīgākais jebkurā krīzes situācijā ir saglabāt kontroli pār sevi. Šis faktors būs noteicošais, vai situācija tiks saasināta vai nē.

- Veiciet sarunu, pēc iespējas vienkāršāk un īsāk. Esiet draudzīgs un pacietīgs, iedrošiniet cietušo, runājot ar viņu. Saprotiet, ka loģiska diskusija par dažām vai visām tēmām var nebūt iespējama.
- Atcerieties, ka pat tāds cietušais, kuram ir mānija, paranoja vai halucinācijas, var būt spējīgs precīzi sniegt informāciju, kura ir ārpus viņa neīstās domu sistēmas, tai skaitā par lietām, kas attiecas uz noziedzīgu nodarījumu, kā arī informēt par piekrišanu medicīniskai ārstēšanai un tiesu ekspertīzei.
- Savās darbībās un uzvedībā pret cietušo izvairieties no šādu darbību veikšanas:
 - muguras pagriešana pret cietušo;
 - riņķošana, ielenkšana, tuvošanās vai stāvēšana pārāk tuvu cietušajam;
 - savu roku slēpšana;
 - straujas kustības vai pēkšņa jautājumu uzdošana;
 - čukstēšana, jokošana vai smiešanās;
 - tiešs, ilgstošs acu kontakts, piespiedu saruna vai nepacietības pazīmju izrādīšana;
 - jebkura pieskaršanās;
 - neadekvātu vārdu lietošana, piemēram „traks”, „trakais”, „psihais”;
 - nemēģiniet pārliecināt cietušo, ka viņa halucinācijas vai murgu idejas neeksistē.
- Pārtrauciet cietušo, kurš nepārtraukti runā, lai pārņemtu kontroli pār viņa spontāno runu. Pārtraukšanai pajautājiet, kāds ir viņa dzimšanas dienas datums vai vārds un uzvārds.
- Nepārtraukti izvērtējiet cietušā emocionālo stāvokli, vērojiet, vai nav novērojamas pazīmes, ka viņš var apdraudēt sevi vai citus.
- Esiet atklāts pret cietušo. Ja cietušais pieķers Jūs maldināšanā, kaut arī ar labiem nodomiem, tas tikai palielinās viņa bailes un neuzticību Jums.^[1]

4.4. Cietušie, kuriem noziedzīgs nodarījums izraisījis agresīvu uzvedību

ispārīgais raksturojums

Policijas darbiniekiem nereti nākas komunicēt ar cietušajiem, kuriem ir intensīvas negatīvas emocijas (piemēram, dusmas, riebums), kuriem ir noteikts uzvedības modelis, kā arī ar cietušajiem, kuri ir atkarību izraisošu vielu ietekmē. Negatīvās emocijas, noteiktais uzvedības modelis un atkarību izraisošu vielu ietekme izpaužas cietušā uzvedībā, visbiežāk tā izpaužas kā agresīva uzvedība. Policijas darbiniekiem ir jāsaprot, ka šādas izpausmes var rasties noziedzīga nodarījuma rezultātā.

Tās var būt nevis „neadekvātas” reakcijas, bet gan „normālas” reakcijas uz „nenormālu” situāciju. Piemēram, persona, kas noziedzīga nodarījuma laikā ir jutusies bezpalīdzīgi, pēc noziedzīga nodarījuma izjūt dusmas, kas var izpausties agresijā pret apkārtējiem. Policijas darbiniekiem ir svarīgi atpazīt, kā cietušais var reaģēt uz noziedzīgu nodarījumu, un neattiecināt cietušā uzvedību konkrētā situācijā uz viņa personību kopumā.

Reizēm, vērojot personas agresīvo uzvedību, policijas darbiniekiem ir grūti atpazīt, ka persona sākotnēji ir bijusi cietušais un viņa šī brīža uzvedību ir izraisījis noziedzīgs nodarījums. Saskaņoties ar personām, kurām ir agresīva uzvedība, svarīgākais ir novērst draudus sev un apkārtējiem, kā arī nomierināt personu, un pēc tam, iegūstot informāciju, izvērtēt, vai šī persona ir cietusi noziedzīgā nodarījumā vai ne.

Saskaņā ar policijas dežūrdaļu telefonsarunu analīzi²², var izšķirt trīs cietušo kategorijas, kas ļauj policijas darbiniekiem prognozēt apgrūtinātu komunikāciju ar cietušajiem:

- cietušie atkarību izraisošu vielu ietekmē;
- cietušie, kuri noziedzīga nodarījuma laikā izjutuši bezpalīdzību un / vai bailes par savu dzīvību un veselību, bet pēc noziedzīga nodarījuma izjūt dusmas un naidu, kas var izpausties agresijā;
- cietušie, kuriem ir noteikts uzvedības modelis, t. i., cietušie, kuri „pārzina” policijas darbinieka pienākumus un / vai draud policijas darbiniekiem.

Policijas darbiniekiem, saskaroties ar visām iepriekš norādītajām cietušo kategorijām, var būt apgrūtināta komunikācija.

Pievērsiet uzmanību!

- Cietušajam radītā bezpalīdzība un bailes noziedzīga nodarījuma laikā var izraisīt cietušā dusmas pēc noziedzīga nodarījuma, kas izpaudīsies kā agresīva uzvedība.
- Ne visu cietušo agresīvā uzvedība ir izskaidrojama ar noziedzīga nodarījuma ietekmi.

Cietušo, kuriem noziedzīgs nodarījums izraisījis agresīvu uzvedību, raksturojums

Policijas darbiniekiem ir jāsniedz cietušajam nepieciešamā palīdzība un jāiegūst no cietušā informācija, neskatoties uz cietušā agresīvo uzvedību. Policijas darbinieks var uzlabot komunikāciju ar cietušo, bet var to arī pasliktināt, piemēram, izraisot agresiju, kas tiek vērsta pret viņu.

Sarunājoties ar cietušo, kuram ir agresīva uzvedība, īpaši ieteicams sarunas laikā atkārtoti uzrunāt cietušo vārdā (tā piesaistot cietušā uzmanību policijas darbinieka teiktajam), izmantot parafrāzes (personas ar sakāpinātām negatīvām emocijām bieži dzird tikai pašas sevi), atspoguļot cietušā emocijas un izmantot trīsdaļīgo izteicienu.

²² 2012. gadā laika posmā no 01.07. līdz 01.10. tika izanalizētas 7 000 policijas dežūrdaļu telefonsarunas ar personām, kas vērsās policijā.

Lai veidotu efektīvu saskarsmi ar cietušajiem, kuriem ir agresīva uzvedība, papildus vadlīnijām, kas paredzētas policijas darbinieku komunikācijai ar cietušajiem, jāizmanto „Es” ziņu. „Es” ziņa tiek izmantota, lai veicinātu sadarbību ar cietušo, kurš ir agresīvs. „Es” ziņai ir trīs daļas:

- parafrāze;
- emociju atspoguļošana;
- vārdos izteikta patiesa vēlme palīdzēt cietušajam.^[127]

Piemēram: „Kad Jūs sakāt, ka es neko nedaru, lai Jums palīdzētu, tas man liek justies apbēdinātam, jo es patiešām vēlos Jums palīdzēt.”

Komunicējot ar cietušajiem, kuriem ir agresīva uzvedība, pastāv iespēja, ka policijas darbiniekam ir jāizmanto fizisks spēks, speciālie līdzekļi vai šaujamerocis. Tomēr policijas darbinieks, izmantojot noteiktas komunikācijas iemaņas darbā ar šādiem cietušajiem, var izvairīties no tā, ka cietušais sāk apdraudēt sevi un apkārtējos. Ņemiet vērā, ka, izmantojot šajā nodaļā minētos ieteikumus, ne tikai samazināsiet situācijas saasināšanos, bet arī radīsiet ieinteresēta, izpalīdzīga, kompetenta un empātiska policijas darbinieka priekšstatu.

Ieteikumi, kā komunicēt ar cietušajiem, kuriem noziedzīgs nodarījums izraisījis agresīvu uzvedību

- Īpaši izvērtējiet apkārtējo vidi:
 - nodaliet agresīvākās personas no citām personām;
 - ja strādājat viens, pieaiciniet vēl kādu kolēģi, kas ļaus kontrolēt situāciju;
 - ja cietušais ir alkohola reibumā, neļaujiet tam turpināt alkohola lietošanu;
 - negrieziet personai muguru, paturiet viņu savā redzeslokā visu laiku;
 - neizdariet pēkšņas un straujas kustības, kuras persona varētu uztvert kā provokāciju.
- Sekojiet savam emocionālajam stāvoklim, komunicējot ar cietušo:
 - demonstrējiet neitralitāti attiecībā pret agresīvu personu. Personas dabiska reakcija uzbrukuma gadījumā ir pretuzbrukums vai bēgšana;

- nesāciet attaisnoties. Šādos gadījumos personai parādās mērķis, uz kuru var vērst savas negatīvās emocijas;
- neķļūstiet agresīvs, bet saglabāiet mieru, un pats izvairieties no agresivitātes. Kad persona ir agresīvas uzvedības epicentrā, pretuzbrukums tikai pastiprina emocijas;
- neuztveriet cietušā teikto personīgi. Dusmas nav adresētas Jums, bet gan lai „nolaistu tvaiku”, tāpēc par to saņēmēju var kļūt jebkurš.
- Pievērsiet uzmanību sava sacītā saturam:
 - neaizvainojiet personu un neļaujiet tai aizvainot arī Jūs. Var diskutēt par to, kas nepatīk otra cilvēka atsevišķās darbībās vai izpausmēs, bet nekritizējiet personu vai personas īpašības;
 - neatklājiet, ka situāciju ir izraisījusi attiecīgā persona. Turpiniet fokusēties uz tēmu un, ja nepieciešams, uz personas uzvedību;
 - atļaujiet personai „nolaist tvaiku”. Ja cilvēkam ļauj izrunāt sasāpējušo tēmu, viņš kļūst mierīgāks;
 - atļaujiet personai gan izteikt, gan apkopot viņa viedokli, kas absolūti nenozīmē, ka Jums tam ir jāpiekrīt. Nesāciet strīdēties ar personu, jo tad tā kļūs vēl agresīvāka;
 - atrodiet iespēju piekrist kaut vai atsevišķiem stāstījuma momentiem un epizodēm. Ja paanalizēsiet, varēsiet atrast aspektus, kuriem piekrist pat tad, ja kopumā stāstītais neatbilst patiesībai;
 - uzmanīgi klausieties cietušajā un izmantojiet „minimālos iedrošinājumus”;
 - uzdodiet precizējošus jautājumus. Ja Jūs izrādāt neviltotu interesi un sapratni, tas ļaus agresīvajai personai nomierināties;
 - pajautājiet, vai cietušais vēlas dzirdēt papildu informāciju. Bieži cilvēks ir tik ļoti dusmīgs, ka nespēj apstāties un padomāt, ko ir iespējams darīt, lai uzlabotu situāciju. Piemēram: „Vai tas būtu pieņemami, ja es Jums sniegtu papildu faktus, kas papildinātu kopainu?”

- uzdodiet cietušajam atvērtos jautājumus un pajautājiet, kas varētu uzlabot situāciju. Tas ļaus cietušajam pašam rast risinājumu situācijā, kurā tas ir nonācis;
- sniedziet savu ieteikumu gadījumos, ja cietušais nav izveidojis konstruktīvu risinājumu un turpina agresīvi uzvesties. Atvainojieties un piedāvājiet savu risinājumu.
- Neizmantojiet nevēlamas frāzes:
 - „Nomierinieties, izrunāsim situāciju racionāli!”, „Esiet mierīgs, nomierinieties!” – šādā veidā pārtraukt personu agresīvas uzvedības laikā un norādīt, kā personai jājūtas, ir bezjēdzīgi. Tas tikai vēl vairāk var sadusmot personu. Lai mazinātu emocionālo spriedzi, var personai atspoguļot emocijas un / vai izmantot trīsdaļīgo izteicienu;
 - „Jums vajag!”, „Jums nevajag!” – nenorādiet personai, kas ir jādara. Tā vietā var uzdot jautājumu: „Ko ar to panāksiet?”;
 - „Kāpēc?” – šī vārda izmantošana liek personai ieņemt aizsardzības pozīciju, un personai ir jāpamato attiecīgās rīcības motīvs. Uz šo jautājumu tiek saņemtas visnekorektākās atbildes.

5.1. Emocionālā intelekta faktori un apakšfaktori^[4]

1. Intrapersonālās prasmes – spēja apzināties savas jūtas, justies apmierinātam ar sevi; spēja justies pozitīvi par to, ko dara, un par to, kas notiek dzīvē. Intrapersonālajām prasmēm ir vairākas sastāvdaļas.

1.1. Savu emociju apzināšanās – spēja atpazīt un saprast savas emocijas.

1.2. Pašpārliecība – spēja izpaust savas emocijas, pārliecības, idejas un aizstāvēt savas tiesības atbilstošā veidā.

1.3. Pašcieņa – spēja saprast, pieņemt un respektēt sevi.

1.4. Pašaktualizācija – spēja apzināties savas vajadzības, zināt savas vēlmes, justies apmierinātam ar sevi un īstenot savas dotības.

1.5. Neatkarīgums – spēja kontrolēt un vadīt savas domas un darbības, spēja būt emocionāli neatkarīgam.

2. Interpersonālās prasmes – spēja labi saprasties, komunicēt, sadarboties ar citiem. Interpersonālajām prasmēm ir vairākas sastāvdaļas.

2.1. Empātija – spēja saprast, pieņemt, sajust citu cilvēku emocijas.

2.2. Starppersonu attiecības – spēja nodibināt un saglabāt abpusēji apmierinātas, emocionāli tuvas, intīmas un piesaistošas attiecības.

2.3. Sociālā atbildība – spēja parādīt sevi kā darbīgu, radošu, gatavu sadarboties ar kādas sociālās grupas locekli.

3. Adaptēšanās – spēja būt elastīgam, reālistiskam, efektīvi tikt galā ar problēmsituācijām un kompetenti rast tām risinājumu. Adaptēšanās nozīmē attiecināt uz sevi vairākus nosacījumus.

3.1. Problēmu risināšana – spēja atpazīt un noteikt problēmas, kā arī īstenot potenciāli efektīvākos risinājumus.

3.2. Realitātes izjūta – spēja novērtēt atšķirības starp iekšēji subjektīvi pieredzēto un to, kas eksistē objektīvi, ārēji.

3.3. Elastīgums – spēja piemērot sajūtas, domas un uzvedību mainīgām situācijām un nosacījumiem.

4. Stresa vadīšana – spēja tikt galā ar stresu bez panikas vai kontroles zaudēšanas; spēja būt mierīgam, nosvērtam, spēja labi strādāt saspringtās situācijās. Stresa vadīšanā ir iekļauti vairāki nosacījumi.

4.1. Stresa tolerance – spēja izturēt nelabvēlīgas stresa situācijas un spēcīgas emocionālas situācijas bez panikas, spēja pozitīvi tikt galā ar stresu.

4.2. Impulsa kontrole – spēja pretoties vai noliegt impulsu, vilinājumu darboties, spēja kontrolēt emocijas.

5. Vispārīgais noskaņojums – spēja baudīt dzīvi, saglabāt pozitīvu skatījumu un justies apmierinātam. Vispārīgajā noskaņojumā iekļauti divi jēdzieni.

5.1. Laimes izjūta – spēja būt apmierinātam ar dzīvi, priecāties par sevi un citiem, izteikt pozitīvas emocijas.

5.2. Optimisms – spēja saskatīt dzīvē labo un saglabāt pozitīvu attieksmi arī neveiksmēs.

5.2. Atsauces

1. Response to Victims of Crime (2010). IACP National Law Enforcement Policy Center. Pieejams: <http://www.theiacp.org/portals/0/pdfs/ResponsetoVictimsofCrimePaper.pdf> (skatīts 04.03.2013.).
2. Mukasey, M.B., Sedgwick, J.L., & Gillis, J.W. (2008). First response to victims of crime: a guidebook for law enforcement officers. U.S. Department of Justice, Office of Justice Programms, Office for Victims of Crime.
3. Rebuilding lives supporting victims of crime (2005). Criminal Justice system: working together for the publice. Pieejams: <http://www.official-documents.gov.uk/document/cm67/6705/6705.pdf> (skatīts 04.03.2013.).
4. Gaitniece-Putāne, A. (2008). Agresijas, emocionālā intelekta un stoicisma saistība 20–25 un 30–35 gadus veciem vīriešiem un sievietēm. Promocijas darbs. Rīga : LU.
5. Rible, J.A. (2012). Patrol Officers' Emotional Intelligence as a Predictor of Success. Pieejams: <http://www.mpa.unc.edu/sites/www.mpa.unc.edu/files/John%20Rible.pdf> (skatīts 04.03.2013.).
6. Svešvārdu vārdnīca (1999). Jura Baldunčika redakcijā. Rīga: Jumava.
7. Knapp, M.L., & Hall, J.A. (2002). Nonverbal Communication in Human Interaction. Crawfordsville, IN: Thomson Learning.
8. Duck, S.W., & McMahan, D.T. (2010). Communication in everyday life. Thousand Oaks, CA: Sage.
9. Bradshaw, S.D. (2006). Shyness and difficult relationships: Formation is just the beginning. In D.C. Kirkpatrick, S.W. Duck, & M.K. Foley (Eds.). Relating difficulty: The processes of constructing and managing difficult interaction (p. 15–41). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
10. Lewis, N., & Jaramillo, A. (2011). Chapter 6: Communication with Victims and Survivors. National Victim Assistance Academy, Track 1, Foundation-Level Training. Participant's Text. U.S. Department of Justice, Office of Justice Programms, Office for Victims of Crime.
11. Norris, F.H., Kaniasty, K., & Thompson, M.P. (1997). The psychological consequences of crime: Finding from longitudinal population-based studies. In R.C. Davis, A.J. Lurigo, & Skogan, W.G. (Eds.). In Victims of Crime, 2nd ed. (p.146–166). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

12. Landmane D., Krūmiņa, I. (2011). Nepilngadīgo atkārtotas pratināšanas psiholoģiskie aspekti. Pieejams: http://www.bernskacietusais.lv/lv/konerences_seminari/vardarbiba_cietis_berns_un_kriminalprocess/berna-pratinasanas-psihologiskie-aspekti-241/ (skatīts 04.03.2013.).
13. American Psychiatric Association (1994). Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. Fourth Edition (DSM-IV). American Psychiatric Association, Washington, D.C.
14. Lanktree, C.B., Gilbert, A.M., Briere, J., Taylor, N., Chen, K., Maida, C.A., & Saltzman, W.R. (2008). Multi-informant assessment of maltreated children: Convergent and discriminant validity of the TSCC and TSCYC. *Child Abuse & Neglect*, 32.
15. Kilpatrick, D.G. (2000). The Mental Health Impact of Rape. National Violence Against Women Prevention Research Center. Medical University of South Carolina.
16. Stricker, G., Widiger, T.A., & Weiner, I.B. (Eds.) (2003). *Handbook of Psychology, Clinical Psychology*. New York: Wiley.
17. Hill, J.K. (2004). *Working with victims of crime: A manual applying research to clinical practice*. Ottawa: Department of Justice Canada.
18. Amstadter, A.B., & Vernon, L.L. (2008). Emotional Reactions During and After Trauma: A Comparison of Trauma Types. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 16(4), p. 391–408.
19. Grey, N., Holmes, E., & Brewin, C.R. (2001). Peritraumatic emotional „hotspots“ in traumatic memory: a case series of patients with posttraumatic stress disorder. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, 29, p. 367–372.
20. Kārklīņa, H., Senkāns, A. (sastādītāji) (2009). *Veselības enciklopēdija*. Rīga: Nacionālais apgāds.
21. Нараев, В.В. (2003). *Основы судебно-психологической экспертизы*. М.: Закон и право.
22. Brewin, C.R. (2001). Cognitive and emotional reactions to traumatic events: implications for short-term interventions. *Advances in Mind-Body Medicine*, 17, p. 160–196.
23. Conklin, J.E. (1975). *The Impact of Crime*. New York: Macmillan.
24. Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. (2009). *Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Trešais papildinātais izdevums*. Rīga: Tiesu namu aģentūra.
25. Walker, R. (2005). *Investigating practical support needs of burglary victims*. London: Victim Support.
26. Norris, F.H., & Kaniasty, K. (1994). Psychological distress following criminal victimization in the general population: cross-sectional, longitudinal, and prospective analyses. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 62(1), p. 111–123.

27. Maguire, M., & Bennett, T. (1982). *Burglary in a Dwelling*. London: Heinemann.
28. Ross, S., & Smith, R.G. (2011). Risk factors for advance fee fraud victimisation. *Trends & Issues in crime and criminal justice*. Australian Government. Australian Institute of Criminology, No. 420.
29. Wells, R. C. (1989). White Collar Crime: What about the Victim? *The Investigator Journal*, 5, p. 26–27.
30. Seymour, A., Murray, M., Sigmon, J., Hook, M., Edmunds, C., Gaboury, M., & Coleman, G. (2002). National Victims Assistance Academy Textbook Chapter 16 Financial Crime. Victim Assistance Legal Organization. Pieejams: <http://www.valor-national.org/ovc/chapter16.html> (skatīts 14.06.2013.).
31. Alexander, E., & Seymour, A. (1998). *Roles, Rights and Responsibilities: A Handbook for Fraud Victims Participating in the Federal Criminal Justice System*. Washington, DC: Police Executive Research Forum.
32. Ganzini, L., McFarland, B., & Bloom, J. (1990). Victims of Fraud: Comparing Victims of White Collar and Violent Crime. *Bulletin of the American Academy of Psychiatric Law*, 18(1), p. 55–63.
33. Gabor, T., & Normandeau, A. (1989). Armed robbery: Highlights of a Canadian study. *Canadian Police College Journal*, 13(4), p. 273–282.
34. Elklit, A. (2002). Acute Stress Disorder in Victims of Robbery and Victims of Assault. *Journal of Interpersonal Violence*, 17(8), p. 872–887.
35. Hansen, M., & Elklit, A. (2011). Predictors of acute stress disorder in response to bank robbery. *European Journal of Psychotraumatology*, 2, 5864.
36. Bobic, J., Pavicevic, L., & Gomzi, M. (2007). Post Traumatic Stress Disorder in armed robbery victims and ex-prisoners of war. *Studia Psychologica*, 49(2), p. 135–143.
37. Belleville, G., Marchand, A., St-Hilaire, MH., Martin, M. & Silva, C. (2012). PTSD and depression following armed robbery: patterns of appearance and impact on absenteeism and use of health care services. *Journal of Traumatic Stress*, 25(4), p. 465–468.
38. Kilpatrick, D., Best, C., Veronen, L., Amick, A., Villepontoux, L., & Ruff, G. (1985). Mental health correlates of victimization: A random community survey. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 53, p. 866–873.
39. Johansen, V.A., Wahl, A., Eilertsen, D.E., Hanestad, B.R., & Weisaeth, L. (2006). Acute psychological reactions in assault victims of non-domestic violence: peritraumatic dissociation, post-traumatic stress disorder, anxiety and depression. *Nordic Journal of Psychiatry*, 60(6), p. 452–462.

40. Johansen, V.A., Wahl, A., Eilertsen, D.E., & Weisaeth, L. (2007). The predictive value of post-traumatic stress disorder symptoms for quality of life: A longitudinal study of physically injured victims of non-domestic violence. *Health and Quality of Life Outcomes*, 5, 26.
41. Johansen, V.A. (2007). Exposure to non-domestic violence: short- and long-term psychological reactions and the impact on quality of life. Dissertation for the degree of doctor rerum politicarum (Dr. polit.) at the University of Bergen. Department of Public Health and Primary Health Care Section of Nursing Science University of Bergen, p. 1–174.
42. Elklit, A., & Brink, O. (2003). Acute Stress Disorder in Physical Assault Victims Visiting a Danish Emergency Ward. *Victims and Violence*, 18(4), p. 461–472.
43. Pathe, M., & Mullen, P.E. (1997). The impact of stalkers on their participants. *British Journal of Psychiatry*, 170, p. 12–17.
44. Miller, L. (2012). Stalkings: Patterns, motives, and intervention strategies. *Aggression and Violent Behaviour*, 17, p. 495–506.
45. Burgess, A.W., Regeher, C., & Roberts, A.R. (2010). Chapter 9: Stalking victims. In Jones & Bartlett Publishers (Eds.). *Victimology theories and applications*, p. 261–287.
46. Blaauw, E., Winkel, E.W., Arensman, E., Sheridan, L., & Freeve, A. (2002). The toll of stalking: The relationship between features of stalking and psychopathology of victims. *Journal of Interpersonal Violence*, 17, p. 50–63.
47. Kamphuis, J.H., Emmelkamp, P.M., & Bartak, A. (2003). Individual differences in post-traumatic stress following post-intimate stalking: Stalking severity and psychosocial variables. *British Journal of Clinical Psychology*, 42, p. 145–156.
48. Brewster, M.P. (1997). An exploration of the experiences and needs of former intimate stalking victims: final report submitted to the National Institute of Justice. West Chester, PA: West Chester University.
49. Hall, D.M. (1998). The victims of stalking. In J. R. Meloy (Eds.). *The psychology of stalking: Clinical and Forensic Perspectives* (p. 113–137). New York: Academic Press.
50. Davis, K.E., Coker, A.L., & Sanderson, M. (2002). Physical and mental health effects of being stalked for men and women. *Violence and Victims*, 17, p. 429–443.
51. Basile, K.C., Arias, I., Desai, S., & Thompson, M.P. (2004). The Differential association of intimate partner physical, sexual, psychological, and stalking violence and posttraumatic stress symptoms in a nationally representative sample of women. *Journal of Traumatic Stress*, 17, p. 413–421.

52. Kamphuis, J.H., & Emmelkamp, P.M.G. (2000). Stalking: A contemporary challenge for forensic and clinical psychiatry. *British Journal of Psychiatry*, 176, p. 206–209.
53. Rynearson, E.K., & McCreery, J.M. (1993). Bereavement after homicide: A synergism of trauma and loss. *American Journal of Psychiatry*, 150(2), p. 258–261.
54. Kristensen, P., Weisaeth, L., & Heir, T. (2012). Bereavement and mental health after sudden and violent losses: a review. *Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes*, 75(1), p. 76–97.
55. Mitchell, A., Kim, Y., Prigerson, H. & Mortimer-Stephens, M. (2004). Complicated grief in survivors of suicide. *Crisis*, 25(1), p. 12–18.
56. Kristensen, P., Weisæth, L., & Heir, T. (2010). Predictors of complicated grief after a natural disaster: A population study 2 years after the 2004 South-east Asian Tsunami. *Death Studies*, 37, p. 134–150.
57. Neria, Y., Gross, R., Litz, B., Maguen, S., Insel, B., Seirmarco, G., Rosenfeld H., Suh E.J., Kishon R., Cook, J., & Marshall, R.D. (2007). Prevalence and psychological correlates of complicated grief among bereaved adults 2.5-3.5 years after September 11th attacks. *Journal of Traumatic Stress*, 20, p. 251–262.
58. Murphy, S.A., Johnson, L.C., Chung, I.J., & Beaton, R.D. (2003). The prevalence of PTSD following the violent death of a child and predictors of change over time. *Journal of Traumatic Stress*, 16, p. 17–26.
59. Prigerson, H.G., Horowitz, M.J., Jacobs, S.C., Parkes, C.M., Aslan, M., Goodkin, K., Raphael, B., Marwit, S.J., Wortman, C., Neimeyer, R.A., Bonanno, G., Block, S.D., Kissane, D., Boelen, O., Maercker, A., Litz, B.T., Johnson, J.G., First, M.B., & Maciejewski, P.K. (2009). Prolonged grief disorder: psychometric validation of criteria proposed for DSM-V and ICD-11. *Plos Medicine*, 6(8).
60. Melham, N.M., Walker, M., Moritz, G., & Brent, D. (2008). Antecedents and sequelae of sudden parental death in offspring and surviving caregiver. *Archives of Pediatric and Adolescent Medicine*, 162, p. 403–410.
61. Boss, P. (2002). Ambiguous loss in families of the missing. *The Lancet Supplement*, 360, p. 39–40.
62. Vickerman, K.A., & Margolin, G. (2009). Rape treatment outcome research: Empirical findings and state of the literature. *Clinical Psychology Review*, 23, p. 18–34.
63. Petrak, J. (2002). The psychological impact of sexual assault. In J. Petrak & B. Hedge (Eds.). *The trauma of sexual assault: Treatment, prevention and practice*. West Sussex: John Wiley & Sons.

64. Galliano, G., Noble, L.M., Travis, L.A., & Puechl, C. (1993). Victim reactions during rape/sexual assault: A preliminary study of the immobility response and its correlates. *Journal of Interpersonal Violence*, 8(1), p. 109–114.
65. Astbury, J. (2006). Services for victims/survivors of sexual assault: Identifying needs, intervention and provision of services in Australia (ACSSA Issues No. 6). Melbourne: AIFS, (retrieved from <http://www.aifs.gov.au/acssa/pubs/issue/i6.html>).
66. Crome, S., & McCabe, M.P. (1995). The impact of rape on individual, interpersonal, and family functioning. *Journal of Family Studies*, 1(1), p. 58–70.
67. Veronen, L. J. & Kilpatrick, D. G. (1983). Stress management for rape victims. In D. Meichenbaum & M. E. Jaremko (Eds.), *Stress Reduction and Prevention* (p. 341–374). New York: Plenum.
68. Campbell, R., Dworkin, E., & Cabral, G. (2009). An ecological model of the impact of sexual assault on women's mental health. *Trauma, Violence, & Abuse*, 10, p. 225–246.
69. Jewkes, R., & Dartnall, L. (2008). Sexual Violence. In K. Heggenhougen & S. Quah (Eds.). *International Encyclopedia of Public Health* (p. 723–731). San Diego: Academic Press.
70. Vidal, M.E., & Petrak, J. (2007). Shame and adult sexual assault: A study with a group of female survivors recruited from an East London population. *Sexual and Relationship Therapy*, 22(2), p. 159–171.
71. Choudhary, E., Smith, M., & Bossarte, R.M. (2012). Depression, anxiety, and symptom profiles among female and male victims of sexual violence. *American Journal of Mens Health*, 6(1), p. 28–36.
72. Wasco, S. (2003). Conceptualizing the harm done by rape: Applications of trauma theory to experiences of sexual assault. *Violence, Trauma & Abuse*, 4(4), p. 309–322.
73. Stein, M.B., & Barrett-Connor, E. (2000). Sexual assault and physical health: Findings from a population-based study of older adults. *Psychosomatic Medicine*, 62, p. 838–843.
74. Kawsar, M., Anfield, A., Walters, E., McCabe, S., & Forster, G.E. (2004). Prevalence of sexually transmitted infections and mental health needs of female child and adolescent survivors of rape and sexual assault attending a specialist clinic. *Sexually Transmitted Infections*, 80(2), p. 138–141.
75. Dancu, C.V., Riggs, D.S., Hearst-Ikeda, D., Shoyer, B.G., & Foa, E.B. (1996). Dissociative experiences and posttraumatic stress disorder among female victims of criminal assault and rape. *Journal of Traumatic Stress*, 9, p. 253–267.
76. Finkelhor, D., Hotaling, G., Lewis, I.A., & Smith, C. (1990). Sexual abuse in a national survey of

- adult men and women: Prevalence, characteristics and risk factors. *Child Abuse & Neglect*, 14, p. 19–28.
77. Scott, S., Knapp, M., Henderson, J., & Maughan, B. (2001). Financial cost of social exclusion: follow up study of antisocial children into adulthood. *British Medical Journal*, 323, p. 191.
78. Kendall-Tackett, K. A., Williams, L. M., & Finkelhor, D. (1993). Impact of sexual abuse on children: a review and synthesis of recent empirical studies. *Psychological Bulletin*, 113(1), p. 164–180.
79. Wyatt, G. E., Guthrie, D., & Notgrass, C. M. (1992). Differential effects of women's child sexual abuse and subsequent sexual revictimization. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 60, p. 167–173.
80. Maniglio, R. (2009). The impact of child sexual abuse on health: a systematic review of reviews. *Clinical Psychology Review*, 29, p. 647–657.
81. Whitaker, D.J., Swahn, M., Haileyesus, T., & Hall, D.M. (2008). Intimate Partner Violence: A preventable public health problem for all. *American Journal of Public Health*, 98, p. 198–199.
82. Martin, G., Bergen, H.A., Richardson, A.S., Roeger, L. & Allison, S. (2004). Sexual abuse and suicidality: Gender differences in a large community sample of adolescents. *Child Abuse and Neglect*, 28, p. 491–503.
83. Plunkett, A., O'Toole, B., Swanston, H., Oates, K., Shrimpton, S., & Parkinson, P. (2001). Suicide risk following child sexual abuse. *Amulatory Pesiatics*, 1(5).
84. Molnar, B.E., Berkman, L.F. & Buka, S.L. (2001). Psychopathology, childhood sexual abuse and other childhood adversities: Relative links to subsequent suicidal behaviour in the US. *Psychological Medicine*, 31, p. 965–977.
85. Pirsko L. (2010). Piesaistes stila saistība ar uzvedības traucējumiem un bērnu un vecāku vardarbības pieredzi. Promocijas darbs: Latvijas Universitāte.
86. Chandy, J. M., Blum, R. W., & Resnick, M.D. (1996). Gender-specific outcomes for sexually abused adolescents. *Child Abuse and Neglect*, 20, p. 1219–1231.
87. Smith, C.A., & Thornberry, T.P. (1995). The relationship between childhood maltreatment and adolescent involvement in delinquency. *Criminology*, 33, p. 451–477.
88. Widom, C.S. (1996). The cycle of violence revisited. *Research Preview (of the NIJ)*. Washington, DC: National Institute of Justice.
89. Treuer, T., Koperdak, M., Rozsa, S., & Furedi, J. (2005). The impact of physical and sexual abuse on body image in eating disorders. *European Eating Disorders Review*, 13, p. 106–111.

90. Read, J., van Os, J., Morrison, A.P., & Ross, C.A. (2005). Childhood trauma, psychosis and schizophrenia: a literature review with theoretical and clinical implications. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 112, p. 330–350.
91. Browne, A. & Finkelhor, D. (1986). Impact of child sexual abuse: A review of the research. *Psychological Bulletin*, 99(1), p. 66–77.
92. Eiropas Padomes Konvencija par vardarbības pret sievietēm un vardarbības ģimenē novēršanu un apkarošanu. Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/bernu_tiesibas/ep_konvencija1.pdf (skatīts 05.05.2013.).
93. Walker, L. (2009). *The Battered Woman Syndrome*. Third edition. Springer publishing company.
94. Pico-Alfonso, M.A., Garcia-Linares, M.I., Celda-Navarro, N., Herbert, J., & Martinez, M. (2004). Changes in cortisol and dehydroepiandrosterone in women victims of physical and psychological intimate partner violence. *Biological Psychiatry*, 56(4), p. 233–240.
95. Dillon, G., Hussain, R., Loxton, D., & Rahman, S. (2013). Mental and Physical Health and Intimate Partner Violence against Women: A Review of the Literature. *International Journal of Family Medicine*, 15.
96. Vos, T., Astbury, J., Piers, L.S., Magnus, A., Heenan, M., Stanley, L., Walker L., & Webster, K. (2006). Measuring the impact of intimate partner violence on the health of women in Victoria, Australia. *Bulletin of the World Health Organization*, 84(9), p. 739–744.
97. Fedovskiy, K., Higgins, S., & Paranjape, A. (2008). Intimate partner violence: how does it impact major depressive disorder and post traumatic stress disorder among immigrant Latinas? *Journal of Immigrant Minority Health*, 10(1), p. 45–51.
98. Nerøien, A.I., & Schei, B. (2008). Partner violence and health: results from the first national study on violence against women in Norway. *Scandinavian Journal of Public Health*, 36, p. 161–168.
99. Ellsberg, M., Jansen, H.A., Heise, L., Watts, C.H., & Garcia-Moreno, C. (2008). Intimate partner violence and women's physical and mental health in the WHO multi-county study on women's health and domestic violence: an observational study. *The Lancet*, 371, p. 1165–1172.
100. Wong, S.P.Y., Wang, C., Meng, M., & Phillips, M.R. (2011). Understanding self-harm in victims of intimate partner violence: a qualitative analysis of calls made by victims to a crisis hotline in China. *Violence Against Women*, 17(4), p. 532–544.
101. Lowe, P., Humphreys, C., & Williams, S. (2007). Night terrors: Women's experiences of (not) sleeping where there is domestic violence. *Violence against Women*, 13(6), p. 549–561.

102. Bērnu tiesību aizsardzības likums (01.09.2013. redakcija). Pieejams: www.likumi.lv.
103. Lamont, A. (2013). Risk and protective factors for child abuse and neglect. National Child Protection Clearinghouse. NCR resource sheet.
104. Frederico, M.M., Jackson, A.L., & Black, C.M. (2008). Understanding the impact of abuse and neglect on children and young people referred to a therapeutic program. *Journal of Family Studies*, 14, p. 342–361.
105. Lamont, A. (2010). Effects of child abuse and neglect for children and adolescents. National Child Protection Clearinghouse. NCR resource sheet.
106. Norman, R.E., Byambaa, M., Rumna, De., Butchart, A., Scott, J., & Vos, T. (2012). The Long-term health consequences of child physical abuse, emotional abuse, and neglect: a systematic review and meta-analysis. *PLOS Medicine*, 9(11), p. 1–31.
107. Крайг Г. (2002) Психология развития. – СПб.: Питер, 2.
108. Rudzītis K., Landmane D., Krūmiņa I., Strika E. (2012). Bērns kriminālprocesā. Kriminālprocesam noderīgas informācijas iegūšana. Iespējas un izaicinājumi. Rīga.
109. Gudjonsson, G.H., & Clark, N.K. (1986). Suggestibility in police interrogation: a social psychological model. *Social Behaviour*, 1, p. 83–104.
110. Mukasey, M.B., Sedgwick, J.L., & Gillis, J.W. (2008). First response to victims of crime: a guidebook for law enforcement officers. U.S. Department of Justice, Office of Justice Programms, Office for Victims of Crime.
111. Invaliditātes likums (01.01.2013. redakcija). Pieejams: www.likumi.lv.
112. Communication with people who are blind or have vision impairment a fact sheet for staff of disability employment and advocacy services (2012). Australian Government. Department of families, Community Services and Indigenous Affairs.
113. Communication with people who are deaf or have hearing impairment a fact sheet for staff of disability employment and advocacy services (2012). Australian Government. Department of families, Community Services and Indigenous Affairs.
114. Latvijas *Spina bifida* un Hidrocefalijas mājaslapa. Pieejams: www.spinabifidalvwebs.com (skatīts 04.06.2013.).
115. Luckasson, R., Borthwick-Duffy, S., Buntinx, W.H.E., Coulter, D.L., Craig, E.M., Reeve, A., Schalock, R.L., Snell, M.E., Sitalnick, D.M., Spreat, S., & Tasse, M.J. (2002). *Mental retardation: definition, classification, and systems of supports* (10th Ed.). Washington, DC: American Association on Mental Retardation.

116. Liepiņa S. (2008). Speciālā psiholoģija (Bērni ar garīgās attīstības traucējumiem). Psiholoģija pedagoģijai. Raka.
117. Pulmanis T., Pelne A., Taube M. (2012). Psihiskā veselība Latvijā 2011. gadā. Tematiskais ziņojums. Rīga: Slimības profilakses un kontroles centrs.
118. American Psychiatric Association (2000). Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. Fourth Edition (DSM-IV-TR™). American Psychiatric Association, Washington, D.C.
119. Kulbergs J. (2001). Dinamiskā psihiatrija. Jumava.
120. Damberga I. (2011). Disociācija uz šizotipiskas personības pazīmes sievietēm ar šizofrēnijas diagnozi un vardarbības pieredzi. Promocijas darbs. Rīga : LU.
121. Teplin, L.A., McClelland, G.M., Abram, K.M., & Weiner, D.A. (2005). Crime Victimization in Adults With Severe Mental Illness, Comparison With the National Crime Victimization Survey. *JAMA Psychiatry*, 62(8), p. 911–921.
122. Fortugno, F., Katsakou, C., Bremner, S., Kiejna, A., Kjellin, L., Nawka, P., Raboch, J., Kallert, T., & Priebe, S. (2013). Symptoms Associated with Victimization in Patients with Schizophrenia and Related Disorders. *PLoS One*, 8(3).
123. Choe, J.Y., Teplin, L.A., & Abram, K.M. (2008). Perpetration of Violence, Violent Victimization, and Severe Mental Illness: Balancing Public Health Concerns. *Psychiatric Services*, 59(2).
124. Ārstniecības likums (01.07.1997. redakcija). Pieejams: www.likumi.lv.
125. Holder, E.H., Robinson, L.O., & Frost, J.E. (2011). Victims with Disabilities: The Forensic Interview. Techniques for interviewing victims with communication and/or cognitive disabilities. U.S. Department of Justice, Office of Justice Programms, Office for Victims of Crime.
126. Hoffman, R., & Putnam, L. (2000). Not just another call... police response to people with mental illness in Ontario. Centre for Addiction and Mental Health, Queen's Printer for Ontario for the Ontario Police College and Regional Health Care, London.
127. Vecchi, G.M., Van Hasselt, V.B., & Romano, S.J. (2005). Crisis (hostage) negotiation: current strategies and issues in high-risk conflict resolution. *Aggression and Violent Behavior*, 10, p. 533–551.